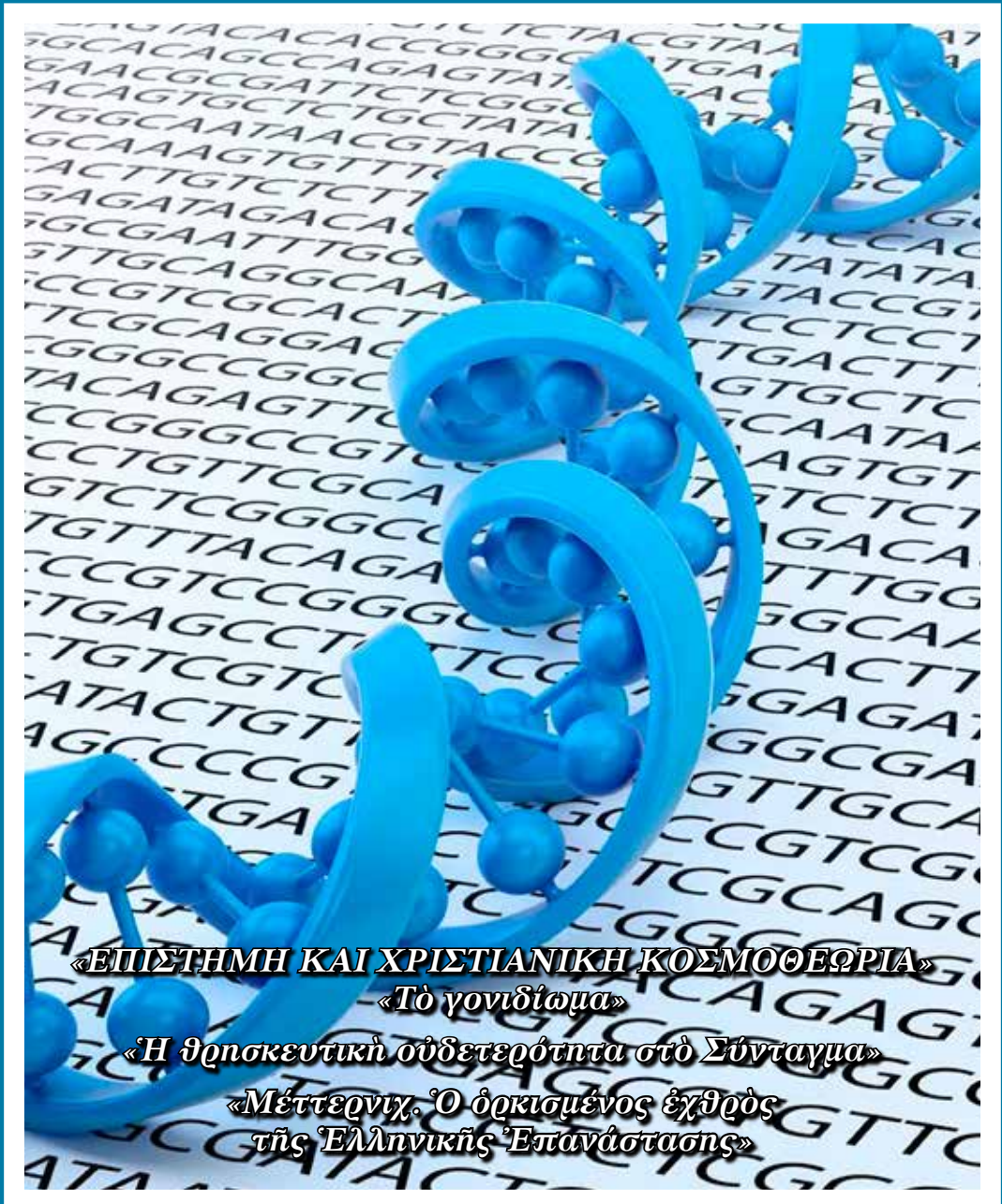

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 82^ο ΜΑΡΤΙΟΣ-ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2019 ΑΡΙΘ. 774

«ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ»

«Το γονιδίωμα»

«Η θρησκευτική ουδετερότητα στο Σύνταγμα»

«Μέττερνιχ. Ο όρκισμένος έχθρὸς
τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης»

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΙΗΣΟΥ Γ.Β.Μ.	41
ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ.....	43
ΤΟ ΓΟΝΙΔΙΩΜΑ (Ματθ., κε' 14-15, Ματθ., ι' 34-35) ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΝΤΩΝΑΡΑΚΗΣ.....	43
Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ' ΜΑΝΗΣ.....	56
ΜΕΤΤΕΡΝΙΧ. Ο ΟΡΚΙΣΜΕΝΟΣ ΕΧΘΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗ- ΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ • ΜΕΡΟΣ Α' ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	59
Η ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΡΑΓΙΚΩΝ ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ	69
ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΠΟΥ ΠΡΟΚΑΛΟΥΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟ ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ	74
Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	77
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ. ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΛΙΓΚΟΣ ΗΛΙΑΣ Κ. ΚΑΤΣΟΥΦΗΣ.....	79

44

61

74

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θελξινόνης 1, 166 74 Γλυφάδα

Η Επιτροπή επιφυλάσσει σε εαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν επιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης επικοινωνίας

Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Άπρίλιος 2019

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΙΗΣΟΥ

Τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα βρέθηκα σ' ἓνα νοσοκομεῖο. Ἔζησα γιὰ λίγο τὸν ἀνθρώπινο πόνο. Ἰκέτευσα Σὲ τὸν Ἀναστημένο Κύριο καὶ Σὲ παρακάλεσα νὰ θεραπεύεις τοὺς ἀσθενεῖς, νὰ ἀνακουφίσεις τοὺς πάσχοντες, νὰ χαρίσεις σὲ ὅλους τοὺς πονεμένους τὴν εἰρήνην καὶ τὴ χαρὰ Σου.

Σὲ σκέφθηκα τὴν ὥρα ἐκείνη, ὅταν βάδιζες στοὺς δρόμους τῆς Παλαιστίνης καὶ ἡ σκιά Σου θεράπευε ὅλους τοὺς ἀρρώστους, τυφλοὺς, κουφούς, παραλυτικούς, δαιμονισμένους. Νὰ γιατί στὴ σκέψη μου στριφογύριζε ἀδιάκοπα τὸ ἐρώτημα: Κύριε, γιατί σήμερα δὲν θεραπεύεις ὅλο τὸν κόσμος;

Ἀνίμπορος νὰ βοηθήσω στεκόμουν μπροστὰ στὴν ἀργὴ ἀγωνία μιᾶς νέας γυναίκας, στοὺς πόνους ἑνὸς οικογενειάρχου, στὴν ἀνησυχία ποὺ ζοῦσαν τὰ χιονοσκέπαστα γηρατειά. Στὰ χεῖλη μου

ἀνέβαινε, τὴν ἅγια ἐκείνη ἡμέρα, ἓνα συγκλονιστικὸ ἐρώτημα: Κύριε, Σὺ ποὺ ἀναστήθηκες καὶ νίκησες τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν θάνατο, γιατί ἀφήνεις τοὺς ἀνθρώπους νὰ γερνᾶνε μέσα στὰ βάσανα, νὰ ὑποφέρουν, νὰ πεθαίνουν; Γιατί τόσοι πόνοι, τόσα δάκρυα, τόσες θλίψεις;

Ἀκόμα, Κύριε, καὶ στὸν πιὸ μεγάλο μας πόνο καὶ στὴν πιὸ τρομερὴ συμφορὰ, ποὺ νομίζουμε πὼς μᾶς ἐγκατέλειπες, δὲν εἴμαστε μόνοι. Σὺ εἶσαι μαζί μας, ὅταν πονᾶμε, ὅταν ἀγωνιζόμαστε, ὅταν οἱ δυνάμεις μᾶς ἐγκαταλείπουν. Αὐτὸ ποὺ δίνεις σήμερα στοὺς ἀνθρώπους δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ θεραπεία. Εἶναι ἡ ἀγάπη Σου. Ὅσοι καταφεύγουν σὲ Σένα δὲν ἀπαλλάσσονται πάντοτε ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς. Βρίσκουν ὁμως τὴ δύναμιν καὶ ἀντλοῦν θάρρος γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῶν δεινῶν. Τί κι ἂν ἡ θύελλα μαίνεται καὶ τὰ κύματα ὑψώνονται ἀπειλητικά; Ἡ παρουσία Σου χαρίζει ἀσφάλεια καὶ εἰρήνη μέσα στὶς ψυχές.

Ένα δεκάχρονο παιδί είχε θαυμάσει ακούγοντας στο Κατηχητικό Σχολείο για τη γεμάτη καλοσύνη θεραπεία που είχες προσφέρει στον τυφλό στην Ίεριχώ. Όμως όταν θυμήθηκε ένα τυφλό της γειτονιάς του, για τη θεραπεία του όποιου κανείς δεν ενδιαφερόταν, με απορία ρωτούσε: Γιατί και σήμερα ο Ήσους δεν θεραπεύει όλο τον κόσμο;

Κύριε, δεν μπορώ να απαντήσω στο μικρό αυτό παιδί ότι δεν είσαι τώρα πια πάνω στη γη, για να τον θεραπεύσεις. Διότι Έσύ μās είπες πώς θα είσαι ανάμεσά μας όλες τις ημέρες μέχρι της συντελείας των αιώνων. Πολύ περισσότερο, δεν μπορώ να του πω ότι δεν αγαπās πια τους ανθρώπους και δεν κλαίς για τον θάνατο των φίλων Σου, όπως έκλαψες στον θάνατο του αγαπημένου Σου Λαζάρου. Διότι γνωρίζουμε καλά ότι Σὺ μένεις ὁ Αὐτός εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁ πιστὸς Φίλος των ἀνθρώπων. Δεν μπορώ ἀκόμα να απαντήσω ότι δεν είναι δυνατή σήμερα ἡ ἐπέμβασί Σου για τὴν θεραπεία ἢ τὴν πρόληψη τῆς ἀρρώστιας ἢ τῆς συμφορās. Διότι γνωρίζω ὅτι τὸ καθετὶ εἶναι δυνατόν σὲ Σένα, τὸν παντοδύναμο Θεό.

* * *

Κύριε, μεγάλη Φίλε των ἀνθρώπων, στὰ ἀγωνιώδη αὐτὰ ἐρωτήματα ἔχεις δώσει Έσύ τὴν ἀπάντηση, ποὺ γεμίζει χαρὰ καὶ αἰσιοδοξία τὰ παιδιά Σου. Σκέπτομαι ὅτι δεν ἔχεις διαλέξει για τοὺς ἀνθρώπους τὸν εὐκόλο δρόμο. Πρῶτος Έσύ βάδισες τὸ ἀνηφορικό μονοπάτι τοῦ Γολγοθᾶ. Οὔτε ἀπέφυγες τὸν διωγμό, τὴν ἀδικία, τὸν πόνο στὴν ἐπίγεια ζωή Σου. Δεν δέχθηκες καμμιά ὑπεκφυγή, καμμιά εὐκόλη διέξοδο στὸ φρικτὸ Σου μαρτύριο, καὶ μετέβαλες τὴν πιὸ μεγάλη τραγωδία τοῦ κόσμου στὴν πιὸ μεγάλη μαρτυρία τοῦ κόσμου.

Ακόμα, Κύριε, καὶ στὸν πιὸ μεγάλο μας πόνο καὶ στὴν πιὸ τρομερὴ συμφορὰ, ποὺ νομίζουμε πὼς μās ἐγκατέλειπες,

*ὦ Κύριε, πόσο θὰ ἤθελα
νὰ βοηθήσεις καὶ μένα,
ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς
ἀνθρώπους, νὰ καταλάβουμε
ὅτι, ἂν δεν θεραπεύεις
ὅλο τὸν κόσμο,
ὅμως θέλεις νὰ σώσεις
ὅλο τὸν κόσμο.*

δεν εἴμαστε μόνοι. Σὺ εἶσαι μαζί μας, ὅταν πονάμε, ὅταν ἀγωνιζόμαστε, ὅταν οἱ δυνάμεις μās ἐγκαταλείπουν. Αὐτὸ ποὺ δίνεις σήμερα στοὺς ἀνθρώπους δεν εἶναι ἀπλῶς ἡ θεραπεία. Εἶναι ἡ ἀγάπη Σου. Ὅσοι καταφεύγουν σὲ Σένα δεν ἀπαλλάσσονται πάντοτε ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς. Βρίσκουν ὅμως τὴ δύναμη καὶ ἀντλοῦν θάρρος για τὴν ὑπερνίκηση των δεινῶν. Τί κι ἂν ἡ θύελλα μαίνεται καὶ τὰ κύματα ὑψώνονται ἀπειλητικά; Ἡ παρουσία Σου χαρίζει ἀσφάλεια καὶ εἰρήνη μέσα στὶς ψυχές.

Ἐπὶ τέλους, Κύριε, ὅταν θεράπευες τὸν τυφλό στὴν Ίεριχώ, δεν ἦταν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ποὺ ἤθελες προπάντων νὰ τοῦ δώσεις. Ἦταν πιὸ πολὺ τὸ φῶς τῆς ἀγάπης Σου ποὺ ποθοῦσες νὰ τοῦ χαρίσεις. Διότι προτιμās, ἀπὸ τὸ προσωρινό, αὐτὸ ποὺ μένει. Προτιμās τὴν ἐσωτερικὴ ὁμορφιά ἀπὸ τὴν δροσιά τοῦ ζωηροῦ προσώπου.

ὦ Κύριε, πόσο θὰ ἤθελα νὰ βοηθήσεις καὶ μένα, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, νὰ καταλάβουμε ὅτι, ἂν δεν θεραπεύεις ὅλο τὸν κόσμο, ὅμως θέλεις νὰ σώσεις ὅλο τὸν κόσμο. Αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀλήθεια βοήθησέ με νὰ τὴ ζήσω βαθιά. Νὰ ἐλπίζω, ἔστω κι ἂν ἡ ἐλπίδα, στὰ κοντόφθαλμα μάτια μου, φαίνεται σὰν ἐλπίς παρ' ἐλπίδα.

G.B.M.

ΤΟ ΓΟΝΙΔΙΩΜΑ...¹

(Ματθ., κε' 14-15, Ματθ., ι' 34-35)

Σεβαστοὶ Πατέρες,
Σεβαστοὶ καὶ ἀξιότιμοι
κύριοι Καθηγητές,
Ἀγαπητοὶ φίλοι,
Κυρίες καὶ κύριοι,

Εἶναι μεγάλη τιμὴ γιὰ μένα νὰ εἶμαι κοντά σας σήμερα στὸν ἐορτασμὸ τῶν τόσων πολλῶν παραγωγικῶν χρόνων τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων. Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸν Καθηγητὴ κύριο Ἡλία Κατσούφη, Πρόεδρο τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, καὶ τοὺς ἄλλους διοργανωτὲς γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ, καθὼς ἐπίσης θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὶς ἐκατοντάδες ἀνθρώπων ποὺ ἐπηρέασαν καὶ σημάδευσαν τὸ ἐπαγγελματικὸ καὶ ἰατρικὸ μου ταξίδι.

Ἕνα σημαντικὸ πρόσωπο στὴν ἱστορία μου εἶναι ἡ Ἑλένη. Ἡ Ἑλένη, ὅταν ἤμουν νέος γιατρὸς στὸ Νοσοκομεῖο «Ἀγία Σοφία», ἔπασχε ἀπὸ μιὰ πολὺ πολὺ σοβαρὴ μεσογειακὴ ἀνααιμία (θαλασσαιμία), ποὺ εἶναι μιὰ κληρονομικὴ ἀρρώστια. Ἕνα ἀπόγευμα, θυμάμαι, στὸ μπαλκόνι τοῦ Νοσοκομείου, ἡ Ἑλένη μὲ ρώτησε: «Γιατί ἐγώ;». Ἐπίσης, μοῦ εἶπε: «Ἐσὺ ποὺ εἶσαι νέος καὶ ἔχεις ὅλη τὴν καριέρα μπροστά σου, ἂν μπορεῖς, νὰ

κάνεις κάτι γιὰ μένα. Ἀλλὰ ξέρω πὼς δὲν μπορεῖς νὰ κάνεις τίποτα γιὰ μένα τώρα. Ἄν μπορεῖς, νὰ κάνεις κάτι γιὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ποὺ θὰ ἔχουν, ἴσως, μεσογειακὴ ἀνααιμία στὸ μέλλον». Ἡ Ἑλένη ἦταν μιὰ σημαντικὴ παρουσία στὴ ζωὴ μου καὶ σημαντικὸς σταθμὸς γιὰ τὸ τί ἀποφάσισα νὰ κάνω ἀργότερα.

Ξεκινώντας νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ γονιδίωμα, εἶναι χρήσιμο νὰ μεταφερθοῦμε μερικὰ χρόνια πίσω, στὸ 2008, σὲ ἕνα ἄρθρο ἀπὸ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ περιοδικὰ στὴν Ἱατρική, τὸ *New England Journal of Medicine*. Τὸ 2008 ἦταν ἔτος ἐκλογῶν γιὰ τὴν ἀνάδειξη Προέδρου τῶν Η.Π.Α., στίς ὁποῖες τότε ἦταν ὑποψήφιοι ὁ γερουσιαστὴς Barack Obama καὶ ὁ γερουσιαστὴς John McCain. Στὸ ἐν λόγω ἄρθρο, λοιπόν, δύο συνάδελφοι, ὁ Robert Green, ποὺ εἶναι Βιολόγος, καὶ ὁ George Annas, ποὺ εἶναι Βιοηθικός, ἔγραψαν ὅτι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θὰ εἶναι καλὸ νὰ ξέρομε ἢ ὅλο ἢ ἕνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ γονιδίωμα τῶν ὑποψηφίων, ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ ἀποφασίσουμε πιὸ σωστὰ ποιὸν θὰ βάλουμε στὸν Λευκὸ Οἶκο². Ὑπονοεῖται ὅτι, ἂν ξέρομε τὸ γονιδίωμα, μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὴν προσωπικότητα τοῦ ὑποψηφίου, πὼς ἀντιδρᾷ στὸ ἄγχος τῆς δουλειᾶς καὶ τί προδιαθέσεις ἔχει γιὰ ἀρρώστια καὶ γιὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ στὸ μέλλον του. Στὸ τέλος αὐτῆς τῆς μικρῆς ὁμιλίας ἐσεῖς θὰ βγάλετε τὸ συμπέρασμα σας ἂν εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ κάνουμε κάτι τέτοιο, δηλαδὴ ἐὰν τὸ γονιδίωμά μας εἶναι

1 Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἀπομαγνητοφώνηση τῆς εἰσηγήσεως τοῦ Καθηγ. κ. Ἀντωνάρακη στὴ μεγάλη ἐπετειακὴ ἐκδήλωση μὲ τίτλο «Ἐπιστήμη καὶ Χριστιανικὴ Κοσμοθεωρία» γιὰ τὰ 80 χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων καὶ τοῦ περιοδικοῦ *Ἀκτίνες*, ποὺ ὁργανώθηκε στὸ κεντρικὸ κτίριο τοῦ Συλλόγου Ὁρθόδοξου Ἑσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος» ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρύτην 14 στὴν Ἀθήνα, τὴν 1^η Δεκεμβρίου 2018. Οἱ εἰσηγήσεις τῶν Δρ Γιάννη Κ. Τσέντου καὶ Καθηγ. κ. Γεωργίου Κοντόπουλου δημοσιεύθηκαν στὸ προηγούμενο τεῦχος.

2 Robert C. Green & George J. Annas, "The Genetic Privacy of Presidential Candidates", *New England Journal of Medicine* 359 (November 20, 2008), p. 21: "During future campaigns, presidential candidates could release information about parts of their own genomes".

τόσο σημαντικό για τη ζωή μας.

Θα παρομοιάσω τὸ γονιδίωμά μας μετὴ τὴ σωστὴ ἀνατομία τοῦ σώματός μας. Ἡ Ἱατρικὴ προχώρησε πολὺ γρήγορα τοὺς τελευταίους αἰῶνες, κυρίως χάρι στο πρῶτο βιβλίον σωστῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1543 στὴ Βασιλεία. Ὁ κύριος συγγραφέας του ἦταν ὁ Andreas Vesalius (1514-1564), ἓνας πολὺ μεγάλος ἀνατόμος τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἔκανε τὶς μελέτες του στὴν Πάντοβα τῆς Ἰταλίας. Τὸ βιβλίον αὐτό, *De Humani Corporis Fabrica*, δηλαδὴ *Περὶ τοῦ πῶς εἶναι φτιαγμένο τὸ ἀνθρώπινο σῶμα*, ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὴν Ἱατρικὴ τὰ τελευταῖα 450 χρόνια νὰ κάνει μεγάλα ἄλλατα, βασισμένα πάνω στὴ σωστὴ καὶ ἀκριβῆ ἀνατομία τοῦ σώματός μας.

Γιὰ νὰ κάνουμε μιὰ ἀναλογία, τὸ γονιδίωμά μας εἶναι ἡ ἀνατομία τοῦ πυρῆνα καθενὸς ἀπὸ τὰ κύτταρά μας. Ἐὰν ἡ ἀνατομία τοῦ Andreas Vesalius ἀφορᾷ ὅλο μας τὸ σῶμα, τὸ γονιδίωμά μας πάρτε το σὰν ἓνα βιβλίον ἀνατομίας τοῦ γονιδιακοῦ μας ὕλικου.

Ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρισεκατομμύρια κύτταρα (περίπου 4 με 4,5 τρισεκατομμύρια κύτταρα στὸ σῶμά μας), καὶ κάθε κύτταρο ἔχει ἓναν πυρῆνα. Μέσα στὸν πυρῆνα τοῦ κάθε κυττάρου εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε γονιδίωμα. Τὸ γονιδίωμα μας εἶναι ἓνα τεράστιο «βιβλίον» –μπορεῖτε νὰ τὸ παρομοιάσετε μετὴ ἓνα τεράστιο κείμενο πληροφορίας– ποὺ λέει τί θὰ γίνετὴ στὴ ζωὴ

Ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρισεκατομμύρια κύτταρα (περίπου 4 με 4,5 τρισεκατομμύρια κύτταρα στὸ σῶμά μας), καὶ κάθε κύτταρο ἔχει ἓναν πυρῆνα. Μέσα στὸν πυρῆνα τοῦ κάθε κυττάρου εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε γονιδίωμα. Τὸ γονιδίωμα μας εἶναι ἓνα τεράστιο «βιβλίον» –μπορεῖτε νὰ τὸ παρομοιάσετε μετὴ ἓνα τεράστιο κείμενο πληροφορίας– ποὺ λέει τί θὰ γίνετὴ στὴ ζωὴ αὐτοῦ τοῦ κυττάρου, καὶ κατ' ἐπέκταση πῶς ὁ καθένας μας θὰ ἀναπτυχθεῖ, πῶς θὰ μεγαλώσει, πῶς θὰ γεράσει καὶ σὲ ποιὲς ἀρρώστιες ἔχει προδιάθεση, δηλαδὴ ποιὲς σοβαρὲς ἀρρώστιες μπορεῖ νὰ πάθει.

αὐτοῦ τοῦ κυττάρου, καὶ κατ' ἐπέκταση πῶς ὁ καθένας μας θὰ ἀναπτυχθεῖ, πῶς θὰ μεγαλώσει, πῶς θὰ γεράσει καὶ σὲ ποιὲς ἀρρώστιες ἔχει προδιάθεση, δηλαδὴ ποιὲς σοβαρὲς ἀρρώστιες μπορεῖ νὰ πάθει. Τὸ γονιδίωμα μας κατοικεῖ μέσα στὰ χρωμοσώματα. Τὰ χρωμοσώματα σκεφθῆτε τα σὰν «λεωφορεῖα» ποὺ μεταφέρουν τὸ γονιδίωμα ἀπὸ κύτταρο σὲ κύτταρο ἢ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ.

Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸ γονιδίωμα μας, ποὺ ἀναμφισβήτητα ἔχει πολὺ σημαντικὴ θέση στὴ βιολογία μας, ἔγινε ἓνα μεγάλο διεθνὲς πρόγραμμα, τὸ Πρόγραμμα τοῦ «διαβάσματος» τοῦ γονιδιώματος τοῦ ἀνθρώπου,

Μιλᾶμε για «διάβασμα» του γονιδιώματος, διότι προσομοιάζουμε το γονιδίωμα σαν ένα τεράστιο βιβλίο πληροφορίας, που είναι γραμμένο όχι με τὰ 24 γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου, αλλά μόνο με 4: τέσσερις βασικούς δομικούς χημικούς λίθους, τέσσερα νουκλεοτίδια: ἄδενίνη, γουανίνη, κυτοσίνη και θυμίνη – πέστε τα στο μυαλό σας 4 «γράμματα»: A, G, C, T. Μὲ αὐτὰ τὰ 4 «γράμματα» μπορεῖ κανεὶς νὰ καταγράψει ὅλη αὐτὴ τὴν τεράστια πληροφορία πὺν ἔχει κάθε κύτταρο τοῦ σώματός μας.

πού ἄρχισε τὴν 1^η Ὀκτωβρίου 1990, στὴ γενιά μας δηλαδή, καὶ τελείωσε περίπου τὸ 2003, μὲ μιὰ μεγάλη ἐορτὴ στὸν Λευκὸ Οἶκο ἐπὶ προεδρίας Bill Clinton. Ὁ σκοπὸς ἦταν νὰ χαρτογραφήσει ὁ ἄνθρωπος τὸ γονιδίωμα, νὰ κλωνοποιήσει ὅλα τὰ κομμάτια του, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ νὰ τὰ βάλει στὴν κανονικὴ τους σειρά, νὰ «διαβάσει» τὸ γονιδίωμα καὶ νὰ καταλάβει, λίγο στὴν ἀρχή, τὴν ποικιλομορφία τῶν γονιδιωμάτων στὸς ἀνθρώπους τῶν διαφόρων πληθυσμῶν.

Μιλᾶμε για «διάβασμα» τοῦ γονιδιώματος, διότι προσομοιάζουμε τὸ γονιδίωμα σαν ἓνα τεράστιο βιβλίο πληροφορίας, πὺν εἶναι γραμμένο ὅχι με τὰ 24 γράμματα τοῦ ελληνικοῦ αλφαβήτου, ἀλλὰ μόνο με 4: τέσσερις βασικοὺς δομικοὺς χημικοὺς λίθους, τέσσερα νουκλεοτίδια: ἄδενίνη, γουανίνη, κυτοσίνη καὶ θυμίνη – πέστε τα στο μυαλό

σας 4 «γράμματα»: A, G, C, T. Μὲ αὐτὰ τὰ 4 «γράμματα» μπορεῖ κανεὶς νὰ καταγράψει ὅλη αὐτὴ τὴν τεράστια πληροφορία πὺν ἔχει κάθε κύτταρο τοῦ σώματός μας.

Ἄν μία «σελίδα» ἀπὸ τὸ γονιδίωμα μας (μία σελίδα ἀπὸ ἓνα βιβλίο ἀνατομίας καὶ ἱστορίας –θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἱστορία λίγο ἀργότερα–, πὺν ἔχει τεράστια σημασία γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ κάθε κυττάρου καὶ τοῦ κάθε ὁργανισμοῦ καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο ξέρουμε πολλὰ λίγα) ἔχει 10.000 «γράμματα», τὸ γονιδίωμα μας ὅλο εἶναι περίπου 320.000 φορές μεγαλύτερο: 3,2 δισεκατομμύρια «γράμματα». Ὁ καθένας μας ἔχει δύο ἀντίγραφα ἀπὸ τὸ γονιδίωμα αὐτό, 3,2 δισεκατομμύρια «γράμματα» πὺν πῆρε ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ 3,2 δισεκατομμύρια «γράμματα» πὺν πῆρε ἀπὸ τὴ μητέρα του: 6,4 δισεκατομμύρια.

Τὸ γονιδίωμα, λοιπόν, εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅμως, εἶναι πεπερασμένο: ἔχει ἀρχὴ καὶ τέλος. Ἄρα λοιπόν, με τὴ βιο-ιφοροματικὴ καὶ με τὴ σημερινὴ ἱφοροματικὴ ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ τὸ μελετήσουμε, παρ' ὅλο πὺν εἶναι τόσο μεγάλο. Νὰ σκεφθῆτε ὅτι τὰ τηλέφωνα πὺν ἔχετε ὅλοι στὴν τσέπη σας, τὰ πιδ μικρά, ἔχουν δυνατότητα ἀποθήκευσης περίπου 16 GB. Τὸ γονιδίωμα μας εἶπαμε ὅτι εἶναι 6,4. Ἄρα μπορεῖ νὰ χωρέσει στο i-phone σας τὸ γονιδίωμα σας ὁλόκληρο.

Ὅπως εἶπαμε, τὸ «διάβασμα» τοῦ γονιδιώματός μας τελείωσε τὸ 2003. Τὸ ἐργαστήριό μας, μέσα στὶς ἄλλες δραστηριότητές του, εἶχε ὡς ἀποστολὴ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ νὰ «διαβάσει» τὸ γονιδίωμα τοῦ μικρότερου χρωμοσώματος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ χρωμοσώματος 21. Πρόκειται γιὰ περίπου τὸ

Εἴμαστε ὁ καθένας μας διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο. Εἴμαστε δηλαδὴ ὅλοι μας μοναδικὲς ὀντότητες στὴ Γῆ. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Γῆς, ἑπτὰ δισεκατομμύρια ἄνθρωποι, δὲν εἶναι ἀρκετός, ὥστε νὰ ἔχουμε δύο ἀνθρώπους μὲ πανομοιότυπο γονιδίωμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μονογενῆ δίδυμα, τὰ ὁποῖα, ὅταν γεννιοῦνται, ἔχουν τὸ ἴδιο γονιδίωμα, ἀλλὰ μετὰ, ὅταν σιγὰ σιγὰ ἀναπτύσσονται, ὅσο περνάει ἡ ἡλικία, οἱ σωματικὲς μεταλλαγές τους τὰ ξεχωρίζουν.

1,5-1,6% τοῦ συνόλου: 46 δισεκατομμύρια γράμματα. Γιὰ νὰ σὰς δώσω νὰ καταλάβετε λίγο τὸ μέγεθος αὐτοῦ τοῦ γονιδιώματος σὲ κάθε κύτταρό μας, ἔπεισα τὸ Ἑλβετικὸ Ἰνστιτοῦτο Βιοφαρμακευτικῆς νὰ μοῦ τυπώσει τὸ γονιδίωμα τοῦ χρωμοσώματος 21. Τὸ βιβλίον ποὺ προέκυψε, γραμμμένο σὲ μέγεθος χαρακτῆρων 6 pt (ὅταν γράφουμε, συνήθως χρησιμοποιοῦμε μέγεθος 12 pt), ἔχει 1.470 σελίδες, ζυγίζει τέσσερα κιλά, ἔχει 248 νοκλεοτίδια σὲ κάθε γραμμὴ καὶ 31.775 νοκλεοτίδια σὲ κάθε σελίδα, γιὰ σύνολο 46.709.983 νοκλεοτίδια σὲ ὅλες τὶς σελίδες του. Καὶ αὐτὸ εἶναι, ὅπως εἴπαμε, τὸ 1,5-1,6% τοῦ συνόλου.

Ἔτσι, γιὰ νὰ γράψετε ὅλο τὸ γονιδίωμα τοῦ κάθε κυττάρου μας, χρειάζεστε περίπου 80 τέτοια βιβλία. Καὶ αὐτό, γιὰ νὰ γράψετε μία φορὰ αὐτὸ ποὺ πῆρατε ἀπὸ τὸν πατέρα σας. Ἄρα, χρειάζεστε ἄλλα 80, γιὰ νὰ γράψετε αὐτὸ ποὺ πῆρατε ἀπὸ τὴ μητέρα σας. Ὅπως εἴπαμε, ὁ καθένας μας ἔχει μισὸ γονιδιακὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ μισὸ γονιδιακὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴ μητέρα του: περίπου 140 τόμους τῆς ἐγκυκλοπαιδείας Britannica ἀπὸ τὸν ἕναν, καὶ ἄλλους τόσους ἀπὸ τὸν ἄλλο.

Σὰς μιλάω τώρα περίπου γιὰ 8 λεπτά. Ἑκατομμύρια ἀπὸ τὰ κύτταρά μου, στὸ αἷμά μου, στὸ παχὺ ἔντερο, στὸ λεπτὸ ἔντερο, ἔχουν ἀνανεωθεῖ. Ἑκατομμύρια κύτταρα σὲ αὐτὰ τὰ λεπτὰ ἔχουν γίνει καινούργια, θυγατρικά. Ξέρετε τί ἔχει γίνει σὲ αὐτὰ τὰ

λεπτά; Ἔχει ἀντιγραφεῖ ὅλο αὐτὸ τὸ γονιδίωμα καὶ ἔχει περάσει ἀπὸ τὸ ἕνα κύτταρο στὸ ἄλλο. Ἀντιγράφεται λοιπὸν μὲ ἕναν θαυμαστὸ μηχανισμό, ἀσύλληπτο, γιὰ νὰ τὸν καταλάβει κανεὶς, ὅλο αὐτὸ τὸ γονιδίωμα καὶ περνάει ἀπὸ τὸ ἕνα κύτταρο στὸ ἄλλο, κάθε φορὰ ποὺ δημιουργοῦμε ἕνα κύτταρο.

Καὶ κάθε φορὰ ποὺ ἔχουμε ἕνα παιδί, τὸ γονιδίωμά μας ἀντιγράφεται, διαιρεῖται στὰ δύο καὶ περνάει στὸ παιδί. Αὐτὴ ἡ ἀντιγραφὴ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀκριβής, πανομοιότυπη. Ὅμως, καμμιά φορὰ, γίνονται λάθη. Πόσα λάθη γίνονται; Περίπου 1×10^{-8} ἀνὰ νοκλεοτίδιο σὲ κάθε γενιά, δηλαδὴ ἕνα «γράμμα» σὲ κάθε 100.000.000 «γράμματα». Ἔτσι λοιπόν, ἂν ἀρχίσουμε μὲ ἕνα δεδομένο γονιδίωμα, ὅταν γεννίηκα, ὅταν ἤμουν δηλαδὴ ζυγώτης, ἕνα κύτταρο ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα, κάθε φορὰ ποὺ εἶχα μιὰ κυτταρική διαίρεση, συσσωρεύαμε μεταλλαγές. Τώρα εἶμαι στὴν ἑβδομὴ δεκαετία τῆς ζωῆς μου, καὶ σὲ κάθε κύτταρό μου ἔχω συσσωρεύσει χιλιάδες τέτοιες μεταλλαγές.

Κάθε λοιπὸν καινούργιος ἄνθρωπος ποὺ ἔρχεται στὸν κόσμὸ ἔχει μὲν μισὸ ἀπὸ τὸ γονιδίωμα τοῦ πατέρα του καὶ μισὸ ἀπὸ τὸ γονιδίωμα τῆς μητέρας του, ἐπιπροσθέτως ὅμως ἔχει τὶς δικές του μεταλλαγές, περίπου 50 ἢ 100 νέες μεταλλαγές σὲ αὐτὸ τὸ τεράστιο γονιδίωμα.

Ἐνα «γράμμα» κάθε 1.000 διαφέρει, ἂν πάρετε δύο γονιδιώματα στὴν τύχη ἀπὸ

τόν πληθυσμό. Αυτό μᾶς κάνει νὰ εἴμαστε ὁ καθένας μας διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο. Εἴμαστε δηλαδὴ ὅλοι μας *μοναδικές ὀντότητες* στὴ Γῆ. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Γῆς, ἐπτά δισεκατομμύρια ἄνθρωποι, δὲν εἶναι ἀρκετός, ὥστε νὰ ἔχουμε δύο ἀνθρώπους μὲ πανομοιότυπο γονιδίωμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μονογενῆ δίδυμα, τὰ ὁποῖα, ὅταν γεννιοῦνται, ἔχουν τὸ ἴδιο γονιδίωμα, ἀλλὰ μετὰ, ὅταν σιγὰ σιγὰ ἀναπτύσσονται, ὅσο περνάει ἡ ἡλικία, οἱ σωματικὲς μεταλλαγές τους τὰ ξεχωρίζουν.

Καὶ δὲν εἶναι μόνο αὐτὲς οἱ διαφορὲς στὸ γονιδίωμά μας. Τὸ κομμάτι τοῦ γονιδιώματος ποὺ πῆρα ἀπὸ τὸν πατέρα μου ἔχει ἓνα κομμάτι ποὺ μοῦ τὸ ἔδωσε μία φορὰ, καὶ αὐτὸ ποὺ πῆρα ἀπὸ τὴ μητέρα μου μοῦ τὸ ἔδωσε δύο φορὲς. Αὐτὸ ἀγγλικά τὸ λέμε *"copy-number variation"*, ἑλληνικά, ἃς ποῦμε, *ποικιλομορφία τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιγράφων*. Εἶναι ἓνα φαινόμενο ποῦ, ὅπως ἀντιγράφεται τὸ γονιδίωμα, ὁ μηχανισμὸς ποὺ ἀντιγράφει σταματᾷ, κάνει λάθη καὶ τὸ ξανααντιγράφει ἄλλη μία φορὰ. Καὶ γι' αὐτὸ ἔχουμε αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ πολυμορφισμοῦ, τῆς ποικιλομορφίας. Ὁ καθένας μας ἔχει περίπου 1.000 τέτοια κομμάτια πολυμορφικὰ στο γονιδίωμά του. Αὐτὸ μᾶς δίνει ἀκόμα μεγαλύτερη διαφορὰ τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο.

Ἐτσι λοιπόν, εἴμαστε ὅλοι ἐδῶ μέλη τοῦ εἶδους μας, τοῦ *homo sapiens sapiens*. Καὶ εἴμαστε ὅλοι μέλη αὐτοῦ τοῦ εἶδους, διότι τὸ 99,1% τοῦ γονιδιώματός μας εἶναι πανομοιότυπο. Ὅμως ὁ καθένας μας διαφέρει ἀπὸ τὸν ἄλλο κατὰ περίπου 0,9%. Ἡ διαφορὰ μας ἀπὸ ἓνα ξάδελφο εἶδος στὸν κόσμο, τὸν χιμπατζῆ, εἶναι περίπου 1,7-1,8%. Βλέπετε ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξύ μας εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὴ. Καὶ αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ εἴμαστε πολὺ «πλούσιοι» ὡς εἶδος. Αὐτὴ ἡ ποικιλομορφία μᾶς κάνει νὰ εἴμαστε ὁ καθένας διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο, μὲ διαφορετικὴ νοημοσύνη, μὲ διαφορετικὰ χαρακτηριστικά, μὲ διαφορετικὲς ἀπόψεις

γιὰ πολλὰ πράγματα, μὲ διαφορετικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σκεπτόμαστε, μὲ διαφορετικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιδρούμε, ἀλλὰ καὶ μὲ διαφορετικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιδρούμε στὶς ἀρρώστειες καὶ διαφορετικὲς ἀρρώστειες ἀπὸ τὶς ὁποῖες πάσχουμε.

Στὸ *Κατὰ Ματθαῖον* εὐαγγέλιο διαβά-
ζουμε: «Ὡςπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, καὶ ὃ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ὃ δὲ δύο, ὃ δὲ ἓν, ἐκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν, καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως» (Ματθ., κε' 14-15). Κάθε φορὰ ποὺ ἀκούω αὐτὸ τὸ εὐαγγέλιο, θαυμάζω τὴν ιδέα τῆς ποικιλομορφίας, ποὺ εἶναι γραμμένη μέσα στὴν Ἁγία Γραφή, γιατί καταλαβαίνει κανεὶς ὅτι ἡ ποικιλομορφία αὐτὴ εἶναι κάτι ποὺ «δίνεται» στὸν καθένα μας στὸ γονιδίωμά του. Αὐτὴ ἡ ποικιλομορφία εἶναι ἓνα μεγάλο δῶρο γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα (τὴν ποικιλομορφία τὴν ἔχουν βεβαίως καὶ ὅλα τὰ ζῷα).

Ὅμως, ἃς δοῦμε τώρα τί εἶναι σημαντικό στὸ γονιδίωμά μας. Τί εἶναι δηλαδὴ σημαντικό ἀπὸ αὐτὰ τὰ 6,4 δισεκατομμύρια γράμματα. Γιὰ νὰ ἀρχίσουμε νὰ καταλαβαίνουμε τί εἶναι σημαντικό, προσπαθήσαμε νὰ συγκρίνουμε τὸ γονιδίωμα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ γονιδίωμα ἄλλων ἐμβίων ὄντων. Ἡ σκέψη πίσω ἀπὸ αὐτὸ εἶναι ὅτι, ἂν συγκρίνουμε γονιδιώματα διαφορετικῶν εἰδῶν, αὐτὸ ποὺ εἶναι πανομοιότυπο, ἴδιο, εἶναι τὸ κομμάτι τοῦ γονιδιώματος ποὺ ἐμεῖς τὸ θεωροῦμε σημαντικό, λειτουργικὸ.

Θὰ σᾶς θυμίσω ὅτι ἡ σύγκριση στὴν ἐπιστήμη εἶναι μιὰ πολὺ βασικὴ ιδέα, ὅπως ἄλλωστε ξέρετε, ἴσως καλύτερα ἀπὸ μένα. Θὰ σᾶς φέρω τὸ παράδειγμα τῆς Πέτρας τῆς Ροζέττας (Rosetta Stone), μὲ τὴ βοήθεια τῆς ὁποίας ὁ Jean-François Champollion τὸ 1818 μπόρεσε νὰ διαβάσει τὰ ἱερογλυφικά, διότι τὸ κείμενο ποὺ εἶναι γραμμένο σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία μέρη τῆς Πέτρας τῆς Ροζέττας εἶναι μετάφραση ἐνὸς ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κειμένου. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Champollion

γνώριζε ἀρχαῖα ἑλληνικά, κατάλαβε τί ἔλεγε ἡ ἱερογλυφικὴ γραφὴ καὶ ἔγραψε στὸν ἀδελφό του τότε ὅτι ὅλα ὅσα εἶχε ἐπιτύχει ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρισης.

Γιὰ νὰ καταλάβουμε, ἐν προκειμένῳ, τὴ σύγκριση τῶν γονιδιωμάτων μεταξὺ τῶν διαφορῶν εἰδῶν, σκεφθεῖτε τὸ ἑξῆς, ἐν εἰδει «εἰσαγωγῆς» στὴ λογικὴ τῆς σύγκρισης. Ὡς ὑποθέσουμε ὅτι ταξιδεύετε στὴ Βόρειο Ἀμερικὴ, στὴν Ἀλάσκα, ἢ στὴ Νότιο Ἀμερικὴ ἢ σὲ ἓνα μέρος τῆς Ἀφρικῆς ἢ σὲ ἓνα μέρος τῆς Αὐστραλίας ἢ σὲ ἓνα μέρος τῆς Εὐρώπης, καὶ ἀκοῦτε στὸν δρόμο ἑλλήνικά: ἓναν

διαφορετικὰ μέρη τοῦ κόσμου.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὸ γονιδίωμα, γιὰ νὰ δοῦμε πῶς λειτουργεῖ ἐδῶ ἡ σύγκριση. Τὸ γονιδίωμά μας ἔχει μέσα ἀρκετὲς λειτουργικὲς περιοχές –λίγες ἀπὸ αὐτὲς ξέρουμε–, καὶ μία ἀπὸ τὶς λειτουργικὲς περιοχές ποὺ ξέρουμε εἶναι τὰ γονίδια, μικρὰ κομμάτια τοῦ γονιδιώματος, τοῦ DNA μας, ποὺ κωδικοποιοῦν σύνθετα μόρια, ποὺ τὰ λέμε πρωτεΐνες. Οἱ πρωτεΐνες εἶναι τὰ λειτουργικὰ μόρια ποὺ κάνουν ὅλες τὶς δουλειὲς σὲ κάθε κύτταρο. Οἱ πρωτεΐνες εἶναι γραμμένες μὲ 20 «γράμματα» περίπου (τὸ DNA μὲ 4,

Ἡ γονιδιακὴ ποικιλομορφία στὸ εἶδός μας μᾶς παρέχει τὴ δυνατότητα τῆς προσαρμογῆς στὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενο περιβάλλον μας καὶ τῆς ἐξέλιξης. Σκεφθῆτε ὅτι, ἂν ἐρχόταν ἓνας ἰὸς ποὺ εἶναι θανατηφόρος σὲ ἓνα ὀρισμένο γονιδίωμα καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶχαν τὸ ἴδιο αὐτὸ γονιδίωμα, θὰ ἐξαφανιζόμασταν ἀπὸ τὸν κόσμο. Εὐτυχῶς ἔχουμε μιὰ ποικιλομορφία, ποὺ μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιζήσουμε στὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Ἄρα λοιπόν, ἡ ποικιλομορφία ποὺ ἔχουμε εἶναι ἓνα δῶρο τῆς ἐξελικτικῆς πορείας μας, καὶ ὄχι μιὰ καταστροφὴ.

νὰ μιλάει ἑλληνικά στὴν Αὐστραλία καὶ ἄλλον νὰ μιλάει ἑλληνικά στὴν Εὐρώπη καὶ ἄλλον νὰ μιλάει ἑλληνικά στὴ Χιλὴ καὶ κάποιον στὴ Βόρειο Ἀμερικὴ. Ὑπάρχουν δύο ὑποθέσεις ποὺ μπορεῖτε νὰ κάνετε ἐδῶ: Ὡς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ξαναγεννήθηκε καινούργια σὲ κάθε μέρος τοῦ κόσμου, δημιουργήθηκε δηλαδὴ πολλὰς φορὲς, σὲ κάθε μέρος τοῦ κόσμου· ἢ ὅτι ὅλοι αὐτοὶ ποὺ μιλοῦν ἑλληνικά ἔχουν κάποια ρίζα σὲ βάθος χρόνου, κάποιον κοινὸ ἄνθρωπο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεκίνησαν τὰ ἑλληνικά. Ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ὑποθέσεις, ἡ πρὶ ἀξιόπιστη εἶναι ἡ δευτέρη, ὅτι δηλαδὴ ἡ γλῶσσα δημιουργήθηκε μία φορὰ καὶ πέρασε μὲ ἓνα δένδρο διαδοχῆς στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ζοῦν σὲ

οἱ πρωτεΐνες μὲ 20, τὸ DNA κωδικοποιεῖ τὶς πρωτεΐνες).

Ἄς δοῦμε τὴν «ἀνατομία» μιᾶς πρωτεΐνης ποὺ βρίσκεται στὸ χρωμόσωμα 21, τῆς πρωτεΐνης DYRK1A, μιᾶς «ἀγαπημένης» μου πρωτεΐνης, γιατί ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ νοητικὸ ἐπίπεδο τῶν συνανθρώπων μας ποὺ ἔχουν σύνδρομο Down. Ἄν συγκρίνουμε τὴν ἀνατομία τῆς πρωτεΐνης στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν ἀνατομία τῆς πρωτεΐνης σὲ διάφορους ἄλλους ὁργανισμούς, ἀπὸ θηλαστικὰ μέχρι ψάρια, βλέπουμε ὅτι αὐτὴ ἡ πρωτεΐνη εἶναι πανομοιότυπη σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ὁργανισμούς. Αὐτὸ εἶναι μιὰ «ἀποκάλυψη» καὶ μιὰ ἀλήθεια τὴν ὁποία δὲν μπορούμε νὰ ἀμφισβητήσουμε. Ἡ ὑπόθεση –σχέδον

Οί γονιδιακές ασθένειες από τις οποίες πάσχει το εἶδός μας εἶναι τό «τίμημα» πού πληρώνουμε γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς ἐξέλιξης. Γιατὶ καμιά φορὰ οἱ μεταλλαγές αὐτές, πού γίνονται τυχαῖα ἀπὸ τὴ μιά γενιὰ στὴν ἄλλη, εἶναι παθογόνες, παθολογικές.

βεβαιότητα— πού ἔχουμε εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ πρωτεΐνη δημιουργήθηκε ἐξελικτικά πρῶτη φορὰ καὶ μετὰ, μὲ τὴ διακλάδωση τῶν διαφορῶν εἰδῶν, χρησιμοποιήθηκε ἐπανειλημμένα ἀπὸ διάφορα ἄλλα εἶδη.

Ἄρα λοιπόν, ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν γονιδιωμάτων μας μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ δημιουργήσουμε ἓνα ἐξελικτικὸ δέντρο τῶν διαφορῶν ὁργανισμῶν μὲ τοὺς ὁποίους μοιραζόμαστε τὴ Γῆ. Καὶ μπορούμε νὰ τὸ κάνουμε αὐτό, διότι, ὅπως σᾶς εἶπα, ἡ συχνότητα τῶν μεταλλαγῶν εἶναι προκαθορισμένη, καὶ ἔτσι μπορούμε νὰ καθορίσουμε καὶ τὸν χρόνο πού πῆρε, ὥστε νὰ ἔχουμε τὴν ὁμοιότητα τῶν γονιδιωμάτων τῶν διαφορῶν ὁργανισμῶν. Ἄν σκεφθῆτε ὅτι τὸ γονιδίωμά μας ἔχει τὰ γονίδια, τὰ πιὸ σημαντικὰ κομμάτια πού ξέρουμε σήμερα καὶ πού εἶναι ἀρκετὰ «συντηρημένα» ἐξελικτικά, μπορούμε νὰ καταλάβουμε ὅτι ἓνας κοινὸς πρόγονος θηλαστικῶν ὅπως ὁ ἄνθρωπος, οἱ πίθηκοι, ὁ ποντικός, ὁ ἐλέφαντας καὶ τὸ καγκουρὼ βρίσκεται περίπου 150 ἑκατομμύρια χρόνια πίσω — ἓνα πολὺ μικρὸ διάστημα σὲ σχέση μὲ τὴν ἐκτιμώμενη ἡλικία τοῦ Σύμπαντος, πού ἀνέρχεται στὰ 14,5 δισεκατομμύρια χρόνια.

Ἡ γονιδιακὴ ποικιλομορφία, λοιπόν, καὶ ἡ σύγκριση τῶν εἰδῶν δυστυχῶς ἔχει χωρίσει τοὺς ἀνθρώπους σὲ δοξασίες. Γι’

αὐτὸ στὸν τίτλο τῆς εἰσηγήσεως ἔβαλα τὸ δεύτερο κομμάτι ἀπὸ τὸ *Κατὰ Ματθαῖον* εὐαγγέλιο, πού λέγει: «Μὴ νομίζετε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς· καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ» (Ματθ., ι’ 34-36).

Δηλαδή, μιά πολὺ ἐπιφανειακὴ, ἃς ποῦμε, διαπίστωση γιὰ τὴν ἐξελικτικὴ ἱστορία μας χωρίσε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πιστεύω τους πολὺ βαθιά, ἴσως ἀπὸ ἄγνοια, ἴσως ἀπὸ ἀπουσία δεδομένων, πρὶν νὰ διαβάσουμε τὸ γονιδίωμά μας. Ὅμως τώρα εἶναι ἐντελῶς ἀντιεπισημονικὸ νὰ ἔχουμε μιά θέση διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῶν ἐμβίων ὄντων στὴ Γῆ.

Γράφει ὁ Σεφέρης στὶς *Δοκίμες*, στὴν «Εἰσαγωγὴ στὸν Θ. Σ. Ἑλιοτ» (1936): «*Εἶναι δύσκολο νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ἀόρατο χορὸ τῶν γερόντων, πού τὸν παρακολουθοῦνε σὲ ὅλη του τὴ ζωή*». Πῶς τὸ διαβάζετε αὐτό; Ἐγὼ τὸ διαβάζω ὅτι ὁ καθένας μας ἔχει τὸν πλοῦτο τοῦ παρελθόντος στὸ γονιδίωμά του. Εἴμαστε ἓνα βιβλίο ἱστορίας, δὲν βρεθήκαμε ἐδῶ τυχαῖα, ἓνα βιβλίο ἱστορίας τὸ ὁποῖο κληρονομήσαμε ἀπὸ τὶς παλαιότερες γενεές, μὲ τὶς νέες μεταλλαγές μας.

Ἡ γονιδιακὴ ποικιλομορφία λοιπόν στὸ εἶδός μας μᾶς παρέχει τὴ δυνατότητα τῆς προσαρμογῆς στὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενο περιβάλλον μας καὶ τῆς ἐξέλιξης. Σκεφθῆτε ὅτι, ἂν ἐρχόταν ἓνας ἰὸς πού εἶναι θανατηφόρος σὲ ἓνα ὀρισμένο γονιδίωμα καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶχαν τὸ ἴδιο αὐτὸ γονιδίωμα, θὰ ἐξαφανίζομασταν ἀπὸ τὸν κόσμο. Εὐτυχῶς ἔχουμε μιά ποικιλομορφία, πού μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιζήσουμε στὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Ἄρα λοιπόν, ἡ ποικιλομορφία πού ἔχουμε εἶναι ἓνα δῶρο τῆς ἐξελικτικῆς πορείας μας, καὶ ὄχι μιά καταστροφὴ.

Βέβαια, ἂν τὸ δεῖτε αὐτὸ μυωπικά, μὲ τὴν ἱατρικὴ σκέψη, θὰ καταλάβετε τὸ μεγάλο μυστικὸ τῶν ἀσθενειῶν. Οἱ γονιδιακὲς ἀσθένειες ἀπὸ τὶς ὁποῖες πάσχει τὸ εἶδός μας εἶναι τὸ «τίμημα» ποὺ πληρώνουμε γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς ἐξέλιξης. Γιατὶ καμιά φορὰ οἱ μεταλλαγὲς αὐτές, ποὺ γίνονται τυχαῖα ἀπὸ τὴ μὴ γενιὰ στὴν ἄλλη, εἶναι παθογόνες, παθολογικές. Καὶ ὅπως εἶπε ὁ πολὺ μεγάλος ἐξελικτικὸς βιολόγος Theodosius Dobzhansky, ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς ἀπὸ τὴ Ρωσία (εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ διαβάσετε τὴ ζωὴ του), «τίποτα στὴ Βιολογία δὲν μπορούμε νὰ καταλάβουμε, παρὰ μόνον κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἐξέλιξης». Ἐμεῖς στὴν Ἱατρικὴ μπορούμε νὰ τὸ παραφράσουμε αὐτό: Τίποτα δὲν μπορούμε νὰ καταλάβουμε στὴν Ἱατρικὴ, παρὰ μόνον κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ποικιλομορφίας καὶ τῆς ἐξέλιξης.

Ἡ ποικιλομορφία ποὺ ἔχουμε στὸ γονιδίωμά μας ἔρχεται σὲ τρεῖς κατηγορίες. Τὴν πρώτη τὴν ὀνομάζουμε «παθογόνου». Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μεταλλαγὲς ποὺ εἶναι πολὺ σοβαρὲς καὶ μᾶς κάνουν νὰ πάσχουμε ἀπὸ σοβαρὲς γενετικὲς ἀρρώστειες (Β-θαλασσαιμία, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔπασχε ἡ Ἑλένη ποὺ εἶδαμε πρὶν, αἰμοφυλία, κυστικὴ ἰνωσησ, ἀχονδροπλασία, νόσο τοῦ Χάντινγκτον – ὑπάρχουν περίπου 4.500 γνωστὲς γενετικὲς ἀρρώστειες καὶ περίπου ἄλλες 8.000 ποὺ ὑποθέτουμε ὅτι ὑπάρχουν καὶ δὲν τις ξέρουμε). Ἡ δεύτερη κατηγορία ποικιλομορφίας στὸ γονιδίωμα εἶναι αὐτὴ ποὺ ὀνομάζουμε «προδιαθετικὴ». Εἶναι συχνὴ ποικιλομορφία –τὴν ἔχουμε ὅλοι μας–, ὅμως δὲν εἶναι «οὐδέτερη». Μᾶς προδιαθέτει θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ σὲ ἀσθένειες τῆς μεγάλης ἡλικίας. Ἡ τρίτη κατηγορία εἶναι αὐτὴ ποὺ ὀνομάζουμε «οὐδέτερη», δηλαδὴ εἶναι μεταλλαγὲς ποὺ ἔχουν συσσωρευθεῖ στοὺς αἰῶνες τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ δὲν μᾶς προδιαθέτουν οὔτε θετικὰ οὔτε ἀρνητικὰ σὲ μὴ ἀρρώστια. Ἡ μεγαλύτερη ἐρώτηση στὴ Γενετικὴ Ἱατρικὴ σήμερα

εἶναι νὰ ξεχωρίσουμε ποιὲς μεταλλαγὲς εἶναι προδιαθετικὲς καὶ ποιὲς μεταλλαγὲς εἶναι οὐδέτερες. Αὐτὸ ἴσως μᾶς πάρει 30 χρόνια νὰ τὸ καταλάβουμε. Εἶναι μὴ πολὺ δύσκολη ἐρώτηση.

Ἔτσι λοιπόν, καταλαβαίνετε ὅτι ὁ Γενετιστὴς ἔχει τώρα ἓνα ὄργανο ἢ ἓνα σύστημα ἐξειδίκευσης. Ὅταν ἐγὼ τελείωσα τὴν Ἱατρικὴ Σχολή, αὐτὸ δὲν ὑπῆρχε. Εἶναι κάτι καινούργιο. Μία καινούργια θεώρηση τῆς Ἱατρικῆς. Καὶ τὸ ὄργανο ἢ τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι τὸ γονιδίωμα. Ὅπως ὁ Καρδιολόγος ἔχει τὴν καρδιὰ ἢ ὁ Νευρολόγος τὸ Νευρικὸ Σύστημα καὶ ὁ Δερματολόγος τὸ δέρμα, ἔτσι καὶ ὁ Γενετιστὴς ἔχει τὸ γονιδίωμα. Τὸ γονιδίωμα ὅμως δὲν εἶναι λίγο σημαντικό· εἶναι περισσότερο σημαντικό ἀπὸ τὴν καρδιὰ τοῦ Καρδιολόγου καὶ ἀπὸ τὸ νεφρὸ τοῦ Νεφρολόγου ἢ ἀπὸ τὸ δέρμα τοῦ Δερματολόγου. Διότι, ἂν τὸ σκεφθῆτε, ὅλες οἱ ἀσθένειες ποὺ ἔχουμε ἔχουν δύο αἰτιολογίες: ἢ μία αἰτιολογία ἀνάγεται στὴν ποικιλομορφία τοῦ γονιδιώματος, καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ ἓνας κορμὸς τοῦ δέντρου, καὶ ὁ ἄλλος κορμὸς τοῦ δέντρου εἶναι τὸ περιβάλλον (τὰ μικρόβια, οἱ ἰοί, αὐτὰ ποὺ τρώμε, οἱ οὐσίες ποὺ μᾶς περιβάλλουν).

Ἡ βάση λοιπόν τῆς ἱατρικῆς σκέψης, καὶ ἴσως καὶ παιδείας, εἶναι νὰ καταλάβει κανεὶς τὴ ρίζα, τὴν αἰτιολογία τῶν ἀσθενειῶν, ποὺ εἶναι ἢ ἡ ποικιλομορφία τοῦ γονιδιώματος ἢ ἡ ποικιλομορφία τοῦ περιβάλλοντος ἢ ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν δύο. Ὅσοι εἴστε στὴν Ἱατρικὴ ἢ στὴ Βιολογία γνωρίζετε ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε μία ἀρρώστια, ἀπὸ τὶς χιλιάδες ἀπὸ τὶς ὁποῖες μπορούμε νὰ πάσχουμε, ποὺ νὰ μὴν ἔχει αἰτιολογία εἴτε τὸ ἀριστερὸ κομμάτι τοῦ δέντρου εἴτε τὸ δεξιὸ κομμάτι τοῦ δέντρου, δηλαδὴ εἴτε τὴν ποικιλομορφία τοῦ γονιδιώματος εἴτε τὴν ποικιλομορφία τοῦ περιβάλλοντος. Καὶ αὐτὸ συμπεριλαμβάνει καὶ ὅλα τὰ νεοπλάσματα, διότι, ὅπως ξέρετε, ὅλα τὰ νεοπλάσματα εἶναι γονιδιακὲς ἀρρώστειες ἐνὸς μικροῦ ἀριθμοῦ κυττάρων.

Η Γονιδιωματική Ίατρική, που κάποιοι τη λένε «Εξατομικευμένη» ή άλλοι τη λένε «Ίατρική της Άκριβείας», είναι βασισμένη στη γονιδιακή ποικιλομορφία, για τη διάγνωση, την πρόγνωση, την πρόβλεψη και τη θεραπεία – επιλογή της θεραπείας και παρακολούθησή. Και η δουλειά του Γενετιστή είναι να συνδέσει τα κομμάτια του γονιδιώματος που πάσχουν με τον φαινότυπο, με τα συμπτώματα της αρρώστιας. Τό «παιχνίδι» αυτό καμιά φορά είναι πολύ εύκολο, διότι ένα γονίδιο έχει σχέση με μία αρρώστια, τις πιο πολλές φορές όμως μία αρρώστια έχει σχέση με περισσότερα από ένα γονίδια, και ένα γονίδιο δίνει περισσότερες από μία αρρώστιες. Έτσι λοιπόν, τό «παιχνίδι» αυτό, που φαίνεται πολύ εύκολο, στην πραγματικότητα είναι αρκετά δύσκολο, επίπονο, και χρειάζεται πολύχρονη έρευνα, για να καταλάβει κανείς τη σχέση των δύο, γονιδίων και αρρώστιας.

Άς έλθουμε τώρα στο θέμα του ντετερμινισμού, δηλαδή της σημασίας, της βαρύτητας του γονιδιώματος στη βιολογία μας. Σε κάποιες περιπτώσεις ο ντετερμινισμός είναι *απόλυτος*. Έστω ένας άνθρωπος που πάσχει από άχονδροπλασία. Σε ένα κομμάτι του γονιδιώματος αυτού ανθρώπου, ένα γονίδιο που λέγεται FGFR3, ένα «γράμμα»

G έχει αλλάξει σε ένα άλλο «γράμμα». Σκεφθήτε, μόνο ένα «γράμμα» σε 6,4 δισεκατομμύρια. Αυτό μας κάνει αυτόν τον άνθρωπο να έχει άχονδροπλασία, να είναι δηλαδή κοντός, τα οστά του να είναι πιο μικρά από όλων των άλλων, και αυτό να το αναγνωρίζουμε άμέσως. Ο ντετερμινισμός της μεταλλαγής αυτής είναι 100%. Δεν υπάρχει κανείς στον κόσμο που να έχει μεταλλαγή σε αυτό τό «γράμμα» και να μην έχει άχονδροπλασία.

Ευτυχώς τα πράγματα δεν είναι πάντα έτσι, τόσο ντετερμινιστικά. Εάν, για παράδειγμα, μία γυναίκα έχει μια μεταλλαγή σε δύο νουκλεοτίδια, δύο «γράμματα» στο γονίδιο BRCA1, έχει επτά φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να πάθει καρκίνο του μαστού στη ζωή της από μία γυναίκα που δεν έχει αυτή τη μεταλλαγή. Ο ντετερμινισμός εδώ είναι *δυνατός*, σοβαρός, αλλά όχι *απόλυτος*, όχι 100%.

Ο τρίτος ντετερμινισμός είναι *σχετικά μικρός*, αλλά σημαντικός για τη δημόσια υγεία. Έχουμε ένα γονίδιο που λέγεται Απολιποπρωτεΐνη Ε (APOE), που κάνει μια πρωτεΐνη, που τη βλέπουμε σε τρία χρώματα: πράσινο-πράσινο, πράσινο-κόκκινο και κόκκινο-κόκκινο, ανάλογα με τί αμινοξύ έχει στο Νο 112 και 158. Ένα αρκετά μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει δύο κόπιες από το κόκκινο-κόκκινο, δηλαδή πήρε ένα κόκκινο από τον πατέρα του και ένα κόκκινο από τη μητέρα του. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν περίπου 12 φορές μεγαλύτερο κίνδυνο να πάθουν Νόσο του Alzheimer σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό. Ο ντετερμινισμός δεν είναι πολύ δυνατός, όμως για τη δημόσια υγεία είναι πολύ σοβαρός.

Θα σάς δώσω ένα τελευταίο παράδειγμα, για να καταλάβετε τί έννοούμε, όταν μιλάμε για *προδιάθεση*. Οί προδιαθέσεις

μας σὲ κληρονομικὲς ἀρρώστειες ἔχουν νὰ κάνουν μὲ πολὺ μικρὲς ἀλλαγὲς στὸ γονιδίωμα μας, σχεδὸν ἀσίμειντες. Ὑποθεθίσθω ὅτι τὸ 2002 ἔβαλα σὲ μιὰ Τράπεζα 1.000 €, πῆγα στὸν Τραπεζίτη, μὲ εἶδε, κατάλαβε ὅτι δὲν ἤμουν ντόπιος καὶ μοῦ ἔδωσε ἕνα ἐπιτόκιο 5%. Σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάμε, μοῦ ἔδωσε ἐπιτόκιο 5%, γιατί στὸ γονιδίωμά μου, σὲ μιὰ θέση, ἔχω τὸ «γράμμα» C ἀντὶ γιὰ ἕνα ἄλλο γράμμα. Μοῦ κάνει δηλαδὴ μιὰ γενετικὴ ταύτοποίηση, βλέπει ὅτι ἔχω C ἐκεῖ καὶ μοῦ δίνει 5%. Καὶ πάει ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος, ποῦ εἶναι ντόπιος ἐκεῖ, πῆγα μαζί στὸ σχολεῖο, τρῶνε μαζί τὰ μεσημέρια, εἶναι φίλοι, καὶ τοῦ δίνει λίγο παραπάνω ἐπιτόκιο, 5,5%. Αὐτό, σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα μας, γιατί στὸ γονιδίωμά του ἐκεῖνος ἔχει A ἐδῶ ἀντὶ γιὰ τὸ C. Περιμένουμε λοιπὸν μερικὰ χρόνια, καὶ ἀνάμεσα στὴν καμπύλη ποῦ δείχνει σχηματικὰ τὰ χρήματα ποῦ θὰ μαζέψω ἐγὼ καὶ τὴν καμπύλη ποῦ δείχνει τὰ χρήματα ποῦ θὰ μαζέψει ἐκεῖνος, ὑπάρχει μιὰ ἀπόκλιση: Ἐκεῖνος θὰ μαζέψει λίγο περισσότερα. Ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ νοπὴ γραμμὴ, ποῦ ἐγὼ ἔχω συγκεντρώσει λιγώτερα χρήματα ἀπὸ αὐτὴν καὶ αὐτὸς περισσότερα. Κοιτάχτε τώρα τὴ σημασίαν τοῦ περιβάλλοντος. Ἄς ποῦμε ὅτι ὁ νόμος τὸ 2018 εἶναι ὅτι ὅποιος ἔχει περισσότερα χρήματα ἀπὸ αὐτὴ τὴ γραμμὴ θὰ συνεχίσει νὰ ζεῖ, καὶ ὅποιος ἔχει λιγώτερα χρήματα ἀπὸ αὐτὴ τὴ γραμμὴ θὰ ἐξαφανισθεῖ. Θὰ ἐξαφανισθεῖ, γιατί θὰ πάθει καρδιοπάθεια, ὑπέρταση, σκλήρυνση κατὰ πλάκας, μανιοκατάθλιψη, σχιζοφρένεια καὶ ὅλες τὶς ἀρρώστειες τῆς μεγάλης ἡλικίας. Κοιτάχτε τώρα τὴ σημασίαν τῆς ἀλληλεπίδρασης περιβάλλοντος καὶ γονιδιώματος στὴν ἀρρώστια. Ὑποθεθίσθω ὅτι οἱ νόμοι τοῦ κράτους δὲν εἶναι ὅπως σᾶς τοὺς εἶπα πρὶν, ἀλλὰ ἐντελῶς διαφορετικοί. Δηλαδὴ ἡ νομοθεσία εἶναι ὅτι ὅποιος ἔχει περισσότερα χρήματα ἀπὸ τὴν πράσινη γραμμὴ δὲν θὰ συνεχίσει νὰ ζεῖ, καὶ ὅποιος ἔχει λιγώτερα θὰ συνεχίσει. Τὸ ἀποτέλεσμα

εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ. Δὲν ἄλλαξε τὸ γονιδίωμα. Τὸ γονιδίωμα ἔμεινε τὸ ἴδιο. Ἡ ἀλληλεπίδραση μὲ τὸ περιβάλλον ἄλλαξε, καὶ αὐτὸ ποῦ ἦταν θετικὸ γίνεται ἀρνητικὸ, καὶ αὐτὸ ποῦ ἦταν ἀρνητικὸ γίνεται θετικὸ. Αὐτὸ τὸ λέω, διότι οἱ ἀρρώστειες μας δὲν εἶναι πάντα 100% γραμμένες στὸ γονιδίωμά μας. Αὐτὸ ποῦ ἔχει μεγάλῃ σημασία εἶναι ἡ ἀλληλεπίδραση τοῦ γονιδιώματος μὲ τὸ περιβάλλον.

Θὰ σᾶς πῶ τώρα δύο πράγματα γιὰ τὸ κόστος. Τὴν πρώτη φορὰ ποῦ διαβάσαμε τὸ γονιδίωμα, τὸ κόστος ἦταν περίπου ἕνα δολάριο τὸ γράμμα, δηλαδὴ τρία δεσκατομμύρια δολάρια (3.000.000.000 \$) σὲ διάρκεια δεκατεσσάρων ἐτῶν, ἀπὸ ὅλα τὰ βιομηχανοποιημένα κράτη τοῦ κόσμου (τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, τὸν Καναδᾶ, τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία, τὴν Ἑλβετία, τὴν Ἰαπωνία, τὴν Κίνα καὶ τὴν Αὐστραλία). Τὸ κόστος ἦταν πολὺ μικρὸ γιὰ ἕναν διεθνῆ, ἄς ποῦμε, λογαριασμό. Ἔχετε δεῖ στὶς θόδους τῶν τηλεοράσεων σας ἑκατοντάδες σύγχρονα μαχητικὰ ἀεροσκάφη F-22. Τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ κοστίζει ἑκατὸν ἐξήντα δύο ἑκατομμύρια δολάρια (162.000.000 \$). Μὲ δεκαπέντε ἀπὸ αὐτά, δηλαδὴ 1,2-1,3 κάθε χρόνο γιὰ δεκατέσσερα χρόνια, καλύψαμε τὸ κόστος τοῦ διαβάσματος τοῦ γονιδιώματος.

Ὅμως ἡ τεχνολογία ἔχει προχωρήσει τόσο πολὺ, ποῦ, ἂν σήμερα θέλετε νὰ διαβάσετε τὸ γονιδίωμά σας, τὰ ἀναλώσιμα κοστίζουν περίπου χίλια διακόσια δολάρια (1.200 \$), καὶ σὲ μερικὲς ἐβδομάδες θὰ ἔχετε τὴν ἀπάντησιν. Ἡ, ἂν θέλετε νὰ διαβάσετε μόνο τὰ γονιδία σας μέσα στὸ γονιδίωμα, τὸ κόστος ἀνέρχεται στὰ περίπου τριακόσια δολάρια (300 \$) γιὰ δύο-τρεῖς μέρες.

Ὑποθέστε, τώρα, ὅτι ἔχουμε ἕνα Ἐθνικὸ Σύστημα καὶ διαβάζουμε τὰ γονιδιώματα ὅλων μας. Πόσο ἀπὸ τὸ γονιδίωμα μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε ἱατρικά, νὰ ποῦμε μιὰ ἱατρικὴ γνώμη; Μόνο 0,3%. Διότι ξέρουμε μόνο 4.194 γονίδια (ἀπὸ τὰ 20.000

που κάνουν πρωτεΐνες και σχετίζονται με γενετικές παθήσεις). Ένα 1,15% (περίπου 16.000 γονίδια) είναι σχεδόν άγνωστο – δηλαδή, ό,τι πούμε για αυτό είναι υποθέσεις, αναλογίες με το 0,3% που γνωρίζουμε. Όλο το υπόλοιπο, πάνω από το 98,5%, είναι άγνωστο. Είμαστε δηλαδή ακόμα πολύ στην αρχή, για να μπορούμε να καταλάβουμε την όλικη σημασία του γονιδιώματος στη ζωή του καθενός μας. Στο μέλλον, αύριο, ο σκοπός είναι να καταλάβουμε περίπου το μισό από το γονιδίωμα μας, γιατί το άλλο μισό είναι εξελικτικά «σκουπίδια» που μαζεύτηκαν από τους αιώνες που έχουμε ζήσει πάνω στη Γη.

Για να μπορούμε λοιπόν να διαβάσουμε τη σημασία του γονιδιώματος στις αρρώστιες, δημιουργήσαμε στη Γενεύη μια κλινική, που τη λέμε Κλινική του Γονιδιώματος, μια κλινική που έχει ξί κομμάτια, ανεξάρτητα και συνδεδεμένα μεταξύ τους: α) τη Μοριακή Ανάλυση, β) την Αποθήκευση των Δεδομένων, γ) τη Βιοφαρμακευτική Ανάλυση, δ) την Κλινική Γενετική και Συμβουλευτική, ε) ένα “think tank” που συνέρχεται κάθε εβδομάδα, 10:30 το πρωί της Δευτέρας, ώστε να καταλάβουμε την ποικιλομορφία του καθενός σε σχέση με την αρρώστια, και επίσης στ) ένα αρκετά σοβαρό κομμάτι, τα ήθικα, νομικά, κοινωνικά και οικονομικά θέματα που συνεπάγεται το διάβασμα του γονιδιώματος.

Γιατί όμως κανείς να θέλει να διαβάσει το γονιδίωμα του; Στην περίπτωσή μου, έπειδή είμαι σε αυτή τη δουλειά, ένας λόγος ήταν η *περιέργεια*. Όμως για τον γενικό πληθυσμό ο βασικός λόγος είναι ο *προγραμματισμός υγείας*. Θα μου πείτε, έσείς είστε στην έβδομη δεκαετία της ζωής σας, τί προγραμματισμό υγείας να κάνετε; Και όμως, μπορεί ο καθένας μας να πάρει διαφορετικές αποφάσεις για τη ζωή του, για τη θέση του απέναντι στους άλλους, ανάλογα με τα δεδομένα του γονιδιώματός του και τους κινδύνους που έχει να

αναπτύξει διάφορες αρρώστιες. Βεβαίως, για την περίπτωσή μου, ήθελα επίσης να έχω *έμπειρία στην ιατρική πράξη*, διότι, όταν καλείται κανείς να συνομιλήσει με τον συνάνθρωπό του ιατρικά, εάν έχει ο ίδιος την έμπειρία, μιλάει καλύτερα. Άλλος λόγος είναι η *διδασκαλία*. Επίσης, βασικός λόγος είναι αυτό που λέμε *εύθυνη*, “responsibility”. Ο καθένας μας «μοιράζεται» ένα μεγάλο κομμάτι του γονιδιώματός του με τα παιδιά του: 50% του γονιδιώματός μου είναι στα παιδιά μου, 25% στα εγγόνια μου, 12,5% στα δισέγγονα και ούτω καθεξής. Άρα λοιπόν, το γονιδίωμα του καθενός μας έχει μεγάλη σχέση με το γονιδίωμα των ανθρώπων που είναι στενοί συγγενείς του.

Τί μπορεί όμως να δει κανείς στο γονιδίωμα του; Μπορεί να δει αυτό που λέμε *αντιμετωπίσιμες μεταλλαγές*, δηλαδή μεταλλαγές για τις οποίες κάτι μπορούμε να κάνουμε ιατρικά. Είναι περίπου 140 γονίδια που ξέρουμε σήμερα, που μπορούμε να κάνουμε κάτι ιατρικά, βλέποντας τις μεταλλαγές. Επίσης, με την ανάγνωση του γονιδιώματός του μπορεί να έχει κανείς μια πολύ καλή πρόγνωση κληρονομικών καρκίνων. Μπορεί να ταυτοποιήσει τους φορείς για μονογονικές αρρώστιες. Μπορεί να χρησιμοποιήσει φαρμακογενετική ποικιλομορφία, δηλαδή, ποιά φάρμακα πρέπει να πάρει περισσότερο ή λιγότερο, σε ποιά είναι ευαίσθητος κτλ. Μπορεί να καταλάβει προδιαθετικούς γονοτύπους, δηλαδή τί προδιαθέσεις έχει για αρρώστιες. Μπορεί να καταλάβει τους προγόνους του, από ποιά έρχεται. Τέλος, αυτό που λέμε «ψυχαγωγική γενετική», που δεν έχει καμμία σημασία, για παράδειγμα, γιατί κανείς έχει μπλε μάτια, γιατί κανείς είναι φαλακρός, γιατί, όταν τρώει κανείς σπαράγγια, μυρίζουν τα ούρά του.

Καταλαβαίνετε ότι αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης του πληθυσμού ιατρικά αλλάζει λίγο τη σχέση του συστήματος υγείας με τον άρρωστο. Μέχρι τώρα, η ιατρική

μας ἦταν νὰ καταλάβουμε, νὰ ταυτοποιήσουμε, νὰ βροῦμε τοὺς συνανθρώπους μας ποὺ πάσχουν ἀπὸ μιὰ ἀρρώστια, ἀνάλογα μὲ τὰ συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας – αὐτὸ ποὺ λέμε «φαινοτυπικός χαρακτηρισμός». Μὲ τὴ γονιδιακὴ ἐξέταση («γονοτυπικός χαρακτηρισμός») μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ καὶ πολλοὺς ἄλλους συνανθρώπους τοῦ ποὺ ἔχουν μεγάλη πιθανότητα νὰ ἀναπτύξουν ἀρρώστια. Ἐνα κοινὸ ἀστεῖο τῆς δουλειᾶς μας εἶναι ὅτι ὁ γενετιστὴς βλέπει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους προ-αρρώστους («pre-sick»). Ὅλοι μας δηλαδὴ ἔχουμε μιὰ προδιάθεση νὰ πάθουμε κάτι σὲ κάποια φάση τῆς ζωῆς μας.

δι, ἐμπεριέχει ἠθικά, κοινωνικά καὶ νομικά θέματα. Θὰ σᾶς ἀναφέρω δύο ἀπὸ αὐτά: Ἔνα εἶναι ἡ γονιδιωματικὴ διάκριση, στὴν ἐργασία, στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν ἀσφάλεια. Ἄλλο εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε ἡ *τυραννία τῆς γνώσης* καὶ τὸ *θεραπευτικὸ χάσμα*.

Ἡ *τυραννία τῆς γνώσης* καὶ τὸ *θεραπευτικὸ χάσμα* δουλεύτηκαν πολὺ καλὰ στὸ ἔργο τοῦ Σοφοκλῆ *Οἰδίπους τύραννος*. Ὅπως ξέρετε, ὁ Οἰδίπους σκοτώνει τὸν πατέρα του, χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, καὶ νυμφεύεται τὴ μητέρα του Ἰοκάστη, χωρὶς νὰ τὸ ξέρει. Ἔχει τέσσερα παιδιά, τὸν Πολυνεΐκη, τὸν Ἑτεοκλῆ, τὴν Ἀντιγόνη καὶ τὴν Ἰσμήνη. Στὴν τρίτη σκηνὴ τοῦ ἔργου

Πόσο ἀπὸ τὸ γονιδίωμα μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε ἱατρικά, νὰ ποῦμε μιὰ ἱατρικὴ γνώμη; Μόνο 0,3%. Διότι ξέρουμε μόνο 4.194 γονίδια (ἀπὸ τὰ 20.000 ποὺ κάνουν πρωτεΐνες καὶ σχετίζονται μὲ γενετικὲς παθήσεις). Ἔνα 1,15% (περίπου 16.000 γονίδια) εἶναι σχεδὸν ἄγνωστο – δηλαδή, ὅ,τι ποῦμε γιὰ αὐτὸ εἶναι ὑποθέσεις, ἀναλογίες μὲ τὸ 0,3% ποὺ γνωρίζουμε. Ὅλο τὸ ὑπόλοιπο, πάνω ἀπὸ τὸ 98,5%, εἶναι ἄγνωστο. Εἴμαστε δηλαδὴ ἀκόμα πολὺ στὴν ἀρχή, γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὴν ὅλικὴ σημασία τοῦ γονιδιώματος στὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς μας.

Οἱ προκλήσεις λοιπὸν καὶ οἱ προσδοκί-
ες, βραχυπρόθεσμα, εἶναι: α) ἡ κατανόηση ὅλων τῶν μονογονικῶν νόσων, β) ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν παθογόνων μεταλλαγῶν, γ) ὁ καθορισμὸς ὅλων τῶν καρκινογόνων σωματικῶν μεταλλαγῶν, δ) ἡ θεραπεία τῶν σωματικῶν καρκινογόνων μεταλλαγῶν, ε) ἡ κατανόηση τῶν σωματικῶν μὴ καρκινικῶν παθολογικῶν καταστάσεων, στ) ὁ καθορισμὸς τῶν προδιαθετικῶν ἀλληλίων καὶ ζ) ἡ κατανόηση τοῦ ὑπόλοιπου μέρους τοῦ γονιδιώματος, ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ 0,3%, ὥστε νὰ ἔχουμε μιὰ καλὴ βιοϊατρικὴ γνώση τῆς ποικιλομορφίας.

Ἡ Γονιδιωματικὴ Ἰατρικὴ, ἐν κατακλεί-

καταλαβαίνει ὅτι κάτι δὲν πάει καλὰ μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ μὲ τὴν πόλη του, καὶ ρωτᾷ τὸν μάντη Τειρεσία, τυφλὸ μάντη, ποὺ ὅμως τὰ ξέρει ὅλα (ἅς ποῦμε, τὸν γενετιστὴ ποὺ διαβάξει τὸ γονιδίωμα): Τί δὲν πάει καλὰ μὲ τὴν οἰκογένειά μου καὶ μὲ τὴν πόλη μου; Καὶ ὁ Τειρεσίας λέγει: «Φεῦ φεῦ, φρονεῖν ὡς δεινὸν ἔνθα μὴ τέλη λύη φρονοῦντι». Παραφράζω: Τί νὰ τὴν κάνεις τὴ γνώση, ἂν δὲν σοῦ χρησιμεύει σὲ τίποτα; Αὐτὸ στὴ γλῶσσά μας τὸ λέμε *κόμπλεξ τοῦ Τειρεσία ἢ θεραπευτικὸ χάσμα* ἢ, ὅπως εἶπε ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, *τυραννία τῆς γνώσης*. Καὶ τὸ λέμε ἔτσι, διότι ἡ διάγνωση τρέχει πολὺ πολὺ πιὸ

γρήγορα από τη θεραπεία. Έτσι λοιπόν, για πολλά πράγματα μπορούμε να έχουμε μια ιατρική θέση, αν όμως δεν μπορούμε να θεραπεύσουμε τίποτα ή να αλλάξουμε τη ζωή του ανθρώπου, ώστε να αποφεύγει αυτό για το οποίο είναι προδιατεθειμένος, τότε οι περισσότερες επιτροπές λένε ότι είναι καλύτερα να μην ξέρει ο άνθρωπος. Όμως ο κόσμος είναι έντελως διχασμένος, κατά τό «οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν»: Υπάρχει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που θέλει να ξέρει τα πάντα, έστω και αν δεν μπορεί να κάνει τίποτα, και άλλο ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που έχει το δικαίωμα να μην ξέρει.

Το δεύτερο και τελευταίο θέμα είναι η γονιδιωματική διάκριση. Στο παρελθόν οι κοινωνίες μας έχουν κάνει πολλά λάθη, διακρίνοντας τον έναν άνθρωπο από τον άλλο. Ξέρετε τί έγινε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Θα σās μιλήσω για έναν μικρό πληθυσμό, τους τσιγγάνους Ρομά. Διαβάζουμε στην επιστημονική έκθεση του Dr Robert Ritter, ενός Γερμανού ανθρωπολόγου, που εργαζόταν στο Υπουργείο Υγείας στο Βερολίνο, προς τον οργανισμό που του έδωσε τα χρήματα να κάνει τη μελέτη του, 31 Ιανουαρίου 1941: «Κατεγράφησαν 23.822 περιπτώσεις τσιγγάνων». Διαβάζουμε μετά από λίγα χρόνια στα πρακτικά της Δίκης της Νυρεμβέργης: «Από τους 20.943 τσιγγάνους που μπήκαν στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Άουσβιτς (βλέπετε ότι ο αριθμός αυτός είναι πολύ κοντά στον συνολικό αριθμό που είχε καταγραφεί), οι 3.461 μεταφέρθηκαν σε άλλα στρατόπεδα (διότι δέχθηκαν να κάνουν έθελοντική στείρωση). Οι υπόλοιποι πέθαναν από πείνα, αρρώστια ή δηλητηριώδη αέρια».

Το συμπέρασμα είναι ότι πρέπει να προχωρήσουμε με προσοχή. Και μια όργάνωση σαν τη Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων έχει μεγάλη σημασία στην κοινωνία, ώστε να προχωρήσουμε με προσοχή. Γιατί ο καθένας μας έχει μια γνώμη πάνω στο

Το συμπέρασμα είναι ότι πρέπει να προχωρήσουμε με προσοχή. Και μια όργάνωση σαν τη Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων έχει μεγάλη σημασία στην κοινωνία, ώστε να προχωρήσουμε με προσοχή. Γιατί ο καθένας μας έχει μια γνώμη πάνω στο τί θα γίνει αύριο. Το τί θα γίνει αύριο δεν είναι δουλειά του επιστήμονα. Ο επιστήμονας δίνει ένα δεδομένο. Η κοινωνία, και κυρίως οι άνθρωποι που σκέπτονται σαν και σās, έχουν πολύ μεγάλη σημασία στο να προχωρήσουμε με προσοχή.

τί θα γίνει αύριο. Το τί θα γίνει αύριο δεν είναι δουλειά του επιστήμονα. Ο επιστήμονας δίνει ένα δεδομένο. Η κοινωνία, και κυρίως οι άνθρωποι που σκέπτονται σαν και σās, έχουν πολύ μεγάλη σημασία στο να προχωρήσουμε με προσοχή.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω πάρα πολύ τους ασθενείς και τις οικογένειές τους και να σās θυμίσω αυτό που γράφει ο Σαίξπηρ στην Τρικυμία: “What is past, is a prologue” (Το παρελθόν είναι μόνο ο πρόλογος)!

Σās ευχαριστώ πολύ για το ενδιαφέρον σας και για την πρόσκληση.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΝΤΩΝΑΡΑΚΗΣ
Όμ. Καθηγητής Ιατρικής Γενετικής
Πανεπιστημίου της Γενεύης
Μέλος Έλβετικής Ακαδημίας
Ιατρικών Επιστημών

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Η έννοια της ουδετεροθησκείας ήλθε στο προσκήνιο στο πλαίσιο της πρότασης για την ανάθεση του άρθρου 3 του Συντάγματος, το οποίο, ως γνωστόν, καθορίζει τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας. Ωστόσο, η έννοια της ουδετεροθησκείας είναι μια άοριστη και ασαφής έννοια, η οποία στο διεθνές εκκλησιαστικό δίκαιο έχει ποικίλες ερμηνείες.

Ο όρος «θρησκευτική ουδετερότητα» ή «ουδετεροθησκεία» έχει βαθιά τη ρίζα του στον ταραγμένο 16^ο αιώνα στην Ευρώπη, με τα γεγονότα της Μεταρρύθμισης και τους θρησκευτικούς πολέμους. Το ιδεολογικό αυτό μόρφωμα είναι γέννημα της απολυτοποίησης του όρθου λόγου και του δόγματος *Deus Creator, sed non Gubernator*. Πρόκειται περί παραποιήσεων του χριστιανισμού. Στο βάθος κρύβεται μια πεπλανημένη αντίληψη για λύτρωση από τον «σκοταδισμό της θρησκείας», δηλαδή ο αθεϊσμός. Ο Διαφωτισμός, στη συνέχεια, στον 18^ο αιώνα, φάνηκε ως πανάκεια για την ειρήνευση των κοινωνιών, χωρίς βέβαια να επιλύσει τα βασικά οντολογικά προβλήματα του ανθρώπινου βίου. Μερικά κράτη υιοθέτησαν τον όρο «ουδετεροθησκεία», για να σταματήσουν οι διενέξεις και αντιπαραθέσεις της διχασμένης χριστιανοσύνης, κυρίως μεταξύ Καθολικισμού και Προτεσταντισμού. Ίδιως το πολίτευμα των ΗΠΑ χρησιμοποίησε τα μέγιστα την ουδετεροθησκεία, για να εξασφαλίσει την αμεροληψία του έναντι των πολυαριθμών θρησκευμάτων και αίρέσεων που εμφανίσθηκαν στη χώρα.

Αλλά γεννάται το εύλογο ερώτημα: Στη δική μας χώρα, προς τι η υιοθέτηση της ουδετεροθησκείας, ενός ξένου δηλαδή

προτάγματος, στο Σύνταγμα της Ελλάδος; Είχαμε στον έλλαδικό χώρο θρησκευτικούς πολέμους; Υφίσταται στενός έναγκαλισμός Εκκλησίας και Κράτους; Δεν ασκεί τη νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική λειτουργία το Κράτος με τα θεσμικά όργανά του (Πρόεδρος Δημοκρατίας – Βουλή – Κυβέρνηση – Δικαστήρια);

Έπειτα, τί προσθέτει ή ρήτρα της ουδετεροθησκείας, αν προσθέτει, τη στιγμή που υπάρχει το άρθρο 13 του Συντάγματος, το οποίο κατοχυρώνει πληρέστατα το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, με όλα τα θετικά επακόλουθα του δικαιώματος αυτού; Άλλωστε, δεν θα μπορούσε να είναι και διαφορετικά, αφού η έθνικη έννομη τάξη έχει άρρηκτο σύνδεσμο με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, και ειδικότερα με το όλο περιεχόμενο του άρθρου 9 και τη νομολογία του αντίστοιχου Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Έξ άλλου, αείποτε η Όρθόδοξη Εκκλησία σέβεται τα ανθρώπινα, άτομικά δικαιώματα και διδάσκει παγίως ότι «ὅπου ἡ τῆς πίστεως εὐγένεια, οὐδείς βάρβαρος, οὐδείς Ἕλλην, οὐδείς ξένος, οὐδείς πολίτης, ἀλλ' εἰς μίαν ἅπαντες ἀξιώματος ἀναβαίνουνσιν ὑπεροχὴν» (Ιωάννου Χρυσοστόμου, PG 60, 406). Στο ισχύον Σύνταγμα θετικώτατα συνυπάρχουν τα άρθρα 3 και 13 και οὐδόλως διαταράσσει το ένα το άλλο.

* * *

Η άοριστολογία της ρήτρας αυτής φέρει συνάμα και έναν άλλο προβληματισμό. Τίθεται το μείζον ερώτημα: Γνωρίζουμε, με συγκεκριμένη επάρκεια, το σκεπτικό του συνταγματικού νομοθέτη, το βούλημα, καθορίζον σαφέστατα την έννοια, το περιεχόμενο, την αιτία και τον σκοπό της εισαγωγής της ρήτρας αυτής στο υπό άνα-

θεώρηση Σύνταγμα; Ποιό είναι το “background”, και ποιός θα το ερμηνεύσει; Θα προσθέσουμε στα έκαστοτε Δικαστήρια την επίλυση των διαφορών που θα προκύψουν, και αντί της συνοχής και ηρεμίας της κοινωνίας θα επικρατεί η αβεβαιότητα και η αστάθεια μέχρι την έκδοση της δικαστικής απόφασης; Ακόμη, ἐγείρεται και μία σειρά ζητημάτων, όπως εορτολόγιο, επίσημες αργίες και τελετές, ιερὰ σύμβολα και ἄλλες θρησκευτικὲς ἐκδηλώσεις. Πῶς θα ἀντιμετωπισθοῦν ὅλα αὐτὰ μετὰ τὴν εἰσα-

έμου, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ ὡς τὸ ἔργον ἔσται αὐτοῦ» (Αποκ. 22, 11-12).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ρήτρα αὐτὴ δὲν ἔχει καὶ γιὰ ἕναν ἀκόμη λόγο θέση στὸ ἄρθρο 3, καὶ μάλιστα ἐμφαντικὰ ὡς πρώτη παράγραφος. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἔρχεται σὲ εὐθεία ἀντίφαση μετὰ τὸ ἀμέσως παρακάτω κείμενο, τὸ ὁποῖο ὁμιλεῖ γιὰ «ἐπικρατοῦσα θρησκεία στὴν Ἑλλάδα, τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία». Δηλαδή, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος οὐδετεροθρησκεία καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐπικρατοῦσα θρησκεία, ἡ Ὁρθόδοξη

Ἐπειτα, τί προσθέτει ἡ ρήτρα τῆς οὐδετεροθρησκείας, ἂν προσθέτει, τὴ στιγμή πού ὑπάρχει τὸ ἄρθρο 13 τοῦ Συντάγματος, τὸ ὁποῖο κατοχυρώνει πληρέστατα τὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, μετὰ ὅλα τὰ θετικὰ ἐπακόλουθα τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ; Ἀλλωστε, δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ διαφορετικά, ἀφοῦ ἡ ἐθνικὴ ἔννομη τάξη ἔχει ἄρρηκτο σύνδεσμο μετὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, καὶ εἰδικώτερα μετὰ τὸ ὅλο περιεχόμενο τοῦ ἄθρου 9 καὶ τὴ νομολογία τοῦ ἀντίστοιχου Δικαστηρίου τοῦ Στρασβούργου. Ἐξ ἄλλου, αἰείποτε ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία σέβεται τὰ ἀνθρώπινα, ἀτομικὰ δικαιώματα καὶ διδάσκει παγίως ὅτι «ὅπου ἡ τῆς πίστεως ἐγγένεια, οὐδεὶς βάρβαρος, οὐδεὶς Ἕλληνας, οὐδεὶς ξένος, οὐδεὶς πολίτης, ἀλλ’ εἰς μίαν ἅπαντες ἀξιώματος ἀναβαίνουν σιν ὑπεροχὴν» (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, PG 60, 406). Στὸ ἰσχύον Σύνταγμα θετικώτατα συνυπάρχουν τὰ ἄρθρα 3 καὶ 13 καὶ οὐδόλως διαταράσσει τὸ ἕνα τὸ ἄλλο.

γωγή τῆς οὐδετεροθρησκείας; Τὰ ζητήματα αὐτὰ δὲν εἶναι οὐδόλως δευτερευούσης σημασίας γιὰ τὸν ἑλληνικὸ λαό, πού στὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία του ἀποδέχεται τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ διδασκαλία. Γι’ αὐτὸ καὶ προχειρότητα στὸν ὑπέρτατο νόμο δὲν συγχωρεῖται. Ἰσχύει ἐν προκειμένῳ ὁ βιβλικὸς λόγος κατ’ ἀναλογίαν, «ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι, καὶ ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι, ἰδοὺ ἔρχομαι ταχὺ καὶ ὁ μισθός μου μετ’

Ἐκκλησία. Ἐξαρκᾶται βεβαίως ποία ἐρμηνεία δίδεται ἐκάστοτε στὸν ὅρο «ἐπικρατοῦσα θρησκεία», πού ἔχει καὶ διαπιστωτικὸ καὶ κανονιστικὸ χαρακτῆρα. Ὅπως ἐπίσης ἀπαράδεκτη κρίνεται ἡ ἀπάλειψη τῆς λέξεως «Ἀνατολικῆς» Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ φράση, «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, πού γνωρίζει κεφαλὴ τῆς τὸν Κύριο ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστό». Ἐν προκειμένῳ δημιουργεῖται σύγ-

χυση και ακόμη περισσότερη άοριστολογία, καθ' όστι έχει πάντοτε σημασία ή ακρίβεια της όρολογίας, και μάλιστα σε νομικά κείμενα, ως και ή αντίστοιχη θεολογική και εκκλησιολογική. Ποιανού είναι ή Όρθόδοξη Έκκλησία; Δέν είναι του Χριστού; Τί μās φοβίζει ή επίκληση του θείου Όνόματος; Τί έμποδίζει να αναγράφεται τὸ όνομα του Χριστού; Γιατί άραγε αυτός ό έξοβελισμός του Χριστού, που υπενθυμίζει έν προκειμένω τη γνωστή φράση των Γαδαρηνών του Εύαγγελίου: «Καί ήρξαντο παρακαλεΐν (τὸν Χριστόν) άπελθεΐν άπό των όρίων αυτών» (Μάρκ., 5, 17).

* * *

Για να γίνει όμως κατανοητό αυτό, χρειάζεται μια όλόκληρη παιδεία, με την ευρύτερη έννοια του όρου. Παιδεία στο τί είναι τελικά Έκκλησία. Καθ' όστι επικρατεί άγνοια ή ήμιμάθεια. Έχουμε ένα σοβαρό έλλειμμα εκκλησιολογίας. Όμιλούν πολλοί περι Έκκλησίας, χωρίς γνώση για τη φύση, την ουσία και τὸ περιεχόμενό της. Αυτός είναι στο βάθος ό λόγος και ή αίτία των αντιεκκλησιαστικών άπόψεων, του άρνητισμού για την Έκκλησία, της παρεξηγημένης εικόνας της και του λόγου της. Θεωρούν πολλοί όστι ή Έκκλησία είναι μία, καλή έστω, ΜΚΟ, ένα σωματείο, ένα σύστημα που φτιάχνει όπαδούς. Γι' αυτό φθάνουν άλλοι να διαχωρίζουν Χριστό και Έκκλησία και άλλοι να θέλουν να «επιδιορθώσουν» και να «σώσουν» την Έκκλησία.

Βέβαια, είναι γεγονός όστι ή Έκκλησία, ως θεοΐδρυτο καθΐδρυμα και μυστήριο με τη θεολογική έννοια του όρου, ως «σώμα» και «πλήρωμα» Χριστού, θα συνεχίζει να συναντᾶ στα πρόσωπα των ανθρώπων την άρνηση και την περιφρόνηση, αλλά συνάμα και την κατάφαση και τη βίωση του μυστηρίου αυτής, της άλλης πραγματικότητας. Και φυσικά, ή Έκκλησία διά μέσου των αιώνων θα πορεύεται και θα αναγεννᾶ τὸν κόσμον, «ου της φύσεως του ανθρώπου μεταβαλλομένης, αλλά της κακίας έλαυνομένης».

Άπό τὰ παραπάνω καθίσταται έναργέστατο όστι ή μεταφύτευση μās όθνεϊας ρήτραις για την ελληνική ιστορία και πραγματικότητα όμοιάζει ως φύτευμα σε άγονη γη. Τούτος ό τόπος άείποτε στηρίζεται στην έλληνορθόδοξη πίστη. Έτσι προχώρησε και μεγαλούργησε. Εϊδικώς δέ τὸ όρθως διατυπωμένο και έν ισχύϊ άρθρο 3 του Συντάγματος του 1975 δέν είναι άπλως ένα νομικό κείμενο, αλλά ένα μνημειώδες ρήμα, έμβληματικό του Έλληνικού Γένους και της μακραίωνης ιστορίας του. Η Όρθοδοξία, και περαιτέρω ή Όρθόδοξη Έκκλησία, με την ούδετεροθησκεία δέν φοβάται, ούτε μειώνεται, ούτε έχει ανάγκη έξωτερικού γοήτρου. Η Πολιτεία, όμως, με μια τέτοια υϊοθέτηση της ούδετεροθησκείας, δηλαδή άποστασιοποιημένη άπό τις προγονικές ρίζες της, θα πορεύεται συνεχώς με αντίφάσεις, με έγκλωβισμούς σε ιδεολογικά μορφώματα, σε παρακμιακές ήθικες καταστάσεις, τελικά σε βλάβη του συνόλου της ελληνικής κοινωνίας. Η Πολιτεία έχει ανάγκη την Έκκλησία, και όχι αντίθέτως. Για να μιλήσουμε ένδοκοσμικώς, αυτό άπαιτεί τὸ έθνικό συμφέρον, ό ρεαλισμός για τη συντήρηση του Έθνους μέσα στη δίνη της συνεχώς αύξανόμενης παγκοσμιοποίησης και άστάθειας λαών και κρατών.

Κοντολογίς, με την ψυχροσύνηση του ελληνικού λαού δέν συνάδει ή ούδετεροθησκεία, ούτε και επικροτείται. Έν τέλει, άραγε, έχουμε σκεφθεί εκείνους τούς πρώτους συντάκτες των Συνταγμάτων της Ελλάδος άμέσως μετά την ανεξαρτησία του Έθνους, με ποίο πνεύμα διετύπωσαν τὰ νομοθετικά εκείνα κείμενα; Υπάρχει σήμερα αυτή ή σοφία τους για την Όρθοδοξία και τὸν Έλληνισμό; Αυτό όμως είναι θέμα πρωτίστως συνείδησης.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Γ'
Σεβασμιώτατος
Μητροπολίτης Μάνης

ΜΕΤΤΕΡΝΙΧ: Ο ΟΡΚΙΣΜΕΝΟΣ ΕΧΘΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ο Κλέμενς φόν Μέττερνιχ (Klemens von Metternich, 1773-1859), ύπουργός των Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ σχεδὸν σαράντα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1809 ἕως τὸ 1948, Καγκελάριος ἀπὸ τὸ 1821 ἕως τὸ 1848, δέσποσε στὸ εὐρωπαϊκὸ στερέωμα, μέχρι τοῦ σημείου πολλοὶ νὰ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας του στὴν Εὐρώπῃ ὡς «ἐποχὴ τοῦ Μέττερνιχ». Στὴν πατρίδα του ἔλαβε τιμητικὰ τὸν τίτλο τοῦ πρίγκιπα ἤδη ἀπὸ τὸ 1813 ὡς ἀναγνώριση γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του, ἐνῶ ὁ ἡγετικὸς του ρόλος στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης τὸ 1814-15

Ἡ στάση τοῦ Μέττερνιχ ἀπέναντι στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση κάνει τὸν Αὐστριακὸ διπλωμάτη νὰ φαντάζει στὰ μάτια πολλῶν Ἑλλήνων περίπου ὡς ἓνας ἀνθρωπόμορφος δαίμονας, ἐκπρόσωπος τοῦ σκότους καὶ τῆς συντήρησης, ποὺ ἔτρεφε ἀσίγαστο καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεξήγητο μῖσος γιὰ κάθε τι τὸ ἑλληνικό.

ἔκανε τοὺς ὁμολόγους του Εὐρωπαίους διπλωμάτες νὰ τὸν ὀνομάσουν «Ἀμαξηλάτη τῆς Εὐρώπης».

Ἡ στάση ὅμως τοῦ Μέττερνιχ ἀπέναντι στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση κάνει τὸν Αὐστριακὸ διπλωμάτη νὰ φαντάζει στὰ μάτια πολλῶν Ἑλλήνων περίπου ὡς ἓνας ἀνθρωπόμορφος δαίμονας, ἐκπρόσωπος τοῦ σκότους καὶ τῆς συντήρησης, ποὺ ἔτρεφε ἀσίγαστο καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεξήγητο μῖσος γιὰ κάθε τι τὸ ἑλληνικό. Θυμᾶμαι ἀπὸ τὰ μαθητικά μου χρόνια μὴ καθηγῆτρια νὰ προσπαθεῖ ἀμήχανα νὰ μᾶς ἐξηγήσει ὅτι ὁ Μέττερνιχ ἀποτελεῖ μεμονωμένη περίπτωση, γιατί «γενικὰ οἱ Αὐστριακοὶ

συμπαθούν τους Έλληνες». Η τοποθέτηση βεβαίως αυτή ήταν πέρα για πέρα λάθος, για έναν τουλάχιστον λόγο: διότι έχετε το ζήτημα της στάσης του Μέττερνιχ απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση στη λογική της προσωπικής συμπάθειας ή αντιπάθειας. Η πραγματικότητα είναι βεβαίως πολύ πιο σύνθετη – αλλά την ίδια στιγμή, παραδόξως, και πολύ πιο απλή.

Σε αυτή τη μελέτη μας θα εστιάσουμε ακριβώς στη στάση του Μέττερνιχ απέναντι στους Έλληνες και την Ελληνική Επανάσταση. Θα δούμε σύντομα ποιά ήταν αυτή η στάση, ποιές οι ενέργειες του Μέττερνιχ, ποιοι οι έλιγμοι στους οποίους κατέφυγε ο δαμόνιος Αυστριακός διπλωμάτης. Πριν απ' όλα, όμως, πριν εκθέσουμε την πολιτική του Μέττερνιχ, οφείλουμε να προσπαθήσουμε... να την καταλάβουμε. Διότι, ναι, όλοι ξέρουμε ποιά ήταν η στάση του Μέττερνιχ. Επίσης, όλοι μπορούμε εύκολα να γνωρίσουμε *τί* έκανε ο Μέττερνιχ, *πώς* προσπάθησε να προωθήσει την πολιτική του. Αλλά το κρίσιμο ερώτημα έδω, όπως ίσως και παντού, δεν είναι το *τί* και το *πώς*· είναι το *γιατί*.

Το πλαίσιο της Ίερᾶς Συμμαχίας

Γνωρίζουμε ότι, την εποχή που ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, κυριαρχούσε στην Ευρώπη η Ίερᾶ Συμμαχία. Βεβαίως, λόγω της απροκάλυπτα έχθρικῆς στάσης που τήρησε η Ίερᾶ Συμμαχία απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση, έχουμε την τάση να τῇ «δαμονοποιούμε», βλέποντάς την ως έναν αντιδραστικό μηχανισμό καταπίεσης των λαών, που εξέφραζε τις πιο ολοκληρωτικές και αναχρονιστικές πολιτικές και ἄπλωνε τὴ σκοτεινὴ του σκιά σὲ ὅλη τὴν εὐρωπαϊκὴ ἥπειρο. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλᾶ, ὅπως ἄλλωστε προσπαθήσαμε νὰ δείξουμε καὶ σὲ προηγούμενη μελέτη μας ἀπὸ τὶς σελίδες τῶν

Ἀκτίνων [«Ὁ ρόλος τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία», Μέρος Β', Ἀκτίνες 750 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 2015), σελ. 49 κ.έ.]

Ὅταν ξέσπασε ἡ Εὐρωπαϊκὴ Επανάσταση τὸ 1821, δὲν εἶχαν περάσει παρὰ λίγα μόλις χρόνια ἀπὸ τὸ τέλος τῶν Ναπολεοντείων Πολέμων, τὸ 1815. Οἱ Ναπολέοντιοι Πόλεμοι εἶχαν ἀφήσει πίσω τους ἀμέτρητους νεκροὺς καὶ ἀβάστακτο πόνο. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἠγέτες καὶ διπλωμάτες ποὺ συνῆλθαν στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης, γιὰ νὰ θέσουν τὰ θεμέλια τῆς ἐπόμενης ἡμέρας στὴν Εὐρώπῃ μετὰ τοὺς Ναπολεόντιους πολέμους, ἐνωθὰν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀνταποκριθοῦν στὸ αἷτημα τῶν λαῶν νὰ μὴν ἐπαναληφθεῖ ποτὲ ξανά μιὰ τέτοια καταστροφή. Γιὰ νὰ τὸ κάνουν αὐτό, ἔπρεπε νὰ οἰκοδομήσουν ἓνα συλλογικὸ σύστημα ἀσφαλείας. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀνάγκη γέννησε τότε τὴν Ίερᾶ Συμμαχία. Θὰ τολμούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἡ ἀνάγκη ποὺ γέννησε τὴν Ίερᾶ Συμμαχία μετὰ τοὺς Ναπολεόντιους Πολέμους ἦταν ἡ ἴδια ἀνάγκη ποὺ γέννησε τὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ τὸν Ὀργανισμὸ Ἠνωμένων Ἐθνῶν μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον.

Γιὰ νὰ οἰκοδομηθεῖ ὅμως ἓνα ἀποτελεσματικὸ συλλογικὸ σύστημα ἀσφαλείας στὴν Εὐρώπῃ, ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ τί εἶχε φταίξει γιὰ τὴ μεγάλη καταστροφή, καὶ αὐτὸ ποὺ εἶχε φταίξει νὰ μὴν ἐπιτραπεῖ νὰ γίνῃ ξανά. Ἐδῶ, οἱ νικητὲς τοῦ Ναπολέοντα, οἱ Εὐρωπαῖοι ἠγέτες καὶ διπλωμάτες ποὺ συνῆλθαν στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης, εἶχαν πρόχειρη τὴν ἀπάντηση. Γιὰ τὴ μεγάλη καταστροφή τῶν Ναπολεοντείων Πολέμων εἶχαν φταίξει τὰ ἐξῆς δύο: Πρῶτον, ἡ Γαλλικὴ Επανάσταση, ποὺ εἶχε γίνῃ στὸ πλαίσιο μιᾶς προσπάθειας γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ καθεστώτος στὴ Γαλλία. Δεύτερον, οἱ ἐκστρατεῖες τοῦ Ναπολέοντα, στὸ πλαίσιο μιᾶς προσπάθειας

Οί Εὐρωπαῖοι ἡγέτες καὶ διπλωμάτες ποὺ συνῆλθαν στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης, γιὰ νὰ θέσουν τὰ θεμέλια τῆς ἐπόμενης ἡμέρας στὴν Εὐρώπη μετὰ τοὺς Ναπολεόντιους πολέμους, ἐνῶσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀνταποκριθοῦν στὸ αἶτημα τῶν λαῶν νὰ μὴν ἐπαναληφθεῖ ποτὲ ξανά μιὰ τέτοια καταστροφή. Γιὰ νὰ τὸ κάνουν αὐτό, ἔπρεπε νὰ οἰκοδομήσουν ἓνα συλλογικὸ σύστημα ἀσφαλείας. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀνάγκη γέννησε τότε τὴν Ἱερὰ Συμμαχία. Θὰ τολμούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἡ ἀνάγκη ποὺ γέννησε τὴν Ἱερὰ Συμμαχία μετὰ τοὺς Ναπολεόντιους Πολέμους ἦταν ἡ ἴδια ἀνάγκη ποὺ γέννησε τὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν μετὰ τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ τὸν Ὄργανισμό Ἡνωμένων Ἐθνῶν μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον.

γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν συνόρων. Τὸ συμπέρασμα ἦταν ἀπλό: Γιὰ νὰ μὴν ἐπαναληφθεῖ τὸ κακὸ ποὺ εἶχε γίνει, ἔπρεπε στὸ ἐξῆς νὰ τεθεῖ ἐκτὸς νόμου κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνατροπὴ καθεστώτων καὶ κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀλλαγὴ συνόρων. Ἔτσι καὶ μόνο ἔτσι θὰ μπορούσε ἡ Εὐρώπη νὰ ἀπολαύσει μιὰ διαρκῆ καὶ ἀδιατάρακτη εἰρήνη. Στόχος λοιπὸν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας ἦταν νὰ ἐπαγρυπνεῖ καὶ νὰ παρεμβαίνει ἐγκαιρὰ, ὥστε νὰ καταστέλλει ἐν τῇ γενέσει τῆς κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνατροπὴ καθεστώτων καὶ κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀλλαγὴ συνόρων. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἡγέτες θὰ συναντοῦνταν τακτικὰ σὲ συνέδρια, ἄγρυπνοι φρουροὶ τῆς νομιμότητος.

Περὶ τοῦ νὰ σημειώσουμε ἐδῶ πόσο δυσμενὲς ἦταν αὐτὸ τὸ διεθνὲς περιβάλλον γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ὁποία ἦταν συγχρόνως καὶ τὰ δύο αὐτὰ ποὺ εἶχε θέσει ἐκτὸς νόμου ἡ νέα εὐρωπαϊκὴ τάξη: ἦταν καὶ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνατροπὴ καθεστώτος (τῆς κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων) καὶ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀλλαγὴ συνόρων (ἀφοῦ ἀποσκο-

ποῦσε στὴν ἰδρυση ἑνὸς νέου, ἐθνικοῦ κράτους).

Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ Ἱερὰ Συμμαχία, ἡ ὁποία μὲ τόση εὐκολία «δαίμονοποιεῖται» σήμερὰ γιὰ τὴ στάση τῆς ἀπέναντι στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἀντιπροσώπευε γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους ἡγέτες καὶ διπλωμάτες τῆς ἐποχῆς μιὰ πολὺτιμη κατάκτηση, ποὺ ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθεῖ πάση θυσίᾳ. Διότι ἀποτελοῦσε τὸν ὑπέρτατο ἐγγυητὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς τάξεως.

Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειώσουμε ὅτι τὴν ἀντίληψη αὐτὴ δὲν ἔτρεφαν μόνον οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ξέσπασε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ἀρκεῖ ἓνα παράδειγμα, γιὰ νὰ μᾶς πείσει γι' αὐτό: Πρὶν ἀπὸ λίγα μόλις χρόνια, τὸ καλοκαίρι τοῦ 2015, ὅταν ἡ πολιτικὴ τῆς τότε ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ἔκανε νὰ φουντώνουν στὴν Εὐρώπη οἱ φωνὲς γιὰ ἐξώθηση τῆς Ἑλλάδας ἐκτὸς Εὐρωζώνης, στὶς οὐκ ὀλίγες ἀνθελληνικὲς φωνὲς ποὺ ἀκούγονταν ἦλθε νὰ προστεθεῖ, στὶς 11 Ἰουλίου 2015, ἓνα ἄρθρο τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Berthold Seewald στὴν ἐφημερίδα *Die Welt*, μὲ τὸν εὐγλωττο τίτλο: »Griechenland zer-

störte schon einmal Europas Ordnung» (= «Ἡ Ἑλλάδα κατέστρεψε ἥδη μία φορά τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξη»). Ἡ φορά αὐτή, στὴν ὁποία ἀναφερόταν τὸ δημοσίευμα, ἦταν τὸ Ναβαρίνο, καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ τάξη ποὺ κατέστρεψε ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἡ Ἱερὰ Συμμαχία... Ἐξάλλου, κάποιες ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας μπορεῖ νὰ φαντάζουν σήμερα ἀναχρονιστικές, ἀλλὰ ἡ λογικὴ τῆς διαφύλαξης τῆς διεθνοῦς νομιμότητας εἶναι ζωντανὴ καὶ ἐντελῶς σύγχρονη, ὑπηρετεῖται δὲ ἀπὸ σπουδαίους διεθνεῖς ὁργανισμούς, ὅπως εἶναι τὸ Διεθνὲς Δικαστήριό τῆς Χάγης καὶ τὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας τοῦ Ο.Η.Ε.

Ὁ Μέττερνιχ –γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸ θέμα μας– ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐμπνευστὲς τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, καὶ σίγουρα ὁ μεγαλύτερος θιασώτης της. Παρέμεινε προσκολλημένος στὶς καταστατικὲς ἀρχὲς τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, ἀκόμα καὶ ὅταν ἄλλοι Εὐρωπαῖοι ἡγέτες εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀφίστανται ἀπὸ αὐτές. Φαίνεται πὼς πίστευε σὲ αὐτὲς εἰλικρινά. Ὁ μεγάλος Αὐστριακὸς ποιητὴς Φρὰντς Γκριλπάρτσερ (Franz Grillparzer, 1791-1872) χαρακτήρισε γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὸν Μέττερνιχ «Δὸν Κιχώτη τῆς νομιμότητας». Καὶ οἱ ἀρχὲς τῆς νομιμότητας καὶ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, ὅπως εἶδαμε, ἐπέτασαν τὴν ἀπομόνωση καὶ πᾶταξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι: Ἀρκοῦν τὰ παρα-

πάνω, γιὰ νὰ ἐξηγήσουν γιὰτί ὁ Μέττερνιχ ὑπῆρξε ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὀρκισμένος ἐχθρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης; Ὁχι! Διότι πρακτικὰ ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι ἡγέτες καὶ διπλωμάτες τὸ 1821 ἀσπάζονταν τὶς ἀρχὲς τῆς νομιμότητας καὶ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Μὲ τὴν πάροδο ὁμῶς τῶν ἐτῶν καὶ τὰ νέα δεδομένα ποὺ δημιουργοῦσε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, σχεδὸν οἱ πάντες ἀπέστησαν ἀπὸ αὐτές. Ὁ Μέττερνιχ ὄχι. Γιατί;

Γιὰ ἐντελῶς ἀνάλογους λόγους δὲν μᾶς ἱκανοποιεῖ καὶ ἡ ἐρμηνεία ποὺ συνήθως δίνεται, ὅτι ὁ Μέττερνιχ ἀντιμετώπισε μὲ ἐχθρότητα τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, γιὰτὶ ἤθελε μιὰ ἰσχυρὴ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ὡς φραγμὸ στὴν πρὸς νότο ἐξάπλωση τῆς Ρωσίας (βλ. Alan Palmer, *Metternich. Councillor of Europe*, Orion, London 1972, σελ. 203-212). Αὐτὸ εἶναι μὲν ἀληθές, ἀλλὰ τοὺς ἴδιους καὶ περισσότερους λόγους νὰ φράξουν τὴν πρὸς νότο ἐξάπλωση τῆς Ρωσίας εἶχαν καὶ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν τοὺς ἐμπόδισε, μετὰ τὴν ἀρχικὴ κάθετη ἀντίδρασή τους, νὰ συμβιβασθοῦν τελικὰ μὲ τὴν ιδέα μιᾶς αὐτόνομης ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Ὁ Μέττερνιχ δὲν συμβιβάσθηκε ποτέ. Γιατί;

Γιατί, κύριε Μέττερνιχ;

Οἱ λόγοι ποὺ ἔκαναν τὸν Μέττερνιχ ὀρκισμένο ἐχθρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης πρέπει, κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, νὰ ἀναζητηθοῦν ἄλλοῦ.

Ἄν προσέξουμε, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ καὶ ἡ Αὐστριακὴ αὐτοκρατορία εἶχαν κάτι κοινό. Καὶ αὐτὸ εἶναι πολὺ ἀπλό: Ἦταν καὶ οἱ δύο αὐτοκρατορίες· αὐτοκρατορίες πολυεθνικές. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἦταν κρατικὲς ὀντότητες ποὺ ἀσκοῦσαν τὴν ἐξουσία τους πάνω σὲ περισσότερους τοῦ ἑνός, διαφορετικούς μεταξύ τους ἐθνικούς πληθυσμούς.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε τί

συνεπαγόταν αυτό στα μάτια του Μέττερνιχ: "Αν αναγνωριζόταν σέ έναν έθνικὸ πληθυσμό, ἐν προκειμένῳ στοὺς Ἑλλήνες τῆς Ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ δικαίωμα νὰ κτίσουν τὸ δικό τους κράτος μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχημένη ἐξέγερση, αὐριο-μεθαύριο τίποτα δὲν θὰ ἐμπόδιζε νὰ διεδικήσουν τὸ ἴδιο δικαίωμα καὶ οἱ Οὐγγροὶ, οἱ Ἰταλοὶ, οἱ Κροάτες, οἱ Σλοβένοι, οἱ Τσέχοι, οἱ Σλοβάκοι ἢ κάποιος ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς πληθυσμοὺς ποὺ βρίσκονταν μέσα στὰ ὅρια τῆς Αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας. Τὰ ἐπόμενα χρόνια, μάλιστα, ὁ Μέττερνιχ θὰ παρακολουθοῦσε μὲ προβληματισμὸ τὴν ἄνοδο στὴν Αὐστριακὴ αὐτοκρατορία τοῦ οὐγγρικοῦ εἰδικώτερα ἐθνικισμοῦ καὶ τὴν αὐξανόμενη ἐπιρροή τοῦ ἐθνικιστῆ Ἰστβάν Στσετσένι (István Széchenyi), καὶ βεβαίως οἱ ἀνησυχίες του γιὰ τὶς συνέπειες ποὺ θὰ εἶχε τυχὸν ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐπιτείνονταν ἀκόμα περισσότερο. Διότι, πράγματι, ὅπως τοῦλάχιστον τὸ ἔβλεπε ὁ Μέττερνιχ, τυχὸν ἐπιτυχία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης θὰ ἀνοίγε πραγματικὰ τοὺς ἀσκοὺς τοῦ Αἰόλου.

Καὶ ὑπῆρχε καὶ κάτι ἀκόμα πιὸ συγκεκριμένο. Γιὰ νὰ τὸ καταλάβουμε αὐτό, ἀρκεῖ νὰ μεταφερθοῦμε νοητὰ στὴ σημερινὴ Βιέννη. Ἐκεῖ, σέ ἓνα κτίριο ποὺ βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς πόλης, στὴν καρδιά τῆς κάποτε ἀκμαίας ἑλληνικῆς συνοικίας τῆς αὐστριακῆς πρωτεύουσας, στὸ σημεῖο ὅπου συναντῶνται οἱ ὁδοὶ Fleischmarkt καὶ Rotenturmstraße, βλέπουμε ἐντοιχισμένη μιὰ μεγάλη χάλκινη ἀνάγλυφη πλάκα, τοποθετημένη τὸ 1957 ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες τῆς Βιέννης. Ἡ πλάκα φέρει ἐπάνω ἀνάγλυφη τὴ μορφή τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴ μὲ μεγάλα γράμματα τὸ ὄνομά του (ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ, 1757-1798). Ἀκόμα πιὸ κάτω, ἀριστερὰ βλέπουμε ἓνα περίφημο ῥητὸ τοῦ μεγάλου Ἑλλήνα, στὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ γερμανικά («Ὅποιος ἐλεύθερα συλλογᾶται συλλογᾶται καλά» – »Wer

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε τί συνεπαγόταν αὐτὸ στὰ μάτια τοῦ Μέττερνιχ: Ἄν αναγνωριζόταν σέ ἓνα ἐθνικὸ πληθυσμό, ἐν προκειμένῳ στοὺς Ἑλλήνες τῆς Ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ δικαίωμα νὰ κτίσουν τὸ δικό τους κράτος μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχημένη ἐξέγερση, αὐριο-μεθαύριο τίποτα δὲν θὰ ἐμπόδιζε νὰ διεδικήσουν τὸ ἴδιο δικαίωμα καὶ οἱ Οὐγγροὶ, οἱ Ἰταλοὶ, οἱ Κροάτες, οἱ Σλοβένοι, οἱ Τσέχοι, οἱ Σλοβάκοι ἢ κάποιος ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς πληθυσμοὺς ποὺ βρίσκονταν μέσα στὰ ὅρια τῆς Αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας.

frei denkt, denkt gut»), καί, τέλος, τὸ ἐξῆς κείμενο στὰ γερμανικά:

»Hier stand die Druckerei von Markides Pullu wo Rigas Welestinlis im J. 1797 seine revolutionären Werke zur Befreiung der Griechen und der Balkan-Völker drucken ließ« – ποὺ σημαίνει ὅτι σέ αὐτὸ τὸ σημεῖο βρισκόταν τὸ τυπογραφεῖο τῶν ἀδελφῶν Μαρκίδες Πούλιου, ὅπου ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς τὸ 1797 ἐκτύπωσε τὰ ἐπαναστατικά του ἔργα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βαλκανικῶν λαῶν.

Ὅταν διαβάσει κανεὶς αὐτὸ τὸ κείμενο, δὲν μπορεῖ νὰ μὴ μπεῖ στὸν πειρασμὸ νὰ σκεφθεῖ αὐτὸ ποὺ δίχως ἄλλο σκεπτόταν καὶ ὁ Μέττερνιχ: ὅτι οἱ Βαλκανικοὶ λαοί, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὁποίων

γίνεται λόγος, βρίσκονταν άλλοι μὲν ὑπὸ ὀθωμανική, ἄλλοι δὲ ὑπὸ αὐστριακή ἐξουσία! Ἄν οἱ Βαλκανικοὶ λαοὶ ἀφυπνίζονταν ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ κάλεσμα τοῦ Ρήγα, δὲν θὰ ἐπηρεαζόταν μόνο ἡ Ὄθωμανική αὐτοκρατορία· θὰ ἐπηρεαζόταν ἐξίσου καὶ ἡ Αὐστριακή! Δὲν εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἔκαναν τοὺς Αὐστριακοὺς νὰ συλλάβουν τὸν Ρήγα καὶ νὰ τὸν παραδώσουν στοὺς δημίους του – ὅσο καὶ ἂν οἱ σύγχρονοι Αὐστριακοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐξιλεωθοῦν γι' αὐτό, ἔχοντας μάλιστα δώσει τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα καὶ σὲ δρόμο τῆς Βιέννης.

Τὰ παραπάνω μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καταλάβουμε πραγματικὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Μέντερνιχ. Ὄταν ὁ Μέντερνιχ κατέβαλλε κάθε δυνατὴ προσπάθεια, γιὰ νὰ κατασταλεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐννοεῖται ὅτι ἐσπευδε νὰ σβήσει τὴ φωτιά στὸ σπίτι τοῦ γείτονα, γνωρίζοντας πολὺ καλὰ ὅτι, ἂν αὐτὴ ἐξαπλωνόταν, θὰ ἔκαιγε καὶ τὸ δικό του! Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος εἶπε κάποτε ὅτι ἡ Αὐστριακὴ καὶ ἡ Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία εἶχαν κοινὴ μοῖρα, καὶ κάθε βλάβη τῆς ἀκεραιότητος τῆς δεύτερης θὰ ἦταν βλάβη καὶ τῆς πρώτης. Ἀσφαλῶς, μὲ τὰ ὅσα εἶδαμε παραπάνω καταλαβαίνουμε πολὺ καλὰ τί ἐννοοῦσε.

Μὲ τὰ παραπάνω δεδομένα, δὲν ἀποτελεῖ βεβαίως ἔκπληξη ὅτι ὁ Μέντερνιχ ὑπῆρξε ὀρκισμένος ἐχθρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης· ἐκπληξη θὰ ἀποτελοῦσε, ἂν συνέβαινε τὸ ἀντίθετο.

Ἡ πολιτικὴ καὶ οἱ ἐλιγμοὶ τοῦ Μέντερνιχ

Ἀδυνατώντας νὰ παρουσιάσουμε διεξοδικὰ μέσα στὰ ὅρια ἐνὸς ἀρθροῦ τὴν πολιτικὴ καὶ τοὺς ἐλιγμοὺς τοῦ Μέντερνιχ πάνω στὸ θέμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, θὰ σταθοῦμε σὲ μερικὰ μόνο σημεία, τὰ ὁποῖα ἀναδεικνύουν, πρῶτον, τὸ γενικὸ

στίγμα τῆς πολιτικῆς του, καὶ δεύτερον, τοὺς ἀπίστευτους ἐλιγμοὺς στοὺς ὁποίους κατέφυγε ὁ δαμιόνιος Αὐστριακὸς διπλωμάτης, γιὰ νὰ ἐπιτύχει τοὺς στόχους του.

Ὁ Μέντερνιχ εἶχε ἀφήσει νὰ διαφανεῖ ἡ ἀνθελληνικὴ του στάση ἤδη πρὶν τὴν ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Τὸ 1815 στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης, ὅταν συζητεῖτο ἡ προσάρτηση τῶν Ἑπτανήσων στὴν Ἀγγλία, ἐντελῶς παρεμπιπτόντως ἐγινε λόγος γιὰ «ἑλληνικὸ ἔθνος». Ὁ Μέντερνιχ διέκρινε τὸν κίνδυνο, πετάχθηκε καὶ φώναξε:

– Ἑλληνικὴ φυλὴ δὲν ὑφίσταται πλέον!

Οὐσιαστικά, πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς θέση τὴν ὁποία μετὰ ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, τὸ 1835, ἀνέλαβε νὰ ἐξελιξοῖ σὲ θεωρία ἑνὸς ἐπίσης Αὐστριακοῦ – τυχαῖο; –, ὁ ὁποῖος γνώριζε καὶ θαύμαζε τὸν Μέντερνιχ: ὁ Φαλμεράγιερ (Jakob Philipp Fallmerayer, 1790-1861). Ὁ Μέντερνιχ δὲν κουραζόταν νὰ ἐπαναλαμβάνει: «Δὲν ὑπάρχει ἑλληνικὸ ἔθνος, οὔτε ἀναγνωρίζεται ἐντὸς τοῦ Τουρκικοῦ κράτους ἄλλες ἐθνότητες, παρὰ μόνο Τοῦρκοι!».

Ὄταν ξέσπασε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἡ διεθνὴς συγκυρία δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι περισσότερο δυσμενής. Τὸ νέο τοῦ κινήματος τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη στὶς Παραδουναβίες ἡγεμονίες βοήκε τοὺς Εὐρωπαίους ἡγέτες καὶ διπλωμάτες νὰ συνεδριάξουν σὲ Συνέδριο τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας στὸ Λάιμππαχ. Τὰ βλέμματα ὅλων στράφηκαν στὸν τσάρο τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρο Α', ὁ ὁποῖος ἐνίωσε τὴν ἀνάγκη νὰ πείσει τοὺς Εὐρωπαίους ὁμολόγους του ὅτι δὲν εἶχε καμμία σχέση μὲ τὸ στασιαστικὸ αὐτὸ κίνημα, τοῦ ὁποῖου ἡγεῖτο ἑνας ἀξιοματικὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε διατελέσει ὑπασπιστὴς τοῦ τσάρου καὶ στὴν ἐπαναστατικὴ του προκήρυξη ὑπαινισσόταν ὅτι ἡ ἐξέγερση θὰ στηριζόταν ἀπὸ μιὰ «κρᾶταιὰν δύναμιν». Ἄς μὴ γελιομάστε ὁμως. Κανένας ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους ἡγέ-

τες δὲν θὰ διεννοεῖτο ποτὲ νὰ θυσιάσει γιὰ τοὺς Ἕλληνες τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξη, τὴν ὁποία ἐγγυᾶτο ἡ Ἱερὰ Συμμαχία. Ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος ὄχι ἀπλῶς καταδίκασε τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη, ὄχι ἀπλῶς διέταξε νὰ διαγραφεῖ ἀμέσως τὸ ὄνομά του ἀπὸ τοὺς καταλόγους τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ καὶ νὰ δημευθεῖ ἡ περιουσία τῶν Ὑψηλάντηδων στὴ Ρωσία, ἀλλὰ καὶ ἔδωσε στὸν Σουλτάνο τὴν ἄδεια ποὺ βάσει τῶν συνθηκῶν χρειαζόταν, γιὰ νὰ μετακινήσει ὀθωμανικὰ στρατεύματα στὸ ἔδαφος τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν καὶ νὰ πνίξει

ὅπου ἡ ἐπανάσταση ἦδη μαινόταν. Δυστυχῶς, οἱ διαβεβαιώσεις ποὺ εἶχε πάρει δὲν ἦταν παρὰ μιὰ καλοστημένη παγίδα ποὺ τοῦ εἶχε στήσει ὁ δαμόνιος Μέττερνιχ. Στὰ αὐστριακὰ σύνορα τὸν περιέμενε ὁ φρούραρχος στρατηγὸς Θυσί, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν νὰ παράσχει ἄσυλο στὸν πρίγκιπα ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας του, μὲ τὸν ὅρο ὅτι αὐτὸς θὰ ἔδινε τὸν λόγο τῆς τιμῆς του ὅτι δὲν θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ δραπετεύσει καὶ δὲν θὰ εἶχε ἀλληλογραφία μὲ κανέναν. Μάταια ὁ Ὑψηλάντης ἐπικαλέ-

Ὅταν ὁ Μέττερνιχ κατέβαλλε κάθε δυνατὴ προσπάθεια, γιὰ νὰ κατασταλεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐνιωθε ὅτι ἔσπενδε νὰ σβήσει τὴ φωτιὰ στὸ σπίτι τοῦ γείτονα, γνωρίζοντας πολὺ καλὰ ὅτι, ἂν αὐτὴ ἐξάπλωνόταν, θὰ ἔκαιγε καὶ τὸ δικό του! Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος εἶπε κάποτε ὅτι ἡ Αὐστριακὴ καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία εἶχαν κοινὴ μοῖρα, καὶ κάθε βλάβη τῆς ἀκεραιότητος τῆς δεύτερης θὰ ἦταν βλάβη καὶ τῆς πρώτης.

στὸ αἷμα τὴν ἐξέγερση. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους γιὰ τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη. Γιὰ τὸν Μέττερνιχ, ὅλα ἐξελίσσονταν κατ' εὐχὴν.

Στὸν Μέττερνιχ ὅμως δὲν ἀρκοῦσε ἡ καταστολὴ τῆς ἐξέγερσης στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες. Ἐπρεπε νὰ ἐξουδετερωθεῖ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Ὅπερ καὶ ἐγένετο. Μετὰ τὴ δυσμενῆ ἐξέλιξη τῆς ἐξέγερσης στὶς Ἡγεμονίες, καὶ κυρίως τὴν καταστροφικὴ ἥττα στὸ Δραγατσάνι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1821, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κινήθηκε πρὸς βορρᾶν καὶ παρασύρθηκε νὰ καταφύγει στὴν Αὐστρία, μὲ πλαστὸ διαβατήριό καὶ διαβεβαιώσεις ὅτι θὰ τοῦ ἐπιτρεπόταν νὰ περάσει ἀπὸ τὴ χώρα ἐλεύθερα. Στόχος του νὰ κατέβει ἀπὸ τὴν Αὐστρία στὴν ἰταλικὴ χερσόνησο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ περάσει στὴν Πελοπόννησο,

σθῆκε τὶς ὑποσχέσεις ποὺ τοῦ εἶχαν δοθεῖ καὶ τὸ διαβατήριό του. Γρήγορα κατάλαβε ὅτι ἦταν οὐσιαστικὰ κρατούμενος. Μικρὸ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα τὸν παρέλαβε καὶ τὸν ὀδήγησε στὶς σκοτεινὲς φυλακὲς τοῦ φρουρίου τοῦ Μουνκάτς, τοῦ σημερινοῦ Μουκάτσεβο τῆς δυτικῆς Οὐκρανίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης εἶχε ἐξουδετερωθεῖ.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὅμως, ὁ Μέττερνιχ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει νέες προκλήσεις. Ἦδη τὸ 1821, ἡ εἰδησιὴ τῶν σφαγῶν χριστιανῶν ἀμάχων καὶ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' στὴν Κωνσταντινούπολη προκάλεσαν τὴ διπλωματικὴ παρέμβαση τῆς Ρωσίας, μὲ τὴ μορφὴ τηλεσιγράφου πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλη. Ἡ ἄρνηση τοῦ Σουλτάνου νὰ ἀπαντήσει στὸ ρωσικὸ τηλεσίγραφο προκάλεσε δραματικὴ

ἐπιδείνωση στις ρωσοτουρκικές σχέσεις, που ἔφθασε μέχρι τὴν ἀνάκληση τοῦ Ρώσου πρέσβη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἔκρυθμη κατάσταση μποροῦσε ἀνὰ πᾶσα ὥρα καὶ στιγμή νὰ ὀδηγήσει στὴν ἔκρηξη ἑνὸς ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Καὶ αὐτὸ ἦταν τὸ τελευταῖο πρᾶγμα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιθυμῇ ὁ Μέντερνιχ.

Πίσω ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις βρισκόταν μιὰ ἄλλη σπουδαία προσωπικότητα τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας: ὁ Ἑλληνας ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ τσάρου, ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας. Ὁ Μέντερνιχ εἶχε ἐγγράψει τὸν Καποδίστρια στὴ λίστα τῶν ἀντιπάλων του ἥδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέννης. Σὲ ἔγγραφο τοῦ πρὸς τὸν Βρετανὸ ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Κάστιλεριγ ἐγράφε μεταξύ ἄλλων: «... νὰ παράσχουμε στὸν τσάρο ἠθικὸ ἀντιστάθμισμα κατὰ τῶν μηχανορραφῶν τοῦ Καποδίστρια». Σὲ ἄλλη τοῦ ἐπιστολῇ καλοῦσε τὸν Βρετανὸ ὁμολογῶν τοῦ νὰ παραστῇ σὲ ἐπικείμενη διάσκεψη «ὡς ἀντίρροπον τοῦ Καποδίστρια».

Ὁ Καποδίστριας κινοῦσε πλέον τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ πρὸς μιὰ κατεύθυνση ἀντικρὺς ἀντίθετη πρὸς τὴ λογικὴ τοῦ Μέντερνιχ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ φαίνεται ἀναπόφευκτη ἡ κήρυξη πολέμου ἀπὸ τὸν τσάρο ἐνάντια στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κινήθηκε τότε ὁ Μέντερνιχ, γιὰ νὰ θέσει ἐκτὸς μάχης τὸν Καποδίστρια, ἀναδεικνύει περισσότερο ἢσως ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο τὸ δαιμόνιο πνεῦμά του καὶ ἐπιβεβαιώνει αὐτὸ ποὺ ἔχει γραφεῖ γιὰ τὸν Μέντερνιχ ἀπὸ κάποιον βιογράφο του: ὅτι τὸ οἰκόσημο τῆς οἰκογένειας Μέντερνιχ εἰκόνιζε ἀετὸ μὲ ἀπλωμένα τὰ φτερά, ἀλλὰ τὸ προσωπικὸ του σύμβολο ἦταν ἡ ἀράχνη ποὺ παραμονεύει τὸ θῦμά της...

Συγκεκριμένα, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1822, καὶ ἐνῶ ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος ἔμοιαζε ἀναπόφευκτος μὲ τὴν πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦσε ἡ Ρωσία μὲ τὴ σοφὴ καθοδήγη-

ση τοῦ Καποδίστρια, ἐντελῶς ξαφνικὰ τὸ ἐνδεχόμενο πολέμου ἀπομακρύνθηκε, γιὰ λόγους φαινομενικὰ ἄσχετους. Συγκεκριμένα, ὁ ἀδελφὸς τοῦ τσάρου Ἀλέξανδρου, ὁ μέγας δούκας Κωνσταντῖνος (αὐτὸς τὸν ὁποῖο ἡ Αἰκατερίνη Β΄ ἡ Μεγάλῃ προόριζε γιὰ τὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ποὺ γι' αὐτὸν μάλιστα τὸν λόγο εἶχε μάθει καὶ ἑλληνικά), διεβίβασε στὸν ἀδελφό του τσάρο σημαντικὲς πληροφορίες ποὺ εἶχε γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Πολωνία. Σύμφωνα μὲ αὐτές, ἂν ἡ Ρωσία ἐρχόταν σὲ ἐνοπλὴ σύρραξη μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, οἱ Πολωνοὶ ἐθνικιστὲς θὰ ἐκμεταλλεύονταν τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ στὰ ρωσοτουρκικὰ σύνορα καὶ θὰ κήρυσσαν ἀπελευθερωτικὴ ἐπανάσταση. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς θορύβησαν τὸν τσάρο Ἀλέξανδρο σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἀναπροσαρμόσει πάραυτα τὴν πολιτικὴ του καὶ νὰ ἔλθει σὲ συμβιβασμὸ μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, μὲ στόχο τὴν ἀποφυγὴ τοῦ πολέμου.

Πίσω ἀπὸ ὅλα αὐτὰ κρυβόταν ὁ δαιμόνιος Μέντερνιχ, ὁ ὁποῖος εἶχε συλλάβει καὶ ὑλοποιήσει τὸ ἐξῆς «σατανικὸ» σχέδιο: Εἶχε βάλει πράκτορές του νὰ ἔλθουν σὲ συνεννόηση μὲ Πολωνοὺς ἐθνικιστὲς, ἐκμεταλλευόμενος τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματά τους. Γνώριζε ὅτι τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς πολωνικῆς ἐπανάστασης θὰ ἀρκοῦσε, γιὰ νὰ κάνει τὸν τσάρο Ἀλέξανδρο νὰ βάλει φρένο στὴν πολιτικὴ τοῦ Καποδίστρια, νὰ ἐγκαταλείπει κάθε σκέψη γιὰ πόλεμο μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ νὰ ἐπαναβεβαιώσει τὴν πίστιν του στὶς ἀρχές τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀπίστευτου αὐτοῦ ἐλιγμοῦ τοῦ Μέντερνιχ ἦταν ἀπόλυτος θρίαμβος γιὰ τὸν Αὐστριακὸ διπλωμάτη.

Ὁ Καποδίστριας ἔμοιαζε πλέον εὐκολὸς στόχος. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος ἐγκατέλειπε τὴν πολιτικὴ του ἐναντὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ σύρθηκε ἀπὸ τὸν πανοῦργο Μέντερνιχ

‘Ο Καποδίστριας κινούσε πλέον τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ πρὸς μιὰ κατεύθυνση ἄντικρυς ἀντίθετη πρὸς τὴ λογικὴ τοῦ Μέντερνιχ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ φαίνεται ἀναπόφευκτη ἡ κήρυξη πολέμου ἀπὸ τὸν τσάρο ἐνάντια στὴν Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κινήθηκε τότε ὁ Μέντερνιχ, γιὰ νὰ θέσει ἐκτὸς μάχης τὸν Καποδίστρια, ἀναδεικνύει περισσότερο ἴσως ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο τὸ δαιμόνιο πνεῦμά του καὶ ἐπιβεβαιώνει αὐτὸ πὺν ἔχει γραφεῖ γιὰ τὸν Μέντερνιχ ἀπὸ κάποιον βιογράφο του: ὅτι τὸ οἰκόσημο τῆς οἰκογένειας Μέντερνιχ εἰκόνιζε ἀετὸ μὲ ἀπλωμένα τὰ φτερά, ἀλλὰ τὸ προσωπικὸ του σύμβολο ἦταν ἡ ἀράχνη πὺν παραμονεύει τὸ θῦμά της...

στὴ συμμόρφωση μὲ τὶς ἐπιδιώξεις καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς Βιέννης, τὸ ἐπόμενο βῆμα ἦταν ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Καποδίστρια, παρὰ τὴν εἰλικρινῇ ἐκτίμηση πὺν ἔτρεφε πρὸς τὸ πρόσωπό του ὁ τσάρος. Ὁ Καποδίστριας ἐγκατέλειπε τελικὰ τὴν Πετρούπολη στὰ μέσα Αὐγούστου τοῦ 1822. Ὅταν ἀργότερα τὸν ἴδιο μῆνα ὁ Μέντερνιχ συναντήθηκε μὲ τὸν Βρετανὸ Ἀρμοστή τῶν Ἑπτανήσων Μαίτλαντ στὴ Βιέννη, τοῦ εἶπε θριαμβευτικά:

– Λοιπόν, στρατηγέ μου, ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ ξεριζώθηκε. Ὁ κόμης Καποδίστριας τάφηκε γιὰ τὸ ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του. Θὰ ζεῖτε εἰρηνικὰ στὰ νησιά, καὶ ἡ Εὐρώπη θὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τοὺς μεγάλους κινδύνους μὲ τοὺς ὁποῖους τὴν ἀπειλοῦσε ἡ ἐπιρροὴ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Βεβαίως, γνωρίζουμε ὅτι ὁ Μέντερνιχ ἔμελλε τελικὰ νὰ διαψευσθεῖ. Ἀλλὰ τότε, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1822, ὁ θρίαμβός του ἔμοιαζε ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἦταν μεγαλύτερος.

Ὁ ἐπόμενος διπλωματικὸς θρίαμβος τοῦ Μέντερνιχ, σὲ σχέση πάντα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἦταν τὸ Συνέδριο τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας στὴν ἰταλικὴ πόλη Βερόνα, τὸ πρῶτο μετὰ τὸ Λάιμπαχ, πὺν

συνῆλθε μετὰξὺ 8 Ὀκτωβρίου καὶ 2 Δεκεμβρίου 1822.

Οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες εἶχαν συγκροτήσῃ ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ μεταβεῖ στὴ Βερόνα καὶ νὰ θέσει τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων ἐνώπιον τῶν Εὐρωπαίων ἡγετῶν. Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς, ὁ Παλαιὸν Πατρὼν Γερμανὸς καὶ ὁ γιὸς τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη Γιωργάκης. Στόχος τους νὰ πείσουν τοὺς Εὐρωπαίους ὅτι ὁ δικὸς τους ἀγῶνας δὲν εἶχε καμμία σχέση μὲ ἐξεγέρσεις σὰν αὐτὲς πὺν εἶχαν ἐκραγεῖ στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Ἰταλία καὶ εἶχαν κατασταλεῖ μὲ δυνάμεις τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Ὁ δικὸς τους ἀγῶνας ἦταν ἀγῶνας ἐθνικοαπελευθερωτικὸς, ὄχι στασιαστικὸ κίνημα. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν προετοιμασθεῖ ὅπως καὶ ὅσο μπορούσαν, γιὰ νὰ εἶναι ὁ λόγος τους πειστικὸς. Στὴν Πελοπόννησο, ὁ εὐγενὴς πατριώτης Δημήτριος Ὑψηλάντης, πὺν εἶχε ἔλθει νὰ ἀναλάβει τὴν ἡγεσίαν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἀδελφοῦ του, εἶχε παραμερισθεῖ, περισσότερο ἢ λιγώτερο ἄκοιμπα, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ Ἕλληνες νὰ ποῦν στοὺς Εὐρωπαίους ὅτι δὲν ἔχουν πια καμμία σχέση μὲ μυστικὲς ἐταιρεῖες πὺν στόχευαν στὴν ἐπαναστατικὴ δράση, ὅπως ἦταν ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία.

Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ὁμῶς ἐμπο-

δίσθηκαν ἀκόμη καὶ νὰ μεταβοῦν στὴ Βερόνα. Στὴν Ἀγκόνα, ὅπου ἀποβιβάσθηκαν, ζήτησαν ἄδεια ἀπὸ τὸν πάπα Πίο Ζ΄ νὰ διασχίσουν τὸ παπικὸ κράτος, προκειμένου νὰ μεταβοῦν στὴ Βερόνα καὶ νὰ ἐκθέσουν ἐκεῖ τὰ ἑλληνικὰ δίκαια ἐνώπιον τῶν Εὐρωπαίων ἡγετῶν. Ὅμως ἡ ἄδεια δὲν τοὺς δόθηκε ποτέ. Ὁ παντοδύναμος Μέντερινιχ, ὁ ὁποῖος γνῶριζε τὶς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων, εἶχε ἀξιώσει ἀπὸ τὸν πᾶ-

τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ σύμπτωση τῶν γεγονότων ἀπέδειξε ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἦταν ἡ ἀρχὴ τους. Τὸ ἴδιο κακό, ἀναφαινόμενο σὲ πολλὰ μέρη, ἀλλὰ πάντοτε ὑπὸ τοὺς ἴδιους τύπους, ἂν καὶ ἀπὸ διάφορα προσχήματα, προδίδε τὴν κοινὴν ἐστὶαν ἀπ' ὅπου προῦλθεν».

Στὸ τέλος τῆς σχετικῆς ἀναφορᾶς, διατρανωνόταν ἡ σταθερὴ βούληση τῶν Εὐρωπαίων ἡγετῶν νὰ καταδικάσουν

Τὸ Συνέδριο τῆς Βερόνας καταδίκασε ἀπερίφραστα τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Συνεδρίου συνέδεε εὐθέως τὴν ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὶς ἐξεγέρσεις στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Ἰταλία, ἀποδίδοντας ὅλες αὐτὲς τὶς ἀναταραχὲς στὸ «ἀνατρεπτικὸν τῶν κοινωνιῶν πνεῦμα», αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ εἶχε ταχθεῖ νὰ καταστέλλει ἡ Ἱερὰ Συμμαχία, ὥστε νὰ διαφυλάσσει τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξη.

πα νὰ μὴν ἐπιτρέψει στοὺς Ἕλληνες νὰ συνεχίσουν τὸ ταξίδι τους.

Ἐν τέλει, τὸ Συνέδριο τῆς Βερόνας καταδίκασε ἀπερίφραστα τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Συνεδρίου συνέδεε εὐθέως τὴν ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὶς ἐξεγέρσεις στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Ἰταλία, ἀποδίδοντας ὅλες αὐτὲς τὶς ἀναταραχὲς στὸ «ἀνατρεπτικὸν τῶν κοινωνιῶν πνεῦμα», αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ εἶχε ταχθεῖ νὰ καταστέλλει ἡ Ἱερὰ Συμμαχία, ὥστε νὰ διαφυλάσσει τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξη: «Μέγα πολιτικὸν γεγονὸς ἐξεργάγη περὶ τὰ τέλη τοῦ τελευταίου Συνεδρίου, τοῦ Συνεδρίου τοῦ Λάμπιαχ. Ὅ,τι τὸ ἀνατρεπτικὸν τῶν κοινωνιῶν πνεῦμα ἄρχισε στὴ Δυτικὴ Χερσόνησο, ὅ,τι δοκίμασε νὰ πράξει στὴν Ἰταλίαν, τὸ κατόρθωσε στὶς ἀνατολικὲς ἐσχατιὲς τῆς Εὐρώπης. Τὴν στιγμὴ ποὺ κατευνάσθηκαν διὰ τῆς βίας οἱ στρατιωτικὲς ἐπαναστάσεις στὰ βασίλεια τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Σαρδηνίας, ἐρρίφθη ὁ ἐπαναστατικὸς δαυλὸς ἐν μέσῳ

τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης, ὅπου καὶ ὅπως καὶ ἂν ἐκδηλωθεῖ αὐτή, ἐπομένως καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἐξέγερσης τῶν Ἑλλήνων: «Οἱ ἄνακτες, ἔχοντας σταθερὴ ἀπόφαση νὰ ἀπωθήσουν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως σὲ ὁποιοδήποτε μέρος καὶ μὲ ὁποιαδήποτε μορφή καὶ ἂν ἐμφανισθεῖ, ἔσπευσαν νὰ τὴν καταδικάσουν ὁμόφωνα. Ἀσχολούμενοι δὲ ἀπαρεγκλίτως στὸ ἔργο τῆς κοινῆς φροντίδας τους, ἀντέκρουσαν κάθε τι ποὺ μπορούσε νὰ τοὺς ἐκτρέψει ἀπὸ τὴν ὁδὸ τους. Ἀλλ' ἀκούγοντας ταυτόχρονα καὶ τὴ φωνὴ τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἱεροῦ καθήκοντος, συνηγόρησαν ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς ἀσύνητης καὶ ἐγκληματικῆς ἐνέργειας». Ἐπρόκειτο γιὰ πραγματικὸ διπλωματικὸ θρίαμβο τοῦ Μέντερινιχ καὶ τῆς πολιτικῆς του.

(Συνεχίζεται)

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

Η ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΡΑΓΙΚΩΝ

Γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, τὸ θέατρο ἦταν *παιδεία*. Ἦταν τὸ σχολεῖο τῶν πολιτῶν. Λειτουργοὶ αὐτοῦ τοῦ σχολείου ἦσαν οἱ δραματικοὶ ποιητές. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀσχολούμεθα μὲ τοὺς τρεῖς τραγικούς ποιητές, Αἰσχύλο, Σοφοκλῆ καὶ Εὐριπίδη. Αὐτοὶ ἔζησαν καὶ «*ἐδίδαξαν*» στὴν Ἀθήνα. Ὅμως θέατρα ὑπῆρχαν σὲ ὅλο τὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο, στὴ Μικρὰ Ἀσία, στὴ Σικελία.

Ἡ παρουσίαση τῶν θεατρικῶν ἔργων στὸ κοινὸ ὀνομαζόταν «*διδασκαλία*», ἐπεὶ εἶχε παιδευτικὸ σκοπὸ. Κατὰ τὴν πρώτη διδασκαλία τὰ ἔργα ἐκρίνοντο, καὶ τὰ πλέον ἐπιτυχῆ ἐβραβεύοντο. Οἱ δημιουργοὶ τοὺς προσπαθοῦσαν νὰ διακριθοῦν (ἄμιλλα) μὲ ποιοτικὴ προσφορὰ πρὸς τὴν πόλιν, μὲ εὐρηματικότητα, λογοτεχνικὴ ποιότητα, ὀρθότητα θέσεων, μνημάτων.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση ποὺ ἐνίωθε ὁ δραματογράφος νὰ καλύπτει γενικῶς τὴν ἀνάγκη πνευματικῆς καλλιέργειας τοῦ κοινοῦ, κάποιοι συγκεκριμένοι λόγοι –πνευματικὴ καθίζηση, πόλεμος, ἄλλα γεγονότα– ἔδιναν ἐρέθισμα γιὰ τὴ συγγραφὴ συγκεκριμένων ἔργων, ὅπως *Πέρσαι* ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο καὶ *Τρωάδες* ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη. Ἀκόμη, ὁ χειρισμὸς τοῦ ὑλικοῦ («*πραγμάτων σύστασις*» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη) καὶ ἡ σκιαγράφηση προσώπων ὑπαγορεύονταν ἀπὸ εἰδικούς λόγους, ἐρεθίσματα, γεγονότα, ὅπως στὴν τραγωδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου *Εὐμενίδες*, στὴν τραγωδίᾳ τοῦ Εὐριπίδη *Ἀνδρομάχη* κ.ά. Γιατὶ οἱ τραγικοὶ ποιητὲς ζοῦσαν στὸν κόσμῳ τῆς πατρίδας τους, ἐγνώριζαν τὰ προβλήματα τῆς, καὶ ἡ φιλοπατρία τους

τοὺς ἔκανε ὑπερήφανους γιὰ τὰ κλέη τῆς πατρίδας, τὰ ἐπιτεύγματά της, τὰ θετικὰ στοιχεῖά της. Καὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ εἶναι αὐτὴ ἀσφαλὴς, ἐλεύθερη, εὐημεροῦσα, ἔνδοξη. Πατρίδα δὲν εἶναι μόνον ἡ γῆ. Εἶναι καὶ οἱ συμπολίτες, οἱ θεσμοί, ἡ ἱστορία, ὁ πολιτισμὸς, οἱ τάφοι τῶν προγόνων, τὰ ἱερά τους, οἱ παραδόσεις τους. Καὶ ἡ φιλοπατρία τοὺς ἐμπνέει στὴν προσπάθεια νὰ καλλιεργοῦν τὴ φιλοπατρία καὶ στοὺς συμπολίτες τους.

Γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, τὸ θέατρο ἦταν παιδεία. Ἦταν τὸ σχολεῖο τῶν πολιτῶν. Λειτουργοὶ αὐτοῦ τοῦ σχολείου ἦσαν οἱ δραματικοὶ ποιητές.

Γράφοντας καὶ διδάσκοντας τὴν τραγωδίᾳ *Πέρσαι*, ὁ Αἰσχύλος δὲν ὑπενθύμιζε μόνον ἱστορικὰ γεγονότα ποὺ ἐδόξαζαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδιαίτερα τὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἐτόνωνε καὶ τὸ πατριωτικὸ αἶσθημα τῶν συμπατριωτῶν του καὶ τοὺς καλοῦσε νὰ ἀρθοῦν σὲ ἀνάλογο πνευματικὸ ἐπίπεδο. Σίγουρα οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἐνίωσαν ρίγος, ὅταν ἄκουσαν τὸν Πέρση Ἀγγελιοφόρο νὰ ἐπαναλαμβάνει στὰ Σοῦσα τὸν παιᾶνα ποὺ ἀκούσθηκε κατὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας: «*ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη, θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών*». Ἀσφαλῶς, μετὰ τῶν θεατῶν θὰ ἦσαν καὶ πολλοὶ Σαλα-

μινομάχοι, διότι ή τραγωδία διδάχθηκε τὸ 472 π.Χ., ὁκτὼ χρόνια μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας (480 π.Χ.). Σαλαμινομάχος ἦταν καὶ ὁ Αἰσχύλος.

Συνομιλώντας μετὰ τὴ μητέρα τοῦ Ξέρξη Ἄτοσσα, ὁ Χορὸς τὴν πληροφορεῖ γιὰ τὸ πολίτευμα τῆς Ἀθῆνας (στ. 242): «Κα-
νεὸς ἀνθρώπου δοῦλοι κι ὑποταχτικοὶ
δὲ λέγονται». Καὶ ἡ βασιλομήτωρ (στ.
243): «Πῶς θὰ ἄντεχαν ἐχθροὺς ποὺ πά-
νω τους θὰ ἔρχονταν;». Μετὰ τὴ συγκλο-

πάει πρὸς τὸ καλύτερο, «ἂν δὲν κάνετε
ἐκστρατεία ἐνάντια στὸν τόπο τῶν Ἑλλή-
νων, οὔτε κι ἂν ἀκόμη περισσότερος εἶναι
ὁ περσικὸς στρατὸς» (στ. 790). Ὑπεροχὴ
τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐφυχίας ἐναντι
τοῦ ὕλικου πλούτου καὶ τῆς δυνάμεως.

Μὲ τὸ στόμα προσώπων τῶν ἔργων
τοὺς οἱ τραγικοὶ ποιητὲς ἐπισημαίνουν
τὴν ὑπεροχὴ τῆς πατρίδας τους. Καὶ
συγχρόνως διδάσκουν τοὺς συμπολίτες
τους τὸ ἠθικὸ χρέος ποὺ ἔχουν νὰ διατη-

*Οἱ τραγικοὶ ποιητὲς ζοῦσαν στὸν κόσμον τῆς πατρίδας τους,
ἐγνώριζαν τὰ προβλήματα τῆς, καὶ ἡ φιλοπατρία τους τοὺς
ἔκανε ὑπερήφανους γιὰ τὰ κλέη τῆς πατρίδας, τὰ ἐπιτεύγ-
ματα τῆς, τὰ θετικὰ στοιχεῖά τῆς. Καὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ εἶναι
αὐτὴ ἀσφαλὴς, ἐλεύθερη, εὐημεροῦσα, ἐνδοξη. Πατρίδα δὲν
εἶναι μόνον ἡ γῆ. Εἶναι καὶ οἱ συμπολίτες, οἱ θεσμοί, ἡ ἱστορία,
ὁ πολιτισμὸς, οἱ τάφοι τῶν προγόνων, τὰ ἱερά τους, οἱ παρα-
δόσεις τους. Καὶ ἡ φιλοπατρία τοὺς ἐμπνέει στὴν προσπάθεια
νὰ καλλιεργοῦν τὴ φιλοπατρία καὶ στοὺς συμπολίτες τους.*

νιστικὴ περιγραφή τῆς ναυμαχίας τῆς Σα-
λαμίνας ἀπὸ τὸν Ἀγγελιοφόρο, ἡ Ἄτοσσα
λέει (στ. 473): «... Πικρὴ ἐκδίκησις ὁ γιὸς
μου ἀπ' τὴν Ἀθῆνα τὴν ξακουστὴ βρῆκε». Ὁ Χορὸς πρὸς τὸν Ξέρξη (στ. 1025): «Τῶν
Ἰώνων ὁ στρατὸς δὲν φεύγει στὸν ἐχθρὸ
μπροστά». Καὶ ὁ Ξέρξης ἐπιβεβαιώνει (στ.
1026): «Εἶναι πολὺ ἀνδρεῖος· συμφορὰ
ἀνέλπιστη εἶδα». Ἵωνες ἐκαλοῦντο ὄχι
μόνον οἱ κάτοικοι τῶν Μικρασιατικῶν
παραλίων καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου,
ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες (βλ. τραγωδία
Εὐριπίδου Ἴων). Καὶ γιὰ τοὺς Τούρκους
αὐτὸ τὸ ὄνομα ἔχουμε, Γιουνάνοι.

Καρπὸ τῆς φιλοπατρίας τοῦ Αἰσχύ-
λου ἀποτελεῖ καὶ ἡ συμβουλὴ ποὺ δίνει
τὸ φάσμα τοῦ Δαρείου στοὺς γέροντες
Πέρσες προεστοὺς ποὺ ἀποτελοῦν τὸν
Χορὸ τῆς τραγωδίας. Ὁ περσικὸς λαὸς θὰ

ροῦν αὐτὴν τὴν ὑπεροχὴ. Στὴν τραγωδί-
α τοῦ Εὐριπίδου Τρωάδες, ὁ Χορὸς τῶν
αἰχμαλώτων γυναικῶν τῆς Τροίας, ποὺ
σκλάβες θὰ μεταφερθοῦν στὴν Ἑλλάδα,
εὐχεται (στ. 207): «Μακάρι νὰ πάω στὴν
ξακουστὴ καὶ εὐτυχισμένη χώρα τοῦ Θη-
σέα». Ἐννοεῖ τὴν Ἀθῆνα, γιὰτὶ ἐκεῖ, στὴν
πολιτισμένη Ἀθῆνα, ἡ σκλαβιὰ θὰ εἶναι
ἐλαφρότερη.

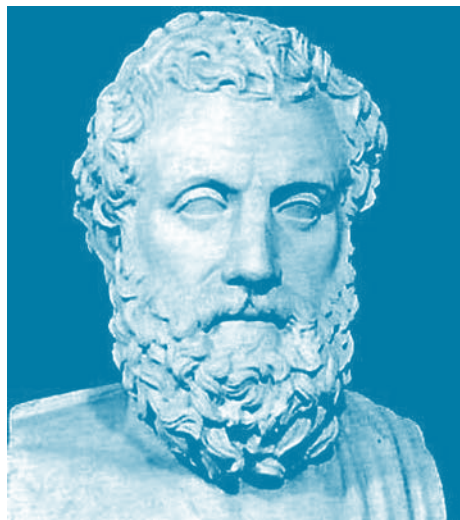
Στὴν τραγωδί-α Εὐμενίδες τοῦ Αἰσχύ-
λου, ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ πρὸς τὴς Ἑρινύες: «...
νὰ κάνεις καλὸ, νὰ βρίσκεις καλὸ, νὰ
εἶσαι πολὺτιμη καὶ νὰ ἔχεις μαζί μου
τὴ χώρα αὐτὴ τὴ θεαγάπητη» (στ. 868).
Γιὰ τὴν προστασία τῆς πόλεως (στ. 913):
«... ἐγὼ ἡ ἴδια δὲν θὰ τὸ ἀνεχθῶ ἡ πόλις
αὐτὴ νικίτρια νὰ μὴν εἶναι μέσα στοὺς
θνητοὺς».

Τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ Αἴας. Ὁ Χο-

ρός, πού αποτελείται από Σαλαμίνιους ναύτες (στ. 859): «Φῶς, ἅγιο χῶμα τῆς προγονικῆς μου γῆς Σαλαμίνας, τόπε τῆς πατρικῆς ἐστίας μου, δοξασμένη Ἀθήνα, γενιά πού ἀνατραφίκαμε μαζί...». Ὁ Οἰδίποδας στήν τραγωδία *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ* τοῦ Σοφοκλῆ: «... ἔλα, ὦ πιὸ ἀκριβὴ ἀπ' ὅλες τῆς πόλεις, πόλη πού ἔχεις τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηνᾶς Παλλάδας, σπλαχνιστεῖτε αὐτὸν τὸν ἄθλιο ἴσκιό τοῦ Οἰδίποδα» (στ. 107).

Σὲ μονόλογό του ὁ Ἑρμῆς ἀποκαλύπτει τί τοῦ εἶπε ὁ Ἀπόλλωνας: «Ἀδελφέ μου, πῆγαινε στὸ γεννημένο ἀπ' τῇ γῇ τοῦ λαοῦ τῆς ξακουστῆς Ἀθῆνας -ξέρεῖς βέβαια τὴν πόλη τῆς θεᾶς- πάρε τὸ νεογέννητο βρέφος ἀπὸ τὸ κοίλωμα τοῦ βράχου...» (Εὐριπίδης, *Ἴων*, στ. 29). Κρατώντας τὸ ξόανο τῆς θεᾶς Ἀρτεμῆς, ἡ Ἰφιγένεια ἀπευθυνόμενη πρὸς τὴ θεὰ λέει: «Ἀλλὰ καλόβουλη, βγὲς τώρα ἀπ' τὴ χώρα αὐτὴ τὴ βάρβαρη καὶ πᾶμε στὴν Ἀθήνα· διότι δὲν σοῦ ταιριάζει νὰ κατοικεῖς ἐδῶ, ἐνῶ μπορεῖς πόλη εὐτυχισμένη δική σου νὰ ἔχεις» (Εὐριπίδης, *Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις*, στ. 1086-1088).

Ὁ Πελοποννησιακὸς Πόλεμος μαίνεται. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀνέχονται τὴν ἀπόφαση τῆς Μῆλου νὰ μὴν ἐμπλακεῖ στὸν πόλεμο. Δὲν γίνεται σύμμαχος τῆς Σπάρτης οὔτε τῆς Ἀθῆνας. Οἱ Ἀθηναῖοι καταστρέφουν τὸ νησί καὶ ἐξανδραποδίζουν τοὺς Μηλίους. Παρασυρμένοι ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην ἐτοιμάζονται γιὰ τὴν ἐκστρατεία στὴ Σικελία. Ὁ Εὐριπίδης γράφει καὶ διδάσκει τὴν τραγωδία του *Τρωάδες* (415 π.Χ.). Μὲ τὰ κακουργήματα τῶν Ἀχαιῶν στὴν Τροία ἐπισημαίνει στοὺς Ἀθηναίους τὸ ἀπρόκλητο κακὸ πού προκάλεσαν στὴ Μῆλο. Μὲ τὰ δεινὰ πού ὑπέστησαν οἱ Ἀχαιοὶ κατὰ τὸν Τρωικὸ πόλεμο καὶ μετὰ τοὺς ἐφιστᾷ τὴν προσοχή γιὰ τῆς συνέπειες πού μπορεῖ νὰ ἔχουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία στὴ Σικελία. Οἱ *Τρωάδες* δὲν συνετίζουν τοὺς συμπατριῶτές του, καὶ ἡ ἐκστρατεία στὴ

Σικελία ἔχει τραγικὴ κατάληξη.

Στὴν τραγωδία *Ἀνδρομάχη*, ὁ Εὐριπίδης παρουσιάζει ἕναν Μενέλαο θρασυδέιλο, κυνικὸ, ἄπιστο, σκληρόκαρδο, καὶ τὴν κόρη τοῦ Ἑρμιόνη ζηλότυπη, καχύποπτη, φθονερή, ἀλαζονική. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἐκπροσωποῦν τὴ Σπάρτη, ἀντίπαλο τῆς Ἀθῆνας στὸν Πελοποννησιακὸ Πόλεμο, πού βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη. Στὸ πρόσωπό τους ὁ ποιητὴς κατηγορεῖ καὶ χλευάζει τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδας του. Ἡ τραγωδία διδάχθηκε στὰ 430-424 π.Χ.

Οἱ τραγικοὶ ποιητὲς ἐκφράζουν τὴ φιλοπατρία τους μὲ τὴν προβολὴ εὐεργετικῶν ἐνεργειῶν βασιλέων τῆς Ἀθῆνας. Στὴν τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ*, ὁ Θησέας παρέχει ἄσυλο στὸν τυφλὸ Οἰδίποδα, πού ἔχει ἐκδιωχθεῖ ἀπὸ τὴ Θήβα καὶ ἔχει ἔλθει στὸν Κολωνὸ συνοδευόμενος ἀπὸ τὴν κόρη τοῦ Ἀντιγόνη. Τὸν προστατεύει ἀπὸ τὸν Κρέοντα, πού θέλει μὲ τὴ βία νὰ τὸν πάρει στὴ Θήβα. Οἱ Ἀθηναῖοι στρατιῶτες ἐλευθερώνουν τῆς κόρες τοῦ Οἰδίποδα Ἀντιγόνη καὶ Ἰσμήνη, πού ὄργανα τοῦ Κρέοντα βία ἀπήγαγαν.

Ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸν Ἄδην, ὁ Ἡρακλῆς σῶζει τὴ γυναῖκά του Μεγά-

ρα, τὰ παιδιά του καὶ τὸν πατέρα του Ἀμφιτρύωνα, ποὺ ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου τῆς Θήβας Λύκος ἐτοιμαζόταν νὰ ἐξοντώσει. Οἱ θεότιπες Ἰριδα καὶ Λύσσα, ἀπεσταλμένες τῆς θεᾶς Ἥρας, ποὺ μισοῦσε τὸν Ἡρακλῆ, ἐμβάλλουν στὸν ἥρωα τρέλα, καὶ φονεύει τὴ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιά του. Ὄταν ὁ Ἡρακλῆς συνέρχεται καὶ συνειδητοποιεῖ τὸ κακὸ ποὺ ἔχει διαπράξει, σκέπτεται νὰ αὐτοκτονήσει. Φθάνει ὁ βασιλέας τῆς Ἀθήνας μὲ στρατό, γιὰ νὰ ἐκδιώξει τὸν Λύκο ἀπὸ τὴ Θήβα. Πείθει τὸν Ἡρακλῆ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀθήνα, ὅπου θὰ καθαρθεῖ ἀπὸ τὸ μῖσμα τοῦ φόνου τῶν οἰκείων του (τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη *Ἡρακλῆς μαινόμενος*).

Διερχόμενος ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ὁ βασιλέας τῆς Ἀθήνας Αἰγέας συναντᾷ τὴ Μήδεια, ποὺ τοῦ γνωρίζει τὸ κακὸ ποὺ τὴ βρῆκε. Ἀθετώντας τοὺς ὅρκους του καὶ λησμονώντας ὅ,τι εἶχε κάνει γι' αὐτὸν ἡ Μήδεια, ὁ Ἰάσωνας νυμφεύθηκε τὴ Γλαύκη, κόρη τοῦ βασιλέα τῆς Κορίνθου Κρέοντα. Ὁ Αἰγέας τῆς ὑπόσχεται νὰ τὴ φιλοξενήσει, ἂν καταφύγει στὴν Ἀθήνα. Ἄγνοεῖ τὰ σχέδιά της νὰ ἐκδικηθεῖ σκληρὰ Ἰάσωνα, Κρέοντα καὶ Γλαύκη.

Ὁ βασιλέας τῆς Ἀθήνας Δημοφώντας, γιὸς τοῦ Θησέα, προστατεύει τὰ παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ ἀπὸ τὸν Εὐρυσθέα, βασιλέα τῶν Μυκηνῶν, ποὺ θέλει νὰ τὰ πάρει μὲ τὴ βία. Αὐτὰ ἔχουν καταφύγει στὸν Μαραθῶνα μὲ τὸν παλιὸ βοηθὸ τοῦ Ἡρακλῆ Ἰόλαο (τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη *Ἡρακλεῖδαι*).

Ἡ Ἀθήνα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴ συμμαχία τοῦ Ἄργους. Οἱ τραγικοὶ ποιητὲς ἀξιοποιοῦν κάθε στοιχεῖο ποὺ ὑπενθυμίζει στὸ πολιτικὸ προσωπικὸ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Ἄργους τὴν ὑποχρέωση τῶν Ἀργείων νὰ συμπαραστέκονται στὸν πόλεμο τῆς Ἀθήνας μὲ τὴ Σπάρτη. Ὁ Ὀρέστης ἀθωώθηκε γιὰ τὴ μητροκτονία του στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν ψῆφο τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς. Ἐκφράζοντας τὴν εὐγνωμοσύνη του, ὑπόσχεται

Σίγουρα οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἐνίωσαν ρῖγος, ὅταν ἄκουσαν τὸν Πέρση Ἀγγελιοφόρο νὰ ἐπαναλαμβάνει στὰ Σοῦσα τὸν παιᾶνα ποὺ ἀκούσθηκε κατὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας: «ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη, θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών». Ἀσφαλῶς, μεταξὺ τῶν θεατῶν θὰ ἦσαν καὶ πολλοὶ Σαλαμινομάχοι, διότι ἡ τραγωδία διδάχθηκε τὸ 472 π.Χ., ὀκτῶ χρόνια μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας (480 π.Χ.). Σαλαμινομάχος ἦταν καὶ ὁ Αἰσχύλος.

παντοτινὴ συμμαχία τοῦ Ἄργους μὲ τὴν Ἀθήνα (τραγωδία Αἰσχύλου *Εὐμενίδες*).

Ὁ βασιλέας τῆς Ἀθήνας Θησέας ἐκστρατεύει ἐναντίον τῆς Θήβας, γιὰ νὰ πάρει τοὺς νεκροὺς τῶν Ἀργείων (τραγωδία Αἰσχύλου *Ἐπτά ἐπὶ Θήβας*), ποὺ ὁ Κρέοντας ἀρνεῖται νὰ δώσει γιὰ ταφή. Τοὺς παίρνει καὶ καίονται στὴν Ἐλευσίνα, ὅπου ἐκτυλίσσεται ἡ ὑπόθεση τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδη *Ἰκέτιδες*. Ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ συμβουλεύει τὸν Θησέα νὰ πάρει ὄρκο ἀπὸ τὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους Ἀδραστο ὅτι οἱ Ἀργεῖοι ποτὲ δὲν θὰ εἰσβάλουν στὴν Ἀθήνα καὶ ὅτι αἰώνια θὰ εἶναι πιστοὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι.

Ἡ Ἀθήνα ὑπερέχει πνευματικὰ καὶ σὲ

νομικό πολιτισμό. ἔχει τὸν θεόδοτο, ἀπὸ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, θεσμοὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου (τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου *Εὐμενίδες*).

Μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ μύθου κάθε παρουσιαζόμενου ἔργου καὶ μὲ φράσεις ποὺ ἀρθρώνουν τὰ πρόσωπα τῶν ἔργων μεταδίδονται στοὺς θεατὲς ἐποικοδομικὰ μηνύματα γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς εὐσέβειας (Εὐριπίδης, *Βάκχαι* κ.ἄ.), φρονήσεως (Σοφοκλῆς, *Ἀντιγόνη*), παιδείας (Εὐριπίδης, *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι*). Στυλιτεύονται ἡ ὕβρις καὶ ἡ ἀλαζονεία (Αἰσχύλου, *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*, Εὐριπίδης, *Ἰππόλυτος*), ἡ ἐξουσιολαγνία (Εὐριπίδης, *Φοῖνισσαι*), ὁ ἐγωισμὸς (Σοφοκλῆς, *Αἴας*). Ἐπαινεῖται ἡ φιλία (Εὐριπίδης, *Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις* καὶ *Ὀρέστis*).

Προμηθεΐας: «Διότι ὑπάρχει κάπως σ' ἓναν τύραννο αὐτὴ ἡ ἀρρώστια, στοὺς φίλους του νὰ μὴν πιστεύει» (Αἰσχύλου, *Προμηθεὺς Δεσμώτης*, στ. 224). Δαναός: «Πῶς δυνατός κι ἀπὸ πύργο εἶναι ὁ βωμός, ἀσπίδα ἄθραυστη» (Αἰσχύλου, *Ἰκέτιδες*, στ. 190).

Λίχας: «Διότι καὶ οἱ θεοὶ δὲν ἀνέχονται τὴν ἀλαζονεία μας» (Σοφοκλῆς, *Τραχίνιαι*, στ. 280). Στὴν τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ *Φιλοκτήτης*, ὁ Νεοπτόλεμος (στ. 902): «Ὅλα εἶναι δύσκολα, ὅταν κάποιος ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴ φύση του κάνει πράγματα ποὺ δὲν ταιριάζουν στὴ συνείδησή του».

«Ἡ ἀρετὴ μὲ μόχθους προχωρεῖ», ὁ Χορός (Εὐριπίδης, *Ἡρακλεῖδαι*, στ. 625). Ὁ Θησέας στὶς *Ἰκέτιδες* τοῦ Εὐριπίδου (στ. 429): «Γιὰ μιὰ πόλη τίποτε δὲν εἶναι πιὸ δυσάρεστο ἀπὸ ἓναν τύραννο».

Καὶ μιὰ πολιτικὴ ὑποθήκη τοῦ Αἰσχύλου, μὲ τὸ κῦρος τῆς θεᾶς τῆς σοφίας, τῆς Ἀθηνᾶς, προστάτιδας τῆς Ἀθῆνας: «Οὔτε τὴν ἀναρχία οὔτε τὴ δεσποτικὴ ἐξουσία συμβουλευέω τοὺς πολῖτες μου νὰ δέχονται...» (Εὐμενίδες, στ. 696-698).

Δύο λαμπρὰ παραδείγματα φιλοπατρίας νέων ἀνθρώπων μᾶς προσφέρει ὁ

Εὐριπίδης στὶς τραγωδίες τοῦ *Φοῖνισσαι* καὶ *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι*. Ἀργίτικος στρατὸς ὑπὸ τὸν Πολυνεΐκη πολιορκεῖ τὴ Θήβα. Ὁ μάντης Τειρεσίας λέει στὸν Κρέοντα, θεῖο τοῦ Ἐτεοκλῆ, ποὺ ἀθέτησε τὴ συμφωνία ἐναλλακτικῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας, ὅτι, γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ Θήβα, πρέπει νὰ θυσιασθεῖ ὁ γιὸς τοῦ Μενουκέας. Ὁ Κρέοντας σχεδιάζει νὰ φυγαδεύσει τὸν γιό τοῦ στὴ Δωδώνη. Ὁ Μενουκέας προσποιεῖται ὅτι θὰ ὑπακούσει, ἀλλὰ αὐτοθυσιάζεται στὸ τεῖχος γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πατρίδας του.

Στὴν Αὐλίδα συγκεντρώθηκε στρατὸς καὶ στόλος τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῆς Τροίας μὲ ἀφορμὴ τὴ φυγὴ τῆς Ὠραίας Ἑλένης μὲ τὸν Πάρι. Ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Ἑλλήνων Ἀγαμέμνωνας ἐκάλεσε τὴν κόρη τοῦ Ἰφιγένεια, δῆθεν γιὰ νὰ παντρευτεῖ τὸν Ἀχιλλέα. Ἐρχονται στὴν Αὐλίδα ἡ Ἰφιγένεια μὲ τὴ μητέρα τῆς Κλυταμνήστρα καὶ ἄμαξες μὲ τὴν προῖκα. Ὀδύνη βιώνουν Ἰφιγένεια καὶ Κλυταμνήστρα, ὅταν μαθαίνουν ὅτι ἡ Ἰφιγένεια πρέπει νὰ θυσιασθεῖ στὴ θεᾶ Ἄρτεμιν, γιὰ νὰ πνεύσει οὐριὸς ἄνεμος καὶ νὰ ἀποπλεύσει ὁ στόλος γιὰ τὴν Τροία. Καὶ στὴν καρδιά τοῦ Ἀγαμέμνονα διεξάγεται σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ τὸν ἀρχιστράτηγο. Σημειώνεται μεταστροφὴ στὴν Ἰφιγένεια, ποὺ λέει: «Πῆρα τὴν ἀπόφαση νὰ πεθάνω· αὐτὸ θέλω νὰ τὸ κάνω μὲ τρόπο ἔνδοξο, παραμερίζοντας τὸ ταπεινὸ ἥθος» (Εὐριπίδης, *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι*, στ. 1375). Καὶ σὲ ἄλλα σημεία δίνει πατριωτικὸ νόημα στὴν ἀπόφασί της. Καὶ στοὺς στίχους 1395-1397: «Ἄν ἡ Ἄρτεμιν ἔχει ζητήσει νὰ πάρει τὸ δικό μου κορμί, ἐγώ, μιὰ θνητή, θὰ σταθῶ ἐμπόδιο σ' αὐτήν, μιὰ θεά; Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο. Δίνω τὸ κορμί μου γιὰ τὴν Ἑλλάδα». Καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς (στ. 1406): «Μακαρίζω τὴν Ἑλλάδα ἐξαιτίας σου, ἐσένα ἐξαιτίας τῆς Ἑλλάδας».

ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΟΥ ΠΡΟΚΑΛΟΥΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟ

“Όσοι παρακολουθούν τις πρόσφατες προτάσεις αλλαγών του Υπουργού Παιδείας όσον αφορά στην Ανωτάτη Εκπαίδευση, μένουν έκπληκτοι με αυτά που πρόκειται να γίνουν, από τη χρονιά αυτή, στα Πανεπιστήμια και στα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ίδρυματα (ΤΕΙ) της χώρας.

Οι αλλαγές αυτές έχουν ως κύριο στόχο τη συγχώνευση των ΤΕΙ με τα Πανεπιστήμια, και επί πλέον την ίδρυση νέων Πανεπιστημίων, με τελικό αποτέλεσμα να καταργηθούν τα ήδη λειτουργούντα ΤΕΙ και τα Τμήματά των να ένταχθούν στα πλησιέστερα προς αυτά Πανεπιστημιακά Τμήματα. Και αυτό, παρὰ τις έντονες διαφωνίες Πρυτάνεων και Καθηγητών, των Πανεπιστημίων και των φοιτητών διαφωνούντων. Πολλοί έκτιμούν ότι ή όλη αυτή αναστάτωση γίνεται για πολι-

τικούς λόγους!

Διαβάζουμε στον ήμερήσιο Τύπο μερικές λεπτομέρειες από τις προτεινόμενες αλλαγές στον χώρο της Ανωτάτης Εκπαίδευσης και τις σχετικές αντιδράσεις των θυγομένων ΑΕΙ, και μένουμε έκπληκτοι για τὸ τί πρόκειται να συμβεί στον χώρο αυτό.

Βλέπουμε, π.χ., να προτείνεται ή συγχώνευση τριών ΤΕΙ της Μακεδονίας και της Θράκης με τὸ Διεθνὲς Πανεπιστήμιο της Ελλάδος! Τὸ Πανεπιστήμιο Πατρών να αντιδρᾷ και να μὴ δέχεται να συγχωνευθεῖ σὲ αὐτὸ μέρος των ΤΕΙ Δυτικῆς Ελλάδος. Ὅπως διαβάζουμε στον Τύπο σχετικῶς με τὸ θέμα αὐτό, «μετὰ τὴν ἄρνηση τῆς Πολυτεχνικῆς Πατρών, τώρα ἐξετάζεται να δημιουργηθεῖ νέο Πανεπιστήμιο Δυτικῆς Ελλάδος. Ὁ πυρή-

“Όσοι παρακολουθούν τις πρόσφατες προτάσεις αλλαγών του Υπουργού Παιδείας όσον αφορά στην Ανωτάτη Εκπαίδευση, μένουν έκπληκτοι με αυτά που πρόκειται να γίνουν, από τη χρονιά αυτή, στα Πανεπιστήμια και στα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ίδρυματα (ΤΕΙ) της χώρας. Οι αλλαγές αυτές έχουν ως κύριο στόχο τη συγχώνευση των ΤΕΙ με τα Πανεπιστήμια, και επί πλέον την ίδρυση νέων Πανεπιστημίων, με τελικό αποτέλεσμα να καταργηθούν τα ήδη λειτουργούντα ΤΕΙ και τα Τμήματά των να ένταχθούν στα πλησιέστερα προς αυτά Πανεπιστημιακά Τμήματα.

Κάθε αλλαγή στὸν χῶρο τῆς Ἀνωτάτης Ἐκπαίδευσης ἀπαιτεῖ προσεκτικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη μελέτη ὅλων τῶν παραγόντων ποὺ ὑπηρετοῦνται γιὰ μιὰ σωστὴ ἀπὸ κάθε ἄποψη ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, ἀπὸ εἰδικούς στὰ θέματα αὐτά, μελέτη ποὺ ἀπαιτεῖ χρόνο καὶ σωστὴ διαδικασία διαβούλευσης μὲ τοὺς ἀρμοδίους θιγόμενους φορεῖς. Ἡ προχειρότης σὲ τέτοια σοβαρὰ καὶ βασικὰ θέματα Παιδείας μόνο θλιβερὰ ἀποτελέσματα ἐπιφέρει.

νας τοῦ νέου ΑΕΙ θὰ εἶναι τὰ Τμήματα ποὺ ἔχουν ἔδρα σήμερα στὸ Ἀργίριο καὶ ἀνῆλκουν στὸ Πανεπιστήμιο Πατρῶν καὶ τὰ «ἀπορριφθέντα» Τμήματα τοῦ ΤΕΙ Ἀντικῆς Ἑλλάδος» (Καθημερινή, 22/2/2019). Στὴν Κρήτη τὰ πράγματα ἔχουν τὴν ἀνάλογη ἐξέλιξη. Τὸ Πανεπιστήμιο καὶ τὸ Πολυτεχνεῖο Κρήτης ἀρνήθηκαν νὰ ἀπορροφήσουν τὸ ΤΕΙ Κρήτης, τὸ ὁποῖο τελικὰ προορίζεται νὰ ἀναβαθμισθεῖ σὲ Πανεπιστήμιο.

Αὐτὲς εἶναι ὁρισμένες ἀπὸ τὶς ἀλλαγές ποὺ προτείνονται, ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ μόνες. Τέτοιες σοβαρές ἀλλαγές, ποὺ προγραμματίζονται νὰ γίνουν σὲ σύντομο χρόνο, εἶναι ἀνεπίτρεπτες, καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἐπιζήμιες γιὰ τὴ χώρα μας.

Κάθε αλλαγή στὸν χῶρο τῆς Ἀνωτάτης Ἐκπαίδευσης ἀπαιτεῖ προσεκτικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη μελέτη ὅλων τῶν

παραγόντων ποὺ ὑπηρετοῦνται γιὰ μιὰ σωστὴ ἀπὸ κάθε ἄποψη ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, ἀπὸ εἰδικούς στὰ θέματα αὐτά, μελέτη ποὺ ἀπαιτεῖ χρόνο καὶ σωστὴ διαδικασία διαβούλευσης μὲ τοὺς ἀρμοδίους θιγόμενους φορεῖς. Ἡ προχειρότης σὲ τέτοια σοβαρὰ καὶ βασικὰ θέματα Παιδείας μόνο θλιβερὰ ἀποτελέσματα ἐπιφέρει. Πρῶτη συνέπεια τοῦ ὅλου αὐτοῦ ἐγχειρήματος θὰ εἶναι ἡ ὑποβάθμιση τῶν σπουδῶν, λόγω ἀναταράξεων στὰ προγράμματα σπουδῶν στὰ Πανεπιστήμια καὶ λόγω ἀποτόμου αὐξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σπουδαστῶν σὲ ὁρισμένα Τμήματα καὶ Σχολές τῶν Πανεπιστημίων. Ἡ αὐξηση αὐτὴ θὰ δημιουργήσει προβλήματα στὸ διδακτικὸ προσωπικὸ (ἀνεπάρκεια), προβλήματα χώρου, ἐξοπλισμοῦ Ἐργαστηρίων κτλ., μὲ τελικὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς ἀναστατώσεως τὴ μείωση τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος ὡς πρὸς τὴν παροχὴ τῆς ἀπαιτουμένης γνώσεως γιὰ κάθε γνωστικὸ ἀντικείμενο. Ἡ μείωση αὐτὴ θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑποβάθμιση τῶν πτυχίων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀπαξίωσή των στὴν ἀγορὰ ἐργασίας.

Ἦδη σήμερα, μὲ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση στὰ ΑΕΙ καὶ τὰ ΤΕΙ τῆς χώρας μας, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει αὐξηθεῖ δυσανάλογα πρὸς τὶς ἀνάγκες τῆς χώρας μας σὲ ὁρισμένες ἐπιστημονικὲς εἰδικότητες (285 Τμήματα ΑΕΙ καὶ 135 Τμήματα ΤΕΙ), δὲν ἐξασφαλίζεται ἀξιόλογη ποιότητα σπουδῶν γιὰ ὁρισμένα ἀπὸ αὐτά. Ἐπομένως, γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι μὲ τὴ σχεδιαζόμενη αὐξηση τῶν Τμημάτων τῶν ΑΕΙ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ζημιόγono γιὰ τὴν Ἀνωτάτη Παιδεία τῆς χώρας μας. Δὲν πρέπει, κατ' οὐδένα τρόπο, νὰ θυσιάζεται τὸ μέλλον τῶν παιδιῶν μας, γιὰ πολιτικούς καὶ μόνο λόγους.

* * *

Σχετικὸ πρὸς τὸ ὅλον πρόβλημα εἶναι

καὶ τὸ γεγονός ὅτι, κατὰ τὴν κυβερνητικὴ πρωτοβουλία ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, γιὰ τὸ ἄρθρο 16 ἡ κυβέρνησις ἀρνήθηκε τὴν ἀλλαγὴ ποὺ θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἴδρυσιν Ἰδιωτικῶν μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτῆρα Πανεπιστημίων στὴ χώρα μας. Ὅμως, μὲ τὴν ἀρνήσιν αὐτὴ χάθηκε μιὰ εὐκαιρία ἀναβάθμισης τῆς ποιότητος σπουδῶν στὴ χώρα μας. Καὶ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι, ἐπὶ μιὰ ἀκόμιν δεκαετία, θὰ παραμείνει ἡ ἴδια κατάστασις, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ 2029 ἡ τότε Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων θὰ συναρπάσῃ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἁρθροῦ 16 τοῦ Συντάγματος. Ἡ ποιότητα τῶν σπουδῶν τῶν Πανεπιστημίων μας θὰ ἀνταγωνιζόταν ἐκεῖνη τῶν ἀξιόλογων Ἰδιωτικῶν Πανεπιστημίων. Παράδειγμα ἔχουμε τὸ ὅτι στὴν Κύπρῳ ἡ ἴδρυσιν καὶ λειτουργία Ἰδιωτικῶν Πανεπιστημίων οὐδόλως ἐμπόδισε τὴν ἀναβάθμισιν τοῦ Κρατικοῦ Πανεπιστημίου, ὥστε νὰ παρέχει καὶ αὐτὸ ὑψηλὴς ποιότητος σπουδές.

Εἶναι εἰς ὅλους γνωστὸν ὅτι ἀρκετὲς χιλιάδες Ἑλλήνες φοιτητὲς σπουδάζουν στὸ ἐξωτερικόν, μὲ σκοπὸ τὴν ποιοτικὴ ἐπιστημονικὴ ἐξέλιξίν τους, ὥστε νὰ εἶναι περιζήτοι στὴν ἀγορὰ ἐργασίας. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς θὰ προτιμοῦσαν νὰ κάνουν σπουδὲς ἐδῶ, στὴν Ἑλλάδα, σὲ κάποιον ἀνεγνωρισμένον Παράρτημα γνωστοῦ Πανεπιστημίου ἄλλης χώρας. Ἔτσι, ἂν σπούδαζαν ἐδῶ, τὰ ἔξοδα τῆς οἰκογένειας θὰ ἦσαν ἐλαττωμένα, καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν πτυχιούχων θὰ παρέμενε στὴν Ἑλλάδα, ἀξιοποιώντας ἓνα πτυχίον ποιότητος ἐδῶ, στὴ χώρα μας. Ἐξ ἄλλου, τὰ ξενόγλωσσα Ἰδιωτικὰ Πανεπιστήμια θὰ ἦσαν πόλος ἑλξης γιὰ ἀλλοδαποὺς σπουδαστὲς, οἱ ὅποιοι ἐρχόμενοι γιὰ σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα θὰ ὠφελοῦσαν τὴν οικονομίαν τῆς χώρας μας καὶ ἐπιστρέφοντας στὶς χῶρες τῶν θὰ ἦσαν οἱ καλύτεροι «πρεσβευτὲς» τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖ.

* * *

Ἡ ὑποβάθμισιν τοῦ ὅλου συστήματος Ἀνωτάτης Παιδείας ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ποὺ προαναφέραμε, καὶ τὴν ἠθικὴ ὑποβάθμισιν τῶν νέων μας. Σκοπὸς τῆς Παιδείας δὲν εἶναι μόνον ἡ μετάδοσις ἐπιστημονικῶν γνώσεων· εἶναι καὶ ἡ διάπλασις χαρακτῆρων μὲ ἥθος.

Ἡ ὑποβάθμισιν τοῦ ὅλου συστήματος Ἀνωτάτης Παιδείας ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ποὺ προαναφέραμε, καὶ τὴν ἠθικὴ ὑποβάθμισιν τῶν νέων μας.

Σκοπὸς τῆς Παιδείας δὲν εἶναι μόνον ἡ μετάδοσις ἐπιστημονικῶν γνώσεων· εἶναι καὶ ἡ διάπλασις χαρακτῆρων μὲ ἥθος. Στὸ θέμα αὐτὸ εὐθύνη μεγάλη ἔχουν οἱ διδάσκοντες. Ὁ Καθηγητὴς, μὲ μορφωτικὸ ἐπίπεδο ὑψηλοῦ περιεχομένου, μὲ κοινωνικὴ ὑπευθυνότητα, χωρὶς κομματικὲς ἐξαρτήσεις, θὰ μπορεῖ νὰ μεταδώσῃ στοὺς σπουδάζοντες νέους, παράλληλα μὲ τὴν παροχὴν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, τὸ νόημα καὶ τὴ βίωσιν τῶν ἠθικῶν ἀξιών, καθὼς καὶ τοὺς κανόνες ἀξιοκρατίας καὶ εὐπρεπείας.

Στὸν συνεχῶς μεταβαλλόμενο κόσμον ποὺ ζοῦμε, ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ σωστὴ Ἀνωτάτη Παιδεία εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας γιὰ τὴ χώρα μας.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ

**Ὁμότιμος Καθηγητὴς
Γεωπονικοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν**

Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Στην εφημερίδα *Τὰ Νέα* (26.1.2019) ἐδιαβάσαμε ἓνα ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Μιχάλη Μοδινού με τίτλο: «*Η λογοτεχνία τοῦ τέλους καὶ τὸ αἶτημα τῆς σύνθεσης*». Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀναφέρεται στὸν ρόλο καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς Λογοτεχνίας ἐν σχέσει με τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ πλανήτου μας. Ἀντιγράφομε ὠρυσμένα χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα:

«Ἵσως λοιπὸν πέφτει στὶς πλάτες τῆς λογοτεχνίας τὸ καθήκον τῆς κατασκευῆς τοῦ περιγραμματος ἐνὸς μέλλοντος ποῦ δὲν θὰ ἀποτελεῖ ἀπλὴ συνέχεια τοῦ παρόντος... Ἕνα τέτοιο ἔργο εἶναι λ.χ. τὸ *Solar* τοῦ Ἰαν ΜακΓιούαν, ποῦ θέτει στὸ ἐπίκεντρό του τὴν κλιματικὴ ἀλλαγὴ».

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἁρθρου πρὸς ἐπίρρῳσιν τῶν λεγομένων του ὁ συντάκτης ἀναγράφει τὰ ἑξῆς:

«Τέτοιου τύπου ἔργα ἀναδιατυπώνουν με σαφήνεια τὸ ἐρώτημα τοῦ κατὰ πόσο ἡ λογοτεχνία, πέραν τοῦ νὰ συνθέτει με ἐπάρκεια τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, μπορεῖ καὶ νὰ τὴν ἀλλάξει. Ὁ Τζὸρτζ Ὁργουελ, με τὸ 1984 καὶ τὴ *Φάρμα τῶν Ζῶων*, ἀναπροσανατόλισε τὴν ὀπτικὴ μᾶς ὁλόκληρης γενιᾶς γιὰ τὸ πολιτικὸ μας μέλλον, προειδοποιώντας μεταξὺ ἄλλων γιὰ τοὺς τρόμους ἐνὸς σταλινικοῦ τύπου μέλλοντος. Δὲν ἦταν ὁ πρῶτος. Ὁ Σίνκλερ Λιούις στὴ δεκαετία τοῦ '20 εἶχε συντελέσει με τὴ *Ζούγκλα* του στὴν ἀλλαγὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, ἐνῶ με τὸ *Πετρέλαιο!* κατασκεύασε τὴν πρώτη ἐπαρκῆ ἐμπειρία ὡς πρὸς –μεταξὺ ἄλλων– τὴν ἐπερ-

χόμενη σπάνι τῶν πρώτων ὑλῶν στὴν κυοφορούμενη κοινωνία τῆς ἀνάπτυξης. Ὁ Τζόζεφ Κόνραντ με τὴν *Καρδιὰ τοῦ Σκότους*, τὸ *Νοστρόμο* καὶ τὸ *Λόρδος Τζιμ* εἶχε συμβάλει στὴν ἀποκάλυψη τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ στὸ ἀνέφικτο τῆς δυτικῆς κατάρκτησης τοῦ πλανήτη. Ὁ *Ἐραστής τῆς Λαίδης Τσάτερλι* τοῦ Ντ. Χ. Λόρενς συντέλεσε σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν ἀπαγκίστρωση ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς περὶ σεξουαλικότητας ἀντιλήψεις, ἐνῶ, ἂν θέλουμε νὰ τραβήξουμε τὴ γραμμὴ ἀκόμη πιὸ πίσω, θὰ βροῦμε στὴν *Καλύβα τοῦ Μπαρμπα-Θωμᾶ* τῆς Χάριετ Μπίτσερ Στόου τὶς ἀπαρχὲς τοῦ κινήματος γιὰ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα».

Τὰ ἀναγραφόμενα λογοτεχνικὰ ἔργα ἀναφέρονται ἐνδεικτικῶς ἀπὸ τὸν ἀρθρογράφου γιὰ τὴν ἐπίδρασί τους στὴν ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας καὶ τῆς ὀπτικῆς ὁλοκληρῶν γενεῶν. Ὑπάρχουν, βεβαίως, καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἔργα τὰ ὁποῖα ἐπέδρασαν σὲ ἄλλα πεδία καὶ ἐτροποποίησαν τὰ ἥθη καὶ τὶς ἀξίες τῆς ἐποχῆς μας. Εἶναι διαπιστωμένο ὅτι ἡ ἀνθησις τῆς κυκλοφορίας λογοτεχνικῶν, κυρίως, ἔργων καὶ τοῦ κινηματογράφου ἀργότερα ὠδήγησαν σὲ μίᾶ ἀλλαγὴ τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἀξιῶν τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Λογοτεχνίας στὸ εὐρὺ κοινὸ τῶν ἐγγραμμάτων εἶχε ἐπισημανθῇ καὶ σὲ ἓνα μεγάλο βαθμὸ εἶχε ἀξιοποιηθῇ ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἔργο τῆς χώρας μας ἐδῶ καὶ πολλὰς δεκαετίες. Ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ὑπῆρξαν συχνὰς ἀναφορὰς σὲ συγχρόνους λογοτέχνες, Ἕλληνες καὶ ξένους, οἱ ὅποιοι ἐμπνέοντο ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ πίστι, μὲ τὴν προβολὴ τῶν ἔργων τους καὶ τῆς ζωντανῆς πίστεώς τους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἡ Δαμασκός», οἱ ὁποῖες προσέφεραν στὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη ἐκλεκτὰ ἔργα τῆς Λογοτεχνίας.

σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ κατὰ τοὺς νεωτερικὸς χρόνους.

Στὶς ἡμέρες μας ὑπάρχει ἓνα σοβαρὸ ζήτημα μὲ τὴν ἀνάγνωσι γενικῶς τῶν βιβλίων, ἐπεὶδὴ οἱ νέες τεχνολογίες τῆς ὁθόνης (τηλεόρασις, κινητὸ, ὑπολογιστὴς) ἀποσποῦν τὸν πλεῖστο ἐλεύθερο χρόνον τῶν ἀνθρώπων. Οἱ περισσότεροι, πλεόν, ἀνθρώποι ἐνημερώνονται καὶ «διαβάζουν» μέσῳ τῶν ὁθονῶν τους. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, πολλὰ σενάρια γιὰ κινηματογραφικὰ καὶ τηλεοπτικὰ ἔργα βασίζονται ἀκόμη σὲ βιβλία.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Λογοτεχνίας στὸ εὐρὺ κοινὸ τῶν ἐγγραμμάτων εἶχε ἐπισημανθῇ καὶ σὲ ἓνα μεγάλο βαθμὸ εἶχε ἀξιοποιηθῇ ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἔργο τῆς χώρας μας ἐδῶ καὶ πολλὰς δεκαετίες. Ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ὑπῆρξαν συχνὰς ἀναφορὰς σὲ συγχρόνους λογοτέχνες, Ἕλληνες καὶ ξένους, οἱ ὅποιοι ἐμπνέοντο ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ πίστι, μὲ τὴν προβολὴ τῶν ἔργων τους καὶ τῆς ζωντανῆς πίστεώς τους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἡ Δαμασκός», οἱ ὁποῖες προσέφεραν στὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη ἐκλεκτὰ ἔργα τῆς Λογοτεχνίας. Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τὰ Ἀπαντα (πεζὰ καὶ ποιήματα) τοῦ Γ. Βερίτη ἐξεδόθησαν ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἡ Δα-

μασκός». Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι χριστιανικοὶ ἐκδοτικοὶ οἴκοι ἐκδίδουν μέχρι καὶ τὶς ἡμέρες μας ἀξιόλογα λογοτεχνικὰ ἔργα, περιέχοντα τὶς ἀξίες καὶ τὰ ἥθη τοῦ Ἑλληνορθοδόξου Πολιτισμοῦ μας. Ὁρισμένα λογοτεχνικὰ ἔργα χριστιανικῆς ἐμπνεύσεως κατέστησαν κλασικά, ὅπως *Ἡ Φαβιόλα*, *Ὁ Χιτὼν*, κ.ἄ.

Τὰ λογοτεχνικὰ βιβλία, ἐπεὶδὴ διαβάζονται εὐκολώτερα, ἐλκύουν περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνώστων. Γι' αὐτὸ καὶ μποροῦν νὰ συμβάλλουν στὴν διακίνησι καὶ διάχυσι τῶν ὑγιῶν ἀξιών καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Χρειάζεται, ἐπομένως, μία νέα ὠθησις τῆς χριστιανικῆς λογοτεχνίας. Κείμενα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὶς ἀξίες καὶ τὰ ἰδανικά τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρέπει νὰ γράφονται καὶ νὰ διαδίδονται μέσῳ τῆς ἐκδόσεώς τους σὲ πολλοὺς ἀναγνώστες. Διπλὸ προσκλητήριο ἡχεῖ: ἀφ' ἑνὸς στοὺς ταλαντούχους συγγραφεῖς νὰ μνηθῶν τὸν Σολωμό, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Κόντογλου· καὶ ἀφ' ἑτέρου σὲ ἐμᾶς τοὺς ἀναγνώστες νὰ ἀνακαλύπτουμε καὶ νὰ προβάλλουμε τὰ χριστιανικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα στὸ περιβάλλον μας.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰς μνημόσυνον

ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΛΙΓΚΟΣ

(1929-2019)

Τὸν Φεβρουάριο ἀποχαρετίσαμε ἕναν θαυμάσιο ἄνθρωπο τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφιέρωσης, ἕναν ἐξαιρετικό ἐπιστήμονα τῆς καρδιάς, τὸν Μιχάλη Μηλίγκο. Ἐκ μέρους τοῦ Δ. Σ. τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, τῆς ὁποίας ὁ κοιμηθεὶς ὑπῆρξε Πρόεδρος ἐπὶ μία δεκαετία, θὰ ἀναφερθοῦμε σύντομα ἐδῶ στὴ ζωὴ, τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητά του.

Ὁ πατέρας του, καταγόμενος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κόνιτσας, εἶχε μεταναστεύσει στὴν Ἀφρική, ὅπου ὁ Μιχάλης γεννήθηκε στὸ Κάιρο τὸ 1929. Τελείωσε τὸ Δημοτικὸ στὰ Γιάννενα καὶ τὸ Γυμνάσιο στὴ Βαρβάκειο τὸ 1946, μὴ ἱστορικὴ χρονιά, γιατί τότε κυκλοφόρησε καὶ διαδόθηκε εὐρύτατα ἡ *Διακήρυξη* τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων. Στὴν ταραγμένη αὐτὴ περίοδο τῶν ἔντονων ἰδεολογικῶν ἀντιθέσεων καὶ συγχύσεων, ὁ Μιχάλης συμμετεῖχε

στὶς Χριστιανικὲς Μαθητικὲς Ὅμαδες στὸν Ἅγιο Παντελεήμονα, καὶ ἀργότερα στὴ Χριστιανικὴ Φοιτητικὴ Ἐνωσὴ, καὶ διετέλεσε Ὁμαδάρχης μαζί με τὸν Ἀναστάσιο Γιαννουλάτο (σήμερα Ἀρχιεπίσκοπο Ἀλβανίας) στὶς θερινὲς κατασκηνώσεις στὸ κτῆμα τῆς Ἀδελφότητος «Ζωή» στὸ τότε ἐξοχικὸ προάστιο τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς.

Ἀποφοίτησε ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸ 1952. Ὑπηρέτησε τρία χρόνια στὸν στρατό, 1953-1956, καὶ στὴ συνέχεια εἰδικεύθηκε στὴν Παθολογία-Καρδιολογία στὴν Καρδιολογικὴ Κλινικὴ τοῦ Νοσοκομείου τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, ὅπου ἀνεδείχθη πολὺτιμος συνεργάτης τοῦ Διευθυντῆ τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ Ἀγαπητοῦ Περίδη. Στὸ διάστημα αὐτὸ ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὑπηρέτησε στὸν «Εὐαγγελισμό» γιὰ τρία χρόνια, 1962-1965, καὶ στὴ συνέχεια, ὡς τὸ 1986, ὡς Ἐπιμελητὴς στὸ Πρότυπο Αἰμοδυναμικὸ Ἐργαστήριο γιὰ Παιδιὰ με Συγγενεῖς Καρδιοπάθειες, στὸ Κρατικὸ Νοσοκομεῖο Νικαίας. Δημοσίευσε πολλὲς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες σὲ καρδιολογικὰ περιοδικὰ καὶ συνέγραψε τὸ κεφάλαιο γιὰ τὶς συγγενεῖς καρδιοπάθειες στὸ σύγγραμμα *Καρδιολογία* τοῦ Καθηγητῆ Τούτουζα.

Ὡς μέλος τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, ἔδωσε πολλὲς ὁμιλίες σὲ διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδος, με θέματα γιὰ τὴ σχέση τῆς υγείας με τὸν χριστιανικὸ τρόπο ζωῆς. Στὶς πεπαιθηθεὶς του καὶ στὴν τέλεση τῆς ἱατρικῆς λειτουργίας του, βίωνε τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπιστικῆς Ἱατρικῆς τῆς Προσωπικῆς

τιπος, έμπνευσμένος από τόν εισηγητή της Έλβεττό ιατρό Paul Tournier, ώς χριστιανός ιατρός απέναντι στόν άρρωστο.

Ήταν έξαιρετικά έργατικός, πρᾶος ἄλλα καί άφυσινιστικός, εϋθύς, συνεπής, ταπεινός, σπενός συνεργάτης του Δ.Σ. τής Χριστιανικής Ένώσεως Έπιστημόνων σέ ὅλη τή δραστηριότητα τής Ένώσεως, με πολύχρονο Πρόεδρο τόν Καθηγητή Χριστόφορο Διακόπουλο. Τό 2003 ἐξελέγη μέλος του Δ.Σ. καί διετέλεσε Πρόεδρος ὡς τό 2012, ὁπότε καί παραιτήθηκε τόν Μάρτιο γιά σοβαρούς λόγους υγείας. Συνέτελεσε στήν ὁργάνωση πολλών Ήμερίδων, Ίατρικῶν ἢ με ἄλλο κύριο θέμα (π.χ. γιά τὰ γενετικά τροποποιημένα προϊόντα), καθώς καί ἐκδηλώσεων ὅπως αὐτή του 2006 γιά τὰ 60 χρόνια ἀπό τήν κυκλοφορία τής Διακήρυξης τής Χ.Ε.Ε., ἢ ἐκδρομῶν καί ἐξορμήσεων ἀρκετῶν ἡμερῶν, με χαρακτηριστικά προσκυνηματικά ἢ ἱεραποστολικῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας.

Στό πλαίσιο τής εϋρύτερης δραστηριοποιήσεώς του στό ἔργο τής Ἐκκλησίας ὑπό τή διακριτική ἐπιστασία καί συνεργασία τής Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ἡ Ζωή», συμμετείχε στό Δ.Σ. του Συλλόγου Ὁρθοδόξου Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος», τής Χριστιανικῆς Ένώσεως Ἀκτίνων καί τῶν Ἐκδόσεων

«Δαμασκός».

Ἀρθρογραφουσε πολύ συχνά στό περιοδικό τής Ένώσεως Ἀκτίνες καί ἄλλου. Στό ἕνα ἀπό τὰ δύο πονήματα πού συνέγραψε, με τίτλο Ὁ Paul Tournier καί ἡ Ἱατρική τής Προσωπικότητας (Αθήνα 1989), γράφει στόν Ἐπίλογο:

«Στήν πατρίδα μας ὑπάρχει ἡ καλή μαρτυρία γιά τήν παρουσία τῶν γιατρῶν πού ἄσκησαν τήν Ἱατρική τής Προσωπικότητας καί ἄφησαν τό παράδειγμα ὁλόκληρης τής ζωῆς τους».

Ένας ἀπό αὐτούς τοὺς διακεκριμένους ιατρούς, πού ἐπιδίωξε καί ἐνσάρκωσε στή ζωή του τό ἰδεῶδες αὐτό τής ἀνθρωπιστικῆς Ἱατρικῆς, ἄλλα καί τής χριστιανικῆς ὁμολογίας, ἦταν καί ὁ Μιχάλης Μπλίκος.

Με τή σύντροφο τής ζωῆς του Πόπη Μπουτσικάρη, ἀφιλοκερδῆ λειτουργό κοινωνικῆς προσφοράς, ἀπέκτησαν τρεῖς γιούς, τόν Θωμά, τόν Βασίλη καί τόν Γιῶργο, με ἱατρικῆς ἐπίσης ειδικότητες, καί ἀπό τίς οἰκογένειες αὐτῶν τέσσερα ἐγγόνια καί ἕνα δισέγγονο.

Ὁ Κύριος ἄς τόν ἀναπαύσει κοντά Του καί ἄς ἀναδεικνύει μιμητές του.

Αἰωνία ἡ μνήμη του.

ΗΛΙΑΣ Κ. ΚΑΤΣΟΥΦΗΣ

Φυσικός, Ὁμότ. Καθηγ. Ε.Μ.Π.

Πρόεδρος Χ.Ε.Ε.

Ἡ ἀνάνεωση τής συνδρομῆς μπορεῖ νά γίνει με τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιά συνδρομὴ Ἐσωτερικοῦ

α)Με κατάθεση στήν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμό πού διατηρεῖ ἡ Χριστιανική Ένωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR1102602010000940100366081). Νά ζητᾶτε νά σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στήν Αἰτιολογία.

β)Στὰ ΕΛΤΑ με ταχυδρομική ἐπιταγή στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση με ταχυδρομικά τέλη.

γ)Στὰ ΕΛΤΑ με ἔντυπο ταχυπληρωμῆς πού συναποστέλλεται με τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιά ὅσους ἔχουν ὀφειλή.

Σε αὐτὴν τὴν περίπτωση σὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση με ταχυδρομικά τέλη.

δ)Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καί συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.

ε)Σε κατὰ τόπους συνεργάτες καί ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καί θὰ κόβουν σχετικές ἀποδείξεις.

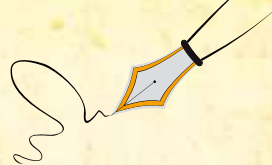
Γιά συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νά τίς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νά κατατεθεῖ με τραπεζικό ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα πού θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

– IBAN: GR1102602010000940100366081

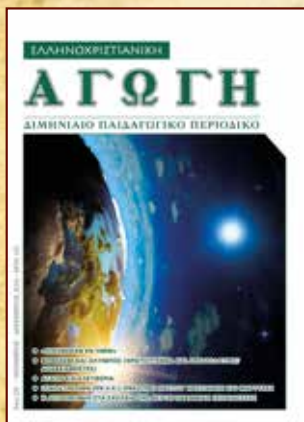
– BIC/Swift Code: ERBKGRRA

Ή αξίζει νά διαβάσετε

Τò μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στὸν ἑλληνικὸ λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στὴ γυναῖκα, στὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ τῆς παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαράστατης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πίστες καὶ τῆς παιδείας.

Τò μηνιαίο παιδικὸ περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολὺτιμος πνευματικὸς φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνόπουλα.

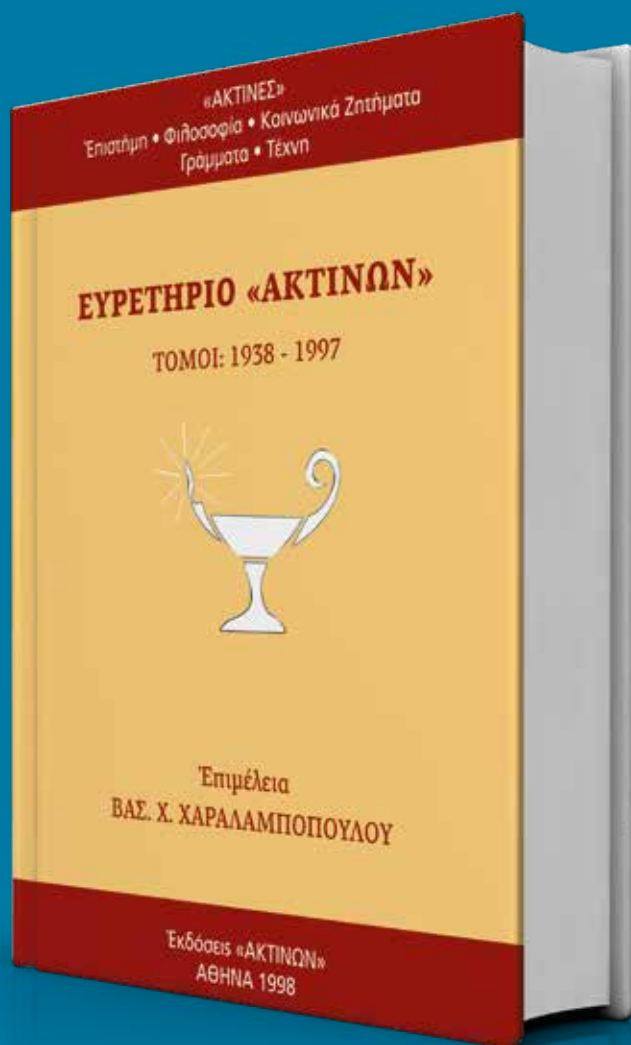
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

όλοι οί τόμοι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀκτῖνες»
καθώς καί τό εὔρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι, Τηλ. 210 32.35.023